

**Erindringer om andre verdenskrig
i
Finnmark og Nord-Troms**

**Masteroppgave i historie
Jørn W. Ruud
Høgskolen i Bergen – Universitetet i Bergen
Vår 2008**

Innhold

Forord	s. 5
Kapittel 1 Innledning	
1.0.0 Innledning med problemstilling og kilder	s. 6
1.1.0 Problemstilling og avgrensning	s. 7
1.2.0 Kildetyper og vurderingen av dem	s. 8
1.2.1 Bøker og tidsskrifter	s. 8
1.2.2 Aviser	s. 10
1.2.3 Film, fjernsyn og radio	s. 13
1.2.4 Erindringssteder, museer, bibliotek og skoler	s. 13
Kapittel 2 Erindringshistorie og realhistorie	
2.0.0 Erindringshistorie og realhistorie	s. 15
2.1.0 Begrepsavklaringer og teori	s. 15
2.1.0 Erindringshistoriske teoretikere	s. 15
2.2.0 Finnmarks historie	s. 19
2.2.1 Tiden før krigen	s. 19
2.2.2 Andre verdenskrig bryter ut. Vinterkrigen	s. 20
2.2.3 Tysklands angrep på Norge	s. 21
2.2.4 Okkupasjonstiden i Finnmark	s. 22
2.2.5 Motstandskamp – nedbrenning – evakuering	s. 24
2.2.6 De som ble igjen	s. 26
2.2.7 Russere og norske militære	s. 27
2.2.8 Etterkrigstiden	s. 28

Kapittel 3 Fra frigjøring til kald krig. Perioden 1944-1960

3.0.0 Fra frigjøring til kald krig	s. 29
3.1.0 Litteratur om krigen	s. 29
3.1.1 Historiske verk	s. 29
3.1.2 Erindringslitteratur	s. 31
3.1.3 Skjønnlitteratur	s. 39
3.2.0 Avisenes fremstilling	s. 40
3.2.1 Forspillet til okkupasjonen	s. 40
3.2.2 Okkupasjon og krigshandlinger 1940-1944	s. 41
3.3.3 Nedbrenning og evakuering	s. 43
3.2.4 De som ble igjen	s. 44
3.2.5 Motstandskamp, partisaner og spionvirksomhet	s. 45
3.3.0 Erindringssteder	s. 54
3.3.1 Krigsmonumenter	s. 54
3.3.2. Krigskirkegårder	s. 56

Kapittel 4 Krigserindringen i perioden 1960-1980

4.0.0 Krigserindringen i perioden	s. 59
4.1.0 Litteratur om krigen	s. 59
4.1.1 Historiske verk	s. 59
4.1.2 Populærhistorie og erindringslitteratur	s. 65
4.1.3 Skjønnlitteratur og film	s. 71
4.2.0 Avisenes fremstilling	s. 74
4.2.1 Okkupasjon og krigshandlinger 1940-1944	s. 74
4.2.2 Nedbrenningen i 1944	s. 76
4.2.3 Evakueringen og de som ble igjen	s. 78
4.4.4 Motstandskamp, partisan- og spionvirksomhet	s. 80
4.3.0 Erindringssteder og minnedager	s. 83

Kapittel 5 Nye perspektiver på krigen i Finnmark. Perioden 1981-2005

5.1.0 Litteratur om krigen	s. 86
5.1.1 Historiske verk	s. 86
5.1.2 Populærhistorie og erindringslitteratur	s. 89
5.1.3 Skjønnlitteratur	s. 105
5.2.0 Avisenes fremstilling	s. 107
5.3.0 Erindringssteder og museer	s. 110
5.3.1 Minnemarkeringer	s. 110
5.3.2 Museer	s. 114

Kapittel 6 Drøfting og konklusjon

6.1.0 Erindringen om krigen i Finnmark i lys av erindringshistoriske teoretikere	s. 117
6.1.0 Pieter Lagrou og Anne Eriksen	s. 117
6.1.2 Jan Assmann	s. 121
6.1.3 James E. Young	s. 122
6.2.0 Konklusjon	s. 123

Bibliografi	s. 126
--------------------	--------

Kart over Finnmark	s. 141
---------------------------	--------

Forord

Det er ingen spøk å gi seg i kast med et masterstudium i historie med siden av full jobb og andre av hverdagslivets forpliktelser. Dertil er det også svært mange år siden jeg tok cand.mag. graden. Den annen verdenskrig er et tema som alltid har interessert meg og da jeg ble foreslått å skrive en masteroppgave om Finnmark i denne perioden, var valget opplagt. Takket være støtte fra mine entusiastiske veiledere, professor Karl Egil Johansen og førstelektor Sven-Erik Grieg-Smith, er nå oppgaven ferdig. Uten deres oppmuntring og faglige råd hadde dette ikke vært mulig.

Jeg skylder historikeren Arvid Petterson i Lakselv en stor takk. Han tok gjestfritt imot meg da jeg besøkte Finnmark og har siden bidratt med mange opplysninger. En takk også til personalet ved Grenselandsmuseet i Kirkenes, Gjenreisningsmuseet i Hammerfest og Finnmark Fylkesbibliotek i Vadsø som tok seg av meg under min rundreise i Finnmark i 2006. Økonomisk støtte fra Norsk Fagbibliotekforening (NFF) gjorde det mulig for meg å gjøre denne rundreisen.

I studiesituasjonen har diskusjoner med historiestudent og bibliotekmedarbeider Mari Fredrikke Osen vært nyttige. Hun har med sin nøkternhet og teoretiske innsikt fått mine mest luftige visjoner ned på jorden igjen. Hun skal også ha takk for det materialet hun har skaffet til veie fra Høgskolebiblioteket på Landås. Førstekonsulent Erik Arnesen ved Universitetsbiblioteket i Bergen har gitt uunnværlig IT-teknisk assistanse under skriveprosessen.

Bergen, våren 2008

Jørn W. Ruud

1.0.0 Innledning med problemstilling og kilder

Den 8. mai 1945 regnes i Norge som frigjøringsdagen både fra den tyske okkupasjon og som den andre verdenskrigs slutt. For den nordligste delen av Norge, Finnmark og Nord-Troms ble okkupasjonen avsluttet høsten 1944, da tyskerne trakk styrkene sine tilbake syd for Lyngenfjorden. Det østlige Finnmark ble i slutten av oktober samme år befridd av sovjetiske styrker som rykket frem fra elven Litza på Kolahalvøyen. I Finnmark har det derfor vært naturlig å regne frigjøringen fra oktober 1944, og ikke fra 8. mai 1945. Paradokset i Finnmark var at samtidig som fylket ble frigjort og okkupasjonen avsluttet, ble nesten all bebyggelse og infrastruktur brent og ødelagt. Rundt 70 % av befolkningen ble tvangsevakuert sydover under til dels dramatiske omstendigheter mens resten av innbyggerne klarte å gjemme seg bort og overlevde vinteren under ytterst vanskelige forhold. Det var således både en frigjøringshøst og en brannhøst. Frigjøringen ble krigens verste påkjenning for innbyggerne.¹

Finnmark var den region i Norge som hadde flest tyske militære i forhold til innbyggertallet. Kirkenes ble tyskernes hovedstøttepunkt i fremstøtene mot Murmansk etter angrepet på Sovjetunionen i 1941. Etter at russerne hadde stoppet tyskernes fremrykking mot Murmansk i 1941 og gjenvant sin militære styrke, ble de tyske basene og garnisonene i Øst-Finnmark utsatt for et økende antall sovjetiske flyangrep. Dette påførte den norske sivilbefolkningen store tap og mer langvarige påkjenninger enn noen andre steder i Norge. Selv om Bergen var det sted i Norge som hadde flest drepte sivile som følge bombeangrep og andre krigskatastrofer, så hadde Kirkenes med sine 328 flyangrep langt flere flyalarmer.²

Mens det sydlige Norge hadde sin hjemmefront med ”gutta på skauen” og englandsfarere, så hadde Finnmark sine partisaner i russisk tjeneste. Det var av geografiske grunner svært få englandsfarere i denne delen av Norge. Derimot var det kort vei til Kolahalvøyen. Derfor var det naturlig at nordmenn som ville bekjempe tyskerne dro til Sovjetunionen og meldte seg til tjeneste der. De kalte seg partisaner. I det tyskokkuperte Sovjet og på Balkan var partisaner betegnelsen på friskarer som drev geriljakrig bak de tyske linjene. Men i Norge utførte de aller fleste av dem farlige etterretningsoppdrag for russerne på kysten av Finnmark og Troms.³

¹ Finne 2005: 170

² Eriksen og Halvorsen 1987: 37

³ Huitfeldt 1997: 5

1.1.0 Problemstilling og avgrensning

Jeg vil i denne oppgaven prøve å kartlegge hvordan andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms er blitt fremstilt og erindret i landsdelen fra 1945 og frem til 2005, sett i lys av teorier som er blitt brukt til å forklare erindringen om okkupasjonstiden. Hva er det som beskriver og erindres, og hva ikke? Hvordan har dette endret seg over tid? Hva skyldes disse endringene? Kan det påvises en bevisst erindringspolitikk? Erindringen blir sett i forhold til de teorier som er blitt brukt for å forklare krigen og okkupasjonen.

Det er primært landsdelens egen erindringshistorie som vil være i fokus. Denne utviklingen vil bli forsøkt analysert i lys av en del erindringshistoriske teoretikere.⁴ Siden jeg har kartlagt og vurdert store deler av det som er skrevet om Finnmark under den annen verdenskrig, vil oppgaven også ha en sekundær bibliografisk side. Hvem er det som skildrer krigen, og hva er det de velger å berette? Jeg vil også se på den plassen Finnmarks krigshistorie har fått i et mer nasjonalt perspektiv.

Med den annen verdenskrig menes tiden fra Norge ble invadert den 9. april 1940 til Tyskland kapitulerte den 8. mai 1945. Helt uproblematisk er ikke denne avgrensningen. Allerede den 30. november 1939 angrep Sovjetunionen Finland og under den etterfølgende vinterkrigen som varte frem til 6. mars 1940, var det til og begynne med krigshandlinger langs grensen i Pasvikkdalen og Norge etablerte derfor et militært nøytralitetsvern i fylket, og Finnmark tok imot mange finske flyktninger.⁵

Etter freden i 1945 og året etter var det fortsatt krigslignende tilstander i landsdelen. Den gjenværende befolkningen levde under til dels ekstreme forhold i primitive husvære og med stor knapphet på forsyninger. Mange steder førte miner og store mengder med etterlatte sprenglegemer til skader og tap av menneskeliv som ikke minst rammet barn. Den evakuerte sivilbefolkningens eksiltilværelse fortsatte for manges vedkommende i flere år etter 1945. Gjenreisningen tok tid og helt frem til 1951 var det for eksempel på Trondenes ved Harstad det som kan kalles en flyktningeleir for evakuerte finnmarkinger.⁶ Gjenreisningen var langt fra problemfri og den ligger utenfor denne oppgaven. Men mye av det som skjedde i etterkrigstiden kan ha vært en klangbunn for og påvirket den kollektive erindringen. Gjenreisningen var svært sentralstyrt, og noen vil si mer en nyreise og et forsøk på fornorskning av en multietnisk landsdel. Den sosialdemokratiske utjevningspolitikken medførte blant annet at mange ikke fikk

⁴ Se kapittel 2

⁵ Grimnes 1984: 29

⁶ Iversen og Hammerfest 1989: 286

full erstatning for sine tap, og ble dermed henvist til lån i den nye Statens husbank, i en landsdel der lån av penger tradisjonelt ble sett på som en ”slavebinding”.

Ødeleggelsene og evakueringen i Nord-Troms forbindes nasjonalt oftest med Finnmark. Av praktiske grunner har jeg derfor stort sett valgt å bruke betegnelsen ”Finnmark” på hele den ødelagte regionen, som også omfatter Troms nord og øst for Lyngenfjorden.

1.2.0 Kildetyper og vurderingen av dem

For å avdekke erindringshistorien om Finnmark bruker jeg hovedsakelig trykte kilder. Av rent praktiske grunner har det ikke vært mulig å foreta intervjuundersøkelser. Oppgaven er en kvalitativ og ikke kvantitativ undersøkelse. Med trykte kilder menes her bøker, tidsskrifter, aviser og andre trykksaker som for eksempel museumspublikasjoner. Noen få filmer er også vurdert og omtalt. Ved å se kildematerialet i sammenheng og se samspillet mellom de ulike kildene, vil jeg se prøve å finne trekk som går igjen, og som kan ha bidratt til å bygge opp en erindring om annen verdenskrig i Finnmark.

1.2.1 Bøker og tidsskrifter

Jeg har gått gjennom både faghistoriske- og populærhistoriske bøker, både de som er kommet ut nasjonalt og litteratur med noe mer lokalt nedslagsfelt. Erindringsbøker og skjønnlitteratur er også vurdert. Tidsskriftene *Ottar* og *Nordnorsk Magasin*, som særlig konsentrerer seg om Nord-Norge, er også gjennomgått.

Noen av de faghistoriske bøkene er brukt både som kilder til den realhistoriske oversikten i kapittel 2 og i de erindringshistoriske oversiktene i kapitlene 3, 4 og 5. Grunnen er at de antas å ha blitt lest også av et bredere publikum. I perioder med mange utgivelser er seleksjonen svært krevende. Ledetråden har vært å trekke frem de bøker som er mest karakteristisk for den tiden de kom ut, og som best karakteriserer nyorienteringer, samt at de antas å ha blitt mye lest. Kriterium for det siste kan være om en bok kommer i flere opplag og hvilke oppslag den får i pressen. Noen verk som leksika har tradisjonelt hatt et omsetningsapparat utenom bokhandelen i form av omreisende kolportører. Det kan også indikere stor utbredelse. Pålitelige opplagstall har det likevel vært vanskelig å få oversikt over.

Sett i forhold til den omfattende militariseringen og de enorme ødeleggelsene i Finnmark ble det lenge skrevet forholdsvis lite i nasjonal sammenheng om denne delen av vår krigshistorie. En markert økning skjedde fra rundt 1970 og utover. Fra da av ble det utgitt en stor mengde

bøker og andre skrifter, mange riktignok med lokalt tilsnitt. Noe av denne litteraturen er billedbøker med lite tekst. Forbausende lite er skrevet av profesjonelle historikere.⁷ Et tema for seg er den til dels rikholdige litteraturen om de såkalte partisanene, der ”historikerlauget” har vært fraværende.

Det skilles i denne oppgaven mellom historisk verk skrevet med akademiske krav til kildebruk, populærhistorie, erindringslitteratur og skjønnlitteratur. De historiske verkene er normalt skrevet av historikere. De populærhistoriske er ofte skrevet av journalister og erindringslitteraturen av folk som opplevde det de skriver om. Av og til kan dette skillet likevel være vanskelig å trekke. For eksempel var generalmajor A.D. Dahl som skriver om frigjøringen av Finnmark i det historiske verket *Norges krig 1940 til 1945*, også en viktig aktør i denne hendelsen.⁸

Journalisten og forskerens kildebruk og arbeidsmetoder er i noen grad sammenfallende. Generelt kan det sies at historikerne er mer kritisk til kildene og varsom med å trekke for vidtgående konklusjoner, mens journalistene gjennomgående er flinkere til å popularisere stoffet og gjøre det lesbart for et større publikum.

For øvrig var en del av den tidlige faglitteraturen neppe tilgjengelig for den jevne finnmarking slik situasjonen i fylket var de første årene etter krigen. Men pressens skribenter kan ha lest dem eller hørt dem omtalt, slik at også denne litteraturen indirekte kan ha påvirket folks oppfatninger.

Skjønnlitterære bøker med handling fra krigstidens Finnmark er tatt med fordi de ofte har vært mye lest, og fordi de kan avspeile en erindringshistorie som avviker fra annen historieskrivning. All litteratur om landsdelens krigshistorie er i utgangspunktet interessant, men jeg er særlig opptatt av å få kartlagt hva som ”folk flest” har lest om temaet, og om det er en utviklingslinje i det som er skrevet. Selv om fokuset i denne oppgaven er rettet mot det bildet skjønnlitteraturen formidler av krigshistoriske hendelser, så må man ha en forståelse for hvordan de skjønnlitterære tekstene fungerer som historiske kilder i samspill mellom forfatterens tekster og hvordan leseren oppfatter det.

At en skjønnlitterær forfatter brukes i en historisk fremstilling der faghistorikere og museumsfolk har ansvaret, er sjelden. Et eksempel er da Sverre Steen og Anders Bugge redigerte *Norsk Kulturhistorie* på 1930 tallet, fikk de forfatterinnen Sigrid Undset til å skrive om det

⁷ Finne 2005: 38

⁸ Steen 1950, b.3: 569-612

kirkelige dagliglivet i middelalderen.⁹ Antagelig har et av motivene vært at en kunstner kan være vel så dyktig til å rekonstruere folks følelser, liv og tanker fra en tid med dårlig kildebelegg enn en historiker.

1.2.2 Aviser

Aviser er en viktig kollektiv erindringsarena og det medium som i hele etterkrigstiden sammenhengende har nådd ut til store deler av befolkningen. De kan derfor både være med å påvirke folks historiebevissthet og gi uttrykk for hvordan krigen er blitt erindret.

Å bruke aviser som historisk kilde ble omtalt allerede av Edvard Bull den eldre i 1929. Da var denne tanken ny blant norske historikere. Bull skriver at mens kildene tidligere mest var individuelle kilder, så er dagens (1929) kildemateriale av mer kollektiv karakter: ”Det er frembrakt av en større eller mindre gruppe personer, hvor den enkeltes andel i frembringelsen bare i liten grad lar sig særskilt bestemme. (...) Vi må søke å nå frem til kritiske arbeidsmetoder som tillater os å arbeide med slike kollektive kilder likeså godt som med de individuelle.”¹⁰ Bull fremhever pressen som den viktigste av disse kollektive kildene. Mye av det Bull skriver om avisenes eierforhold, hvem de er myntet på og hvilke interesser de skal tjene, er relevant også i dag.

Ragnar Wahldahl omtaler i sin bok *Mediepåvirkning* (1999) begrepet *framing*,¹¹ dvs. hvordan mediene tar opp og behandler de enkelte sakene. Hvordan er valg av vinkling? Hvordan blir sakene problematisert, hvilke bakenforliggende årsaker blir det pekt på, hvilke mulige løsninger blir skissert, hva er det som blir inkludert og hva er det som blir utelatt? Først velger mediene å prioritere noen saker fremfor andre, deretter velger de å fremstille de utvalgte sakene på bestemte måter. Begge deler påvirker publikums forståelse av saken og dens viktighet i samfunnet. Framing-begrepet skiller også mellom episodiske og tematiske nyhetsformater. Et episodisk nyhetsformat vektlegger spesielle hendelser og konkrete egenspaker knyttet til personer og saker. Det tematiske vektlegger mer generelle og abstrakte begreper. Fokuseres det mest på det episodiske kan formidlingen bli mer fragmentarisk og mindre helhetlig og prinsipiell.

Viktige hjelpemiddel i min analyse har vært H.P. Clausen: *Aviser som historisk kilde* (1962) og *Norsk Pressehistorie* (2002). Det mest vanlige i historisk forskning er trolig å bruke avisene som supplementskilder. Som H.P. Clausen skriver: ”Enhver nogenlunde opmærksom avislæser vil således være fuldt på det rene med, at avisers opplysninger skal tages med største varsomhed. (...) Journalister har til alle tider været bedre med at lægge stof til rette end at skille sande fra falske

⁹ Bugge og Steen 1939: 300

¹⁰ Scandia 1928: 1

¹¹ Waldahl 1999: 219

oplysninger.”¹² Til utforskning av erindringshistorie er imidlertid avisene velegnet. Allerede den moderne kildekritikks grundlegger, Leopold v. Rank, skrev i 1832: ”Vi fornemmer i dem (dvs. aviserne) mer klasserne enn individernes stemmer.” Ut fra dette hevder Clausen at: ”Aviserne er altså etter dette først og fremst kilde til parti- eller gruppeanskuelser.”¹³ Samtidig vektlegger han at avisene bedre enn noen annen kildetype kan gjengi en tids atmosfære.

I vurderingen av innholdet i en avis er det viktig å skille mellom kommentar og reportasje. Hva som er avisenes redaksjonelle standpunkt kommer mest til uttrykk i lederartiklene og i kommentarartiklene. Men i denne oppgaven er det også viktig å undersøke hvordan reportasjestoffet om krigen i landsdelen presenteres. Hva velger man å skrive om, og hva velger man å ha som blikkfang på forsiden. Likeledes kan det være interessant å se i hvilken sammenheng og i hvilket politisk ”klima” avisartiklene ble presentert. Kan det her spores forsøk på påvirkning i bestemte retninger?

Det fleste avisene i Norge var i store deler av etterkrigstiden rene partiaviser. Det kan derfor være av interesse å se om dette også preget avisenes skildring av og kommentarer til krigens begivenheter. Arbeiderpartiet, men også Høyre, la stor vekt på å ha en partilokal presse. Særlig i Arbeiderpartiet var det en svært tett kobling mellom avisarbeid og partiarbeid. Det er viktig å merke seg at partiene sendte politisk stoff til ”sin” presse og at dette preget avisenes politiske innhold.

Finnmark har hatt mange lokalaviser og de geografiske avstandene er store. Kan regional tilhørighet ha influert avisene i hva de skriver om krigsbegivenhetene? Kan dette ha påvirket erindringshistorien om krigen slik at det ble variasjoner i de ulike delene av fylket? Når det gjelder de første etterkrigsårene, skal man likevel være forsiktig med å overbetone avisenes påvirkningskraft. De selvopplevde minnene om den nære fortid må ha preget befolkningen mer. Det var heller ingen mangel på ”erindringssteder” i form av ruiner og andre krigsødeleggelser. Dessuten er det neppe feil å anta at gjenreisningen, det å se fremover, ofte var viktigere i denne perioden enn å se tilbake. Men ettersom årene gikk vokste det opp nye generasjoner som ikke selv hadde opplevd krigens dramatik og tragedier, generasjoner som fikk formidlet det som ble deres erindring om denne tiden.

De første årene etter krigen kom ikke avisene i Finnmark ut daglig, og sidetallet var beskjedent. Derfor har jeg frem til midt på 1950-tallet gått gjennom alle avisene for hvert år. Etter den tid har jeg gått gjennom avisene hvert 5. og til dels hvert 10. år, regnet henholdsvis

¹² Clausen og Institut for Presseforskning og Samtidshistorie 1962: 9

¹³ Clausen og Institut for Presseforskning og Samtidshistorie 1962: 2

frigjøringen av Sør-Varanger i 1944 og freden i 1945. Enkelte andre årganger med særlig viktige begivenheter er også tatt med. Jeg undersøker også om avisenes reportasjer og kommentarer endrer seg ved store enkelthendelser i etterkrigstiden, for eksempel før og etter statsminister Einar Gerhardsens berømte Kråkerøytale i 1948. I 1967 ble Selmer Nilsen fra en ”partisanfamilie” i Bakfjord avslørt som sovjetisk spion. Gjorde dette noe med avisene og deres fremstilling av krigen?

I tillegg til avisene i Finnmark har jeg også sett på *Nordland Arbeiderblad* i Narvik. Denne avisen var organ for Norges kommunistiske parti i hele Nord-Norge og ble markedsført til partiets sympatisører i Finnmark. I alfabetisk rekkefølge er de avisene som er gjennomgått, disse:

Altaposten. 1969- ,en partipolitisk uavhengig dagsavis som utkommer i Alta og dekker området fra Alta til Kautokeino.

Finnmarksposten. 1866- . I dag ukeavis som utkommer i Honningsvåg. Var i etterkrigstiden organ for Høyre. Fra og med 1945 kom den ut uregelmessig i Oslo, som organ for evakuerte finnmarkinger. Fra 1948 kom den igjen ut i Honningsvåg. I 1958 tok den opp i seg *Vestfinnmarken*.

Finnmark Dagblad. 1960- . Dagsavis som utkommer i Hammerfest. Var organ for Det norske Arbeiderparti. Fortsettelse av *Vestfinnmark arbeiderblad*.

Finnmark Tidende. 1947–1966. Høyreavis som utkom i Vardø.

Finnmarken. 1945- . Dagsavis som utkommer i Vadsø. Organ for Det norske Arbeiderparti. Fortsettelse av *Finmarken* som gikk inn i 1944. I de første etterkrigsårene var den ikke dagsavis. I de første årene etter krigen var dette den mest toneangivende og ressurssterke avisen i Finnmark.

Nordland Arbeiderblad. 1931–1940 og 1945–1958. Utkom i Narvik og var organ for Norges kommunistiske parti i Nord-Norge.

Sagat : áviisa sámiiide = Avis for samene. 1956 - . Tospråklig (norsk og samisk) avis som kommer ut i Lakselv

Sør-Varanger avis. 1949 - . Utkommer tre ganger pr. uke i Kirkenes. Var organ for Høyre.

Vardø framtid. 1949–1952. Utkom stensilert og noe uregelmessig i Vardø. Utgitt av Norges kommunistiske parti.

Vestfinnmarken. 1914–1942. 1949–1958. Utkom i Honningsvåg. Upolitisk. Ble i 1958 tatt opp i *Finmarkposten*.

Vestfinnmark arbeiderblad. 1923–1940. 1946–1960. Utkom i Hammerfest og var organ for Det norske arbeiderparti. Endret i 1960 navn til *Finnmark Dagblad*.

1.2.3 Film, fjernsyn og radio

Jeg har omtalt et par spillefilmer om krigen i Finnmark som fikk bred omtale og stor oppmerksomhet da de hadde premiere. *Brent jord* (1969) og *Under en steinhimmel* (1974). Av kapasitetsmessige grunner har jeg ikke hatt mulighet til å gjennomgå radio- og fjernsynsprogrammer. Men NRK opplyser på forespørsel at Fjernsynet frem til 2007 har sendt 13 programmer om krigen i Finnmark. NRK-Radio har sendt 66 program om dette temaet. I tillegg har flere hundre radioprogrammer berørt krigen, men ikke hatt dette som tema.

1.2.4 Erindringssteder, museer, bibliotek og skoler

Monumenter og minnesmerker kan si en del om landsdelens erindring om krigen. Hva slags minnesmerker finnes om krigsbegivenhetene? Hvem var det som reiste og finansierte dem? Hva er det som minnes? Hvilket budskap kan leses ut av dem? Hvilke seremonier eller riter utspilles rundt dem? Krigskirkegårder kommer inn under slike erindringssteder. Beslektet med monumentene er også steder der spesielle begivenheter har utspilt seg, for eksempel huler og hytter der mennesker som unndro seg evakuering har holdt seg skjult.

Etter som tiden går spiller jubileer og merkedager en økende rolle i erindringen av krigen. Hva er et som trekkes frem ved de store jubileer og på hvilken måte gjøres det? Hva sies i talene som holdes? Er det en utvikling over tid? Utgir man jubileumsskrift? Hva sies i talene som holdes? Har det utviklet seg en ritualisering? Den viktigste kilden har vært avisenes referater. Et eksempel på en viktig markering var da kong Harald i sin tale ved partisanmonumentet i Kiberg i

1992 rehabiliterte de nordmenn som kjempet på sovjetisk side mot tyskerne under krigen. Under den kalde krigen hadde mange av dem blitt mistenkt for å være i ”fiendens” tjeneste

Et museum skal samle inn, bevare, forske på, stille ut og formidle. Et museum kan gjennom sitt autentiske materiale gi stor nærhet til, og gjøre det lettere å leve seg inn i historien. Fortiden bør helst forstås på fortidens premisser. Dette stiller store krav til måten museene formidler sitt materiale på. En fare er at mange museer i dag er blitt mer avhengig av egne inntekter, og at de må konkurrere med andre aktører innen turistnæringen som tilbyr moderne opplevelsessentra. I kampen for å overleve økonomisk kan museene derfor bli fristet til å la underholdningsaspektet gå på bekostning av fagligheten.

Finnmark har flere museer som vier krigshistorien stor plass. De mest kjente er Gjenreisningsmuseet i Hammerfest og Grenselandsmuseet i Kirkenes. Driver de forskning og i tilfelle på hva? Hvordan er utstillingene utformet og hvilket bilde gir de av begivenhetene? Det samme gjelder museumspublikasjoner og datasimuleringer. Når det gjelder museenes innflytelse på erindring om krigen, må også besøkstallene tas i betraktning, samt hvem de besøkende er. Er det mest tilreisende turister eller er det også et betydelig innslag av fylkets egne innbyggere? Har museene egne opplegg for skoleklasser og eventuelt ansatt egne museumspedagoger?

Bibliotekene er en annen sentral aktør i formidlingen av krigshistorien. En bokhandel selger stort sett bare de nyeste bøkene, mens bibliotekene også formidler tidligere utgitt litteratur. Bibliotekenes innkjøpspolitikk og utlånsstatistikk samt bibliotekpersonalets erfaringer kan gi nyttige pekepinner inn i det erindringshistoriske landskap. Finnmark har flere store og gode folkebibliotek. For eksempel Sør-Varanger bibliotek i Kirkenes og Hammerfest bibliotek. I særklasse er det praktfulle Vadsø bibliotek som også rommer Finnmarksbibliotekets samlinger av både trykt litteratur og kildemateriale. Det har likevel vært vanskelig å få oversikt over lengre tidsrom, og derfor er bibliotekene ikke tatt med i oppgaven.

Formidling av krigens historie i skoler, undervisning og lærebøker er ikke systematisk kartlagt i oppgaven, men temaet er berørt. I skoler og undervisning har skolene i Finnmark måttet forholde seg til nasjonale læreplaner og lærebøker.

2.0.0 Erindringshistorie og realhistorie

I dette kapitlet vil jeg først ta for meg erindringshistoriens begreper og teori. Deretter følger en kortfattet historikk av annen verdenskrig i Finnmark basert på nyere faghistoriske fremstillinger.

2.1.0 Begrepsavklaringer og teori

Erindringshistorie er det som har hendt slik det minnes og gjenfortelles av et individ eller en gruppe/kollektiv, et såkalt *erindringsfellesskap*. I denne oppgaven er det den kollektive erindring jeg vil prøve å avdekke. Det er viktig å skjelne mellom kollektiv erindring for det en gruppe mennesker selv har opplevd sammen, og kollektiv erindring hos en gruppe mennesker som selv ikke har opplevd hendelsene. Disse to variantene kan ofte finnes side om side. De som selv har opplevd det som erindres, overleverer det i sine fortellinger til neste generasjonen, som ikke har noe personlig minne om hendelsene. *Erindringssteder* kan være minnesmerker, monumenter og museer som reist for å minnes spesielle hendelse. *Erindringspolitikk* er måter vi bruker historien på, for eksempel en nasjon som fremmer en bestemt historiefremstilling for å begrunne sitt krav på et omstridt territorium.

Nært beslektet med erindringsbegrepene er begrepet *historiekultur*. Mens erindringsfellesskapet er mer fortidsrettet, går historiekultur på hvordan historiebevisstheten kommer til uttrykk i samfunnet, for eksempel handlinger som bunner i nasjonalfølelse. 17. maifeiringen i Norge er et godt eksempel. Ola Svein Stugu har definert begrepet på følgende måte: ”Eit omgrep av det mangfald av måtar som individ og kollektiv møter for fortida og historia på.”¹⁴ *Historiebevissthet* defineres slik: ”Dagen i dag farges av det vi har opplevd i nær eller fjern fortid, slik at fortidens bilder dannes ved dagens farger. Vi er det vi har erfart, og vi ser framtiden i lys av hva og hvem vi er.”¹⁵

2.1.1 Erindringshistoriske teoretikere

Sosiologen Maurice Halbwach (1877–1945) var pioneren innen erindringshistorisk teori. Hovedverket *La mémoire collective* kom i 1950, og ble utgitt på engelsk i 1980 med tittelen *On collective memory*. Halbwach ga erindringen en sterk sosial dimensjon. Ifølge Anette Warring må han betraktes som den første som forsøkte å utforske erindringens sosiale strukturer. Halbwachs mente at mens den kollektive erindring henter styrke og holdbarhet i et felleskap av mennesker,

¹⁴ Stugu 2000: 16

¹⁵ Bøe 2002: 10

så erindrer det enkelte menneske som medlem av en gruppe. Halbwachs hevdet at nåtiden og den sosiale kontekst er utgangspunktet for alle erindringsprosesser, og at kollektiv erindring på den måten tjener nåtidige formål. Vi gjensker hele tiden fortiden i våre levende erindringer, og for hver gang vi erindrer, reduseres den opprinnelige opplevelse gradvis til et stereotyp bilde som former den kollektive erindring. Slike sammensatte erindringer utgjør det Halbwachs kaller erindringens sosiale strukturer. Halbwach skjeler mellom *autobiografisk* og *historisk* minne. Det første er knyttet til personlige opplevelser, mens det sistnevnte knytter seg til den allmenne historie.

Den tyske egyptologen Jan Assmann skjeler i hovedverket *Das kulturelle Gedächtnis* (1992) mellom begrepene *kommunikativ* og *kulturell erindring*. Disse begrepene innhold ligner Halbwachs *autobiografiske* og *historiske* minne. Den kommunikative erindringen er en levende erindring med utgangspunkt i mer personlige opplevelser og dekker den nære fortid og eksisterer innen en sosial gruppe. Denne gruppens opphør baner veien for nye erindringer. Den kommunikative erindringen har begrenset varighet. Etter noen generasjoner oppstår det et behov for å befestet eller manifestere erindringen. Ifølge Assmann starter denne prosessen etter ca 40 år. Da overtar litt etter litt den kulturelle erindringen som er et uttrykk for hvordan samfunnet ivaretar erindringen gjennom de etterfølgende generasjoner.¹⁶ Denne manifesteringen kan skje for eksempel gjennom minnefester, monumenter og jubileer, noe som gir den kulturelle erindringen et mer høytidlig og seremonielt preg. I den kulturelle erindringen har den erindrede historien forrang fremfor faghistoriske fremstillinger. Skillelinjene mellom historie og myter kan derfor bli uklare. Den kulturelle erindringen skaper en identitet til det erindringsfellesskapet som vedlikeholder den. Den kulturelle erindringen blir mer ensartet enn den kommunikative. Fellesskapet har en felles oppfatning av den erindrede fortid. I det kommunikative fellesskapet er deltaker-strukturen mer uensartet og erindringen mindre seremoniell.¹⁷ Den kan bestå av gamle og unge og personer med forskjellige opplevelser og erfaringer der noen husker mer enn andre. Dette kaller Assmann for deltakerstrukturen.

James E. Young tar i sitt hovedverk *The texture of memory* (1993) i bruk begrepet *unified memory*, dvs. de mange atskilte erindringer som er samlet i et felles erindringsrom, men som er tillagt felles mening.¹⁸ Han skjeler mellom forente erindringer og forent mening. Han avviser begrepet

¹⁶ Assmann 1992: 51

¹⁷ Assmann 1992: 53

¹⁸ Weinreich, Jensen et al. 1996: 227

kollektiv erindring fordi det ikke klarer å fange opp de individuelle variasjonene i erindringen. Selv om erindringen skjer ut fra de samme erindringsstedene, betyr ikke dette nødvendigvis at den enkeltes erindring har det samme meningsinnhold. Men når erindringen foregår i et felles rom oppstår det en illusjon av at det foregår en felles kollektiv erindring.¹⁹ Det kollektive består i at man gjør noe sammen, en aktivitet, mer enn innholdet i den. Young vektlegger i likhet med Halbwachs sosiale betydningen av erindringsstedene. Utgangspunktet for Youngs teorier er en analyse han foretok av en del lands Holocaustminnesmerker og deres betydningsdannelse.

Pieter Lagrou er en belgisk historiker som i sitt hovedverk *Legacy of nazi occupation* (2000) har skrevet om etableringen av nasjonale og patriotiske minnekulturer i de land som ble okkupert av Tyskland under den annen verdenskrig. Han bygger sin forskning på undersøkelser i Frankrike, Belgia og Nederland. Lagrou hevder at det etter krigen oppsto et behov for å formidle en historie om denne hendelsen som nasjonen kunne leve med og som kunne formidle et nasjonalt epos som kunne ha en positiv effekt ved gjenreisningen av samfunnet. Å fokusere på motstandskamp var et viktig virkemiddel. Staten ble en sentral aktør: ”The state became a central agent of a collective memory that was at the same time selv-justification and recovery of national honour.”²⁰

Motstandsbegrepet ble²¹ utvidet til å gjelde hele samfunnet, ikke bare de som utførte aktivt motstandsarbeid. Unntatt var de få forræderne som samarbeidet med fienden. Glorifiseringen av motstandsbevegelsen gjorde at hele befolkningen solidarisererte seg med den. At ikke ubetydelige deler av befolkningen hadde hatt et mindre heroisk forhold til okkupanten, kunne da dempes ned. Dette bidro til å styrke det nasjonale samholdet og reetableringen av samfunnet etter krigen. Ofrene for okkupantens forfølgelse ble nasjonale martyrer. Både i Frankrike, Nederland og Belgia var det grupper som falt utenfor denne minnekulturen, først og fremst jødene og kommunistene. Da de tyske konsentrasjonsleirene ble åpnet i 1945, var det de politiske fangene som ble sett på som de primære ofrene, og ikke jødene som led mest. Motstand ble i denne minnekulturen viktigere enn folkemord ifølge Lagrou.

Under andre verdenskrig var det ikke de geografiske grensene som var det viktigste, men først og fremst de sentrale erfaringene ved denne krigen, motstand, arbeidsutskrivning og forfølgelser. Bygging av monumenter og minnesmerker over motstandskampen ble en viktig del av minnekulturen. Dette arbeidet begynte svært tidlig. I Nederland startet for eksempel planleggingen av et nasjonalt krigsminnesmerke i Amsterdam allerede vinteren 1945, altså før den

¹⁹ Weinreich, Jensen et al. 1996: 228

²⁰ Lagrou 2000: 292

²¹ Lagrou 2000: 293

tyske okkupasjonen var avsluttet. Etter at samfunnet hadde reetablert seg kunne historien litt etter litt mer nyanseres og skildringene av hva som skjedde bli mindre monolittiske.

Folkloristen Anne Eriksen fokuserer på mye av det samme som Lagrou. I sin bok *Det var noe annet under krigen* (1995) har hun beskrevet det hun kaller kollektivtradisjonen om Norge under den annen verdenskrig. Denne tradisjonen forstår hun som en kollektiv erindring som gir innsikt som går ut over det individuelle og som gir mening også for de som ikke har opplevd denne tiden, men som er medlemmer av den gruppen der tradisjonen finnes.²² Den skrevne historie er også et kulturuttrykk og den skrevne historie og den muntlige historie ikke er så forskjellige som de i vår tid ofte oppfattes som. Hun skriver om historikerne:

At det er stor enighet om hva som skal regnes som begivenheter, hvilke forhold som skal tillegges betydning og hvilke sammenhenger som betraktes om meningsbærende. Tatt i betraktning både hvor mye som skjedde under krigen og hvor mye som er skrevet om dette, er entydigheten et svært interessant uttrykk for en samkjørt kulturell meningsproduksjon.²³

I likhet med Lagrou mener Eriksen at minnet om krigen hadde en nasjonsbyggende og samlende funksjon i etterkrigstiden. Den norske kollektivtradisjonen om krigen er motstandsorientert. Fortellingen om krigen der den narrative strukturen er overfall – okkupasjon – frigjøring utgjør hovedfasene. Ifølge Eriksen består okkupasjonstiden av to tradisjonene, *hverdagslinjen* og *motstandslinjen*. Den ene er hverdagslivet under okkupasjonen, den andre er ulike former for organisert motstand.

Hverdagslinjen er minnet om vareknapphet og samhold mellom gode nordmenn, jøssingene, i en vanskelig tid. Dette var en holdningskamp mot fienden og de som støttet ham. *Motstandslinjen* med fremveksten av hjemmefronten fremstilles som en naturlig konsekvens av okkupasjonen. Heltene spiller en stor rolle i dette bildet. Motstandslinjen og hverdagslinjen knyttes sammen gjennom ”den tause motstand”: Enhver hverdagserfaring sidestilles da med motstandserfaring og vi får en felles krigserfaring, en motstandsbasert kollektivtradisjon. Heltene spiller en stor rolle, men også hverdagslivets kvinner og menn er en del og kan gjennom den tause motstand bli en del av nasjonens samlede motstandskamp sammen med heltene.²⁴ Utenfor faller svikerne, NS-folkene, de som støttet okkupanten. Men de fleste var på rett side.

Eriksen mener formidlingen av kollektivtradisjonen i langt på vei er av mytisk karakter. Hun bygger her på den franske litteraturforskerens Roland Barthes myteteori. Mytene formidles

²² Eriksen 1995: 14

²³ Eriksen 1995: 12

²⁴ Eriksen 1995: 80

gjennom et metaspråk, et språk om språket, som gir det objektive språket nye betydninger. Ord som okkupasjon, rasjoneringskort og hjemmefront får en utvidet mening for hele krigstiden for tre millioner nordmenn.

2.2.0 Finnmarks historie

For å forstå de særegne forholdene i Finnmark er det nødvendig å gi en kort skisse av landsdelens forhistorie. En skisse av Finnmarks tidlige historie er også tatt med fordi dette området i motsetning til resten av Norge alltid har vært en multietnisk landsdel og lenge var uten opptrukne riksgrenser. Store deler av området ble relativt sent ble innlemmet i det norske nasjonale fellesskap. Dette er nødvendig bakgrunnskunnskap også for å forstå finnmarkingenes holdninger og landsdelens krigshistorie.

2.2.1 Tiden før krigen

Norge nord og øst for Lyngenfjorden var lenge et fellesområde, nærmest en allmenning for Norge, Sverige og Russland, antagelig det nærmeste vi i Europa kommer det som i USA ble kalt ”frontiers” i ekspansjonen mot vest. Finland var før avståelsen til Russland i 1809 en integrert del av Sverige. De samiske innbyggerne ble lenge beskattet av alle tre riker. Russerne trengte frem fra øst og svenskene, særlig representert ved de finske bikarlene, kom sydfra. Den norske ekspansjonen foregikk på øyene og ytterst på kysten med Vardøhus som et nærmest kolonialt støttepunkt. Først ved Knärredfreden etter Kalmarkrigen i 1613 kom Tysfjord og kysten nord og øst for Lyngenfjorden og videre til Varanger under full norsk kontroll.²⁵ Ved grensekonvensjonen med Sverige av 1751, Strømstadtraktaten, fikk Norge den fulle suverenitet over indre Finnmark. Kautokeino og Karasjok var således tidligere svenske kirkesogn.²⁶ Sør-Varanger ble først norsk gjennom en traktat med Russland i 1826.²⁷

Foruten den samiske urbefolkningen og de norske kystbeboerne, har det opp til slutten av nittenhundretallet vært innvandring fra Nord-Finland, og i noen grad fra Nord-Sverige, til den fiskerike og isfrie Finnmarkskysten. Med Russland var det livlige forbindelser gjennom pomorhandelen frem til revolusjonen i 1917. Finland ble i 1918 selvstendig etter en blodig borgerkrig. Havnen Petsjenga ble da finsk under navnet Petsamo og Norge hadde ikke lenger landgrense mot det som nå var blitt Sovjetunionen.

²⁵ Bjørge, Rian et al. 1995: 160

²⁶ Bjørge, Rian et al. 1995: 200

²⁷ Bjørge, Rian et al. 1995: 255

I mellomkrigstiden ble Finnmark, som resten av landet, rammet av tunge nedgangstider. Selv om forholdet mellom det offisielle Finland og Norge var harmonisk, fryktet mange i Norge de sterke nasjonalistiske strømningene i den nye republikken. Krefter tilknyttet Lappo-bevegelsen propaganderte for et Stor-Finland der Finland skulle utvides med Fjernkarelen, Kolahalvøyen, Norge nord og øst for Lyngenfjorden og de nordligste delene av svensk Lappland. Selv om dette aldri var offisiell finsk politikk, førte det til engstelse i Norge, noe som igjen medførte mer pågående fornorskningstiltak blant Finnmarks etniske minoriteter. Personer med finsk bakgrunn måtte skifte til norske etternavn for å eie jord i Finnmark og norske ukeblad ble delt ut gratis i finsttalende distrikter. NRK og Telegrafverket bygde også tidlig ut radiosendere med god dekning for hele fylket. Militært markerte Norge sitt nærvær i Finnmark med noen av sine ytterst få stående militæravdelinger i mellomkrigstiden, et grensevaktkompani i Pasvikdalen, en underbefalsskole i fylkeshovedstaden Vadsø og en liten garnison på Vardøhus festning.

I den turbulente tiden etter den russiske revolusjon, var det krefter i Norge som ville sikre Finnmark for Norge med territoriell ekspansjon på Russlands og Finlands bekostning. Tanken var å innlemme i Norge Petsjenga, den ”finske kile” mellom Sverige og Finnmark, og området mellom Enare sjø og Tana elv.²⁸ Dette ble det aldri noe av. Norge forsøkte senere å kjøpe Boris Gleb-området av Finland, men dette førte ikke frem.²⁹

2.2.2 Andre verdenskrig bryter ut. Vinterkrigen

I 1939 inngikk Tyskland og Sovjet en ikke-angrepsavtale, den såkalte Hitler-Stalin eller Molotov-Ribbentrop pakten som den også kalles. I en hemmelig tilleggsprotokoll delte de to statene store deler av Øst-Europa mellom seg i interessesfærer. Finland lå sammen med Øst-Polen og de baltiske stater i den sovjetiske sfæren.

Tredje september 1939 angrep tyskerne Polen, og Storbritannia og Frankrike erklærte Tyskland krig etter et ultimatum. Sovjet reiste kort etter krav om grenserevisjon overfor Finland. På det Karelska Näset gikk den finsk-sovjetiske grense ved Systerbäck, bare vel 30 km fra Leningrad. Sovjet ønsket den trukket tilbake nærmere den viktige finske eksporthavnen Viborg. Videre ønsket Sovjet noen øyer i Finskebukten, Hangö som sovjetisk militærbase for tredve år, samt en grensejustering på Fiskerhalvøyen utenfor Petsamo. Til erstatning for disse til dels folkerike områdene skulle Finland få et ødemarksområde i Østkarelen. Som et nasjonalt kompromiss ville Finland forhandle seg frem til en mindre omfattende grenserevisjon.³⁰

²⁸ Eriksen og Niemi 1981: 168

²⁹ Andresen 1989: 154

³⁰ Finland Ulkoasiainministeriö 1940: 29

Forhandlingene brøt sammen, og den 30. september 1939 angrep Sovjet Finland. Norge hevdet sin nøytralitet i denne konflikten.

Vinterkrigen fikk straks følger for Finnmark. I Pasvikdalen trakk den finske militære grensevakten seg sydover mens den brente ned all bebyggelse på finsk side for å hindre at den kunne brukes som vinterkvarter for de fremrykkende sovjetiske troppene. Den norske militære sjefen i området, oberstløytnant Edvard Os, var redd for at russerne skulle rykke over grensen for å ta i bruk den uskadde bebyggelsen på norsk side. Han ba derfor sine overordnede i Oslo om tillatelse til å brenne ned deler av den norske bebyggelsen for å forhindre dette. Regjeringen avslo anmodningen og oberstløytnant Os fikk tilbeordret oberst Wilhelm Faye som lokal sjef, trolig for å forhindre flere lignende utspill fra Os.³¹ Finnmark mottok for øvrig en god del sivile finske flyktninger under Vinterkrigen, som sluttet den 13. mars 1940. I samsvar med fredsavtalen leverte Sovjet Petsamo-området, med unntak av den vestlige delen av Fiskerhalvøyen, tilbake til Finland.³²

2.2.3 Tysklands angrep på Norge

Finnmark fylke ble, bortsett fra et par tyske flyangrep mot mål ved Kirkenes og Vadsø, i liten grad rammet av krigshandlinger i perioden 9. april til 9. juni 1940. Derimot ble et betydelig antall finnmarkinger involvert i krigshandlinger da Alta bataljon under oberstløytnant A.D. Dahl ble sendt til Narvikfronten under felttoget i 1940. Narvik var ved et dristig kupp erobret av en forholdsvis fåtallig tysk styrke under general Dietl den 9. april 1940. En forent styrke av briter, franske fremmedlegionærer, polske eksiltropper og norske soldater jaget etter harde kamper tyskerne ut av byen. Alta bataljon og andre norske avdelinger presset deretter tyskerne stadig nærmere den svenske grensen ved Bjørnefjell. Tyskerne unngikk et endelig nederlag da de allierte på grunn av motgangen i Frankrike trakk styrkene sine ut av Narvik. Dermed ble kongen og den norske regjeringen i Tromsø tvunget til å rømme landet og endelig kapitulere for tyskerne den 9. juni 1940.³³

Tyskerne hadde ikke kapasitet til umiddelbart å okkupere Finnmark. Etter avtale ble den norske grensevakten i Østfinnmark (to infanteribataljoner, et artilleribatteri og grensekompaniet) inntil videre værende på post. Styrken ble nå kalt grensepolitivdelinger og stilt under fylkesmann Gabrielsens kommando, med major Lindbäck-Larsen som militær stabssjef.³⁴ Som

³¹ Hartmann 1971: 14

³² Linder 2004: 56

³³ Ramberg, Andersen et al. 1996: 172

³⁴ Grimnes 1984: 242

okkupasjonsmakt kunne tyskerne med hjemmel i folkeretten opprettholde og delvis også bruke det nasjonale politiet. På Vardøhus festning ble det norske flagget firt så sent som 20. juli 1940.³⁵

Flere motiver kan ligge bak dette arrangementet som forsvarssjef Otto Ruge fikk i stand. Polens deling mellom Tyskland og Sovjet har nok skremt ham, og han kan ha fryktet at noe lignende kunne skje i Finnmark. Ruge mente tydeligvis at det var bedre å forholde seg til én okkupasjonsmakt enn til to. Et annet mer langsiktig motiv kan ha vært å la den norske hær ”overvintre” i grensepolitiavdelingene og bruke tjenesten der til å utdanne kadre til en ny norsk hær etter krigen. Under den sterke nedbygningen av det norske forsvaret i 1930 årene hadde Ruge som generalstabsjef hatt øye for ordninger som opprettholdt et best mulig militært forsvar innenfor de snevre økonomiske rammer politikerne var villige til å gi. Det var Ruge som i hovedtrekk utformet hærordningen av 1933, som reduserte hæren i omfang, men skulle gi de gjenværende avdelingene en noe bedre trening og utstyr og samtidig ha innebygd i organisasjonen muligheten til å gjenoppbygge hæren til full styrke dersom behovet skulle melde seg. Han ville ha ”den lille, men gode hær” som opprettholdt våpenlagrene til den store hær.³⁶

Ruge var også med å utforme det såkalte vaktvernforslaget som Arbeiderpartiet lanserte i 1932, da partiet for første gang modifiserte sin antimilitaristiske linje. Ruge har nok vært inspirert av det tyske Reichswehr. Denne lille forsvarstyrken Tyskland fikk lov å holde etter Versaillesfreden i 1919, var organisert slik at den på kort tid kunne svulme opp til en ny stor tysk hær.³⁷ Imidlertid bortfalt grensepolitiordningen i juli 1940 da tyske SS avdelinger overtok vaktholdet i Sør-Varanger.

2.2.4 Okkupasjonstiden i Finnmark

Krigsforløpet i Finnmark bør ikke sees på isolert, men i sammenheng med det som skjedde i Finland i forbindelse med den såkalte Fortsettelseskrigen. Tross den ikke-angrepspakten landet hadde med Sovjet, gikk tyskerne snart i gang med en sterk militær utbygging i Finnmark. Mye materiell ble fraktet langs norskekysten. En del kom gjennom Finland som hadde tillatt tyskerne å transittere utstyr fra havner i Bottenviken til Finnmark, samtidig som landet tillot Sovjet transitt til den sovjetiske Hangö-basen over det finske jernbanenettet.³⁸ Tyskland angrep Sovjet den 22. juni og tre dager senere gikk Finland etter et sovjetisk flyangrep med i krigen på tysk side for å gjenerobre det landet tapte til Sovjet som følge av Vinterkrigen. Flyangrepet var nok mest et

³⁵ Balsvik 1989, b. 2: 205

³⁶ Ørvik og Forsvarets krigshistoriske avdeling 1960, b. 1: 186

³⁷ Ørvik og Forsvarets krigshistoriske avdeling 1960, b. 1: 130

³⁸ Nystrøm 2005: 37

påskudd siden tyskerne allerede da var militært tungt inne i Lappland. Fortsettelseskrigen ble i Nord-Finland stort sett ført av tyskerne.³⁹

Den tyske ”Gerbirgsarmé” på nordfronten rettet hovedangrepet mot Murmansk. Etter kort tid kjørte den tyske fremrykningen seg fast ved elven Litza. Dette var det første sted russerne klarte å stoppe det tyske angrepet i 1941, og fronten liggende fast her helt frem til den sovjetiske motoffensiven høsten 1944.

I tillegg til den store Lapplandsarméen på rundt 200 000 mann, etablerte tyskerne en rekke militærbaser i Finnmark. I Porsanger ble det bygd flyplass som var et viktig støttepunkt for angrepene på de allierte Murmansk-konvoiene. Altafjorden ble flåtebase for bl.a. slagskipene ”Scharnhorst” og ”Tirpitz”, og langs kysten ble kystartilleriet utbygd.

Antall tyske soldater oversteg som før nevnt langt fylkets innbyggertall. For eksempel ble 70 000 tyske militære stasjonert i Kirkenes-området, en by som før krigen hadde 4000 innbyggere. Stedet var den viktigste forsyningsbasen for Lapplandsarmeen, og ble også rekreasjonssted for soldater på kortvarig permisjon.

Med så mange tyske militære i forhold til sivilbefolkningen var det ikke lett å opprettholde noen ”isfront”. De okkuperte måtte etablere et fornuftig forhold til okkupanten, som de fikk et tett forhold til, for at dagliglivet kunne gå videre. Mange tyskere var innkvartert i private hjem og de oppførte seg stort sett høflig og dannet. Tilgangen på godt betalt arbeid for tyskerne fikk endelig fylket ut av den dype depresjonen fra 1930-årene. For å takle hverdagen var tyskerne en realitet folk måtte forholde seg til.

Med mange pent uniformerte unge menn rundt seg, var det ikke så rart landsdelens unge kvinner fant seg kjæresten blant dem. Omkring 9500 barn med tyske fedre ble født under og like etter krigen i Norge.⁴⁰ Hvor mange av disse som kan forbindes med Finnmark er det vanskelig å finne eksakte tall på, blant annet fordi evakueringen gjorde at en del finnmarksbarn ble født andre steder i landet. Men Dag Ellingsen skriver at av krigsbarn født 1942 til 1946 er 40,8 % hjemmehørende i Nord-Norge og Trøndelag, som sammenlagt hadde 21,7 % av landets befolkning.⁴¹ Det er rimelig å anta at antall krigsbarn var høyest i de deler av landet der konsentrasjonen av tyske militære var størst. Mye tyder derfor på at Finnmark var det fylket i landet der det var flest ”tyskerbarn” i forholdet til folketallet. Bare i Kirkenes, med en befolkning på 4000 var det ifølge kirkebøkene 220 tyskerbarn. Her må det tas hensyn til at fødsler utenfor

³⁹ Järv 2004: 71

⁴⁰ Olsen 1998: 69

⁴¹ Ellingsen 2004: 28

ekteskap var langt vanligere i Finnmark enn i landet som helhet.⁴² Selv om tyskerne gjennomgående oppførte seg korrekt, så gjorde den fryktelige behandlingen av russiske krigsfanger og den senere nedbrenningen av landsdelen sitt til at det relativt harmoniske forholdet til tyskerne fra høsten 1944 ble erstattet av hat.

Nærheten til fronten førte til at krigshandlingene rammet det sivile samfunn. Særlig gjaldt dette Kirkenes. At de sivile tapstallene var lave, skyldtes nok mye at det midt i Kirkenes allerede før krigen var sprengt ut i fjellet et stort tilfluktsrom, ”Andersgrotten”, som kunne romme store deler av stedets befolkning. Da russerne etter hvert overtok det militære initiativet, ble også byene langs Varangerfjorden utsatt for flyangrep. Bare under et av angrepene på Vardø i 1944 ble mer enn 41 sivile drept.⁴³ Utover i 1944 valgte derfor en del sivile å forlate Varanger-fjordområdet og søke tilflukt i mindre krigsutsatte områder.

En annen kategori utlendinger i Finnmark var sovjetiske og jugoslaviske fanger. Mindre kjent er det at i disse fangeleirene var det nordmenn som arbeidet for tyskerne. Rundt 320 nordmenn var på et eller annet tidspunkt under krigen voktere og deltok i den brutale fangebehandlingen. En slik leir, Karasjok, lå i Finnmark.⁴⁴

Også norske fanger havnet i Finnmark. Noen måneder i 1942 var rundt 650 lærere på tvangsarbeid i Kirkenes. De hadde nektet å akseptere nazifiseringen av skolen. Et mer ukjent og eksotisk utenlandsk innslag var de mange hundre ukrainske jentene tyskerne tvangssendte nordover for å arbeide i fiskeindustrien i Hammerfest.⁴⁵ Den norske egenproduksjonen av mat hadde høy prioritet fordi den også kom okkupanten til gode.

2.2.5 Motstandskamp – nedbrenning - evakuering

Noen hjemmefront i sørnorsk forstand hadde ikke Finnmark. Milorg hadde ingen avdelinger der, og noen illegal presse fantes ikke. Finnmarks legendariske frihetskjemperer var de såkalte partisanene. Dette var nordmenn som dro til Sovjet og meldte seg til tjeneste der. Mange av dem, men slett ikke alle var kommunister. De aller fleste ble etterretningsagenter for den sovjetiske marinen eller NKVD. Tyskernes hovedforsyningslinje til nordfronten gikk med skip langs Finnmarkskysten og pålitelige etterretninger om denne trafikken var viktig for russerne.

Partisanenes arbeid var farefullt og svært mange av dem mistet livet. I likhet med nordmenn som ble rekruttert av britene til agentvirksomhet, måtte også partisanene avgi

⁴² Statistisk årbok 1940: 22

⁴³ Balsvik 1989, b. 2: 229

⁴⁴ Christie 1972: 71

⁴⁵ Finstad 2002: 17

taushetsløfte. Russerne håndhevet dette svært strengt, noe som fikk alvorlige konsekvenser for noen av partisanene. Flere av dem havnet i sovjetiske fangeleire og ble først løslatt mange år etter krigen. Kombinasjonen av å ha vært i sovjetisk tjeneste og være bundet av taushetsløftet gjorde livet vanskelig for denne gruppen motstandsfolk under den kalde krigen.⁴⁶

Ødeleggelsen av Finnmark må sees i sammenheng med det som skjedde den 19. september 1944. Da inngikk Finland og Sovjet en våpenhvileavtale, og Finland skiftet natten over side i verdenskrigen. Ifølge avtalen skulle Finland i løpet av 14 dager tvinge tyskerne ut av landet. Kort etter erklærte Finland Tyskland krig og innledet den såkalte Lapplandskrigen mot sin tidligere allierte. Under tilbaketoget brente tyskerne ned hele finsk Lappland, og bare til Sverige flyktet 56 000 mennesker.⁴⁷ Finnmark ble nå en utsatt flanke for tyskerne, og enda verre ble det da russerne krysset den norske grensen i oktober 1944. Da besluttet tyskerne å evakuere sine militæravdelinger nord og øst for Lyngenfjorden.

Den 28. oktober kom ordren fra Hitler om at Norge nord og øst for Lyngenfjorden skulle ødelegges, og hele befolkningen tvangsflyttes ut av landsdelen. I tillegg til sivilbefolkningen skulle omkring 200000 tyske soldater med utstyr fra finsk Lapland og Finnmark, samt mer enn 60000 hester og mange tusen krigsfanger trekkes bak Lyngenfjorden. Hele transporten måtte skje gjennom Finnmark, som på denne tiden hadde en svært mangelfull infrastruktur.

Den tyske militære ledelsen ønsket å trekke sine styrker bak Lyngelinjen. Men det betydde ikke at de nødvendigvis ville evakuere hele sivilbefolkningen og ødelegge hele landsdelen. Det var også delte meninger blant de tyske militære om russerne ville fortsette å rykke videre frem fra Tana elv.

De norske nazistiske myndighetene hadde i forkant av førerordren forgivevis prøvd å få til en frivillig evakuering under ledelse av Jonas Lie og Johan Lippestad. Forsøket mislyktes. Svært få lot seg friste til å dra. Omtrent 5000 av Øst-Finnmarks innbyggere hadde riktignok tidligere forlatt landsdelen, men det skyldtes mest den tiltagende russiske bombingene av området. Den eneste formelle dødsdom og henrettelse i forbindelse med evakueringen, var det ikke tyskerne, men Jonas Lie og de norske nazistene som sto bak.⁴⁸

Den som særlig påvirket Hitler til å tvangsevakuere sivilbefolkningen og gjøre fylket ubeboelig, var Terboven. Han ønsket ikke at den norske eksilregjeringen i London skulle etablere seg i en del av Norge. I dette spørsmålet hadde han felles interesse med Quisling-regimet. Deler

⁴⁶ Noen få norske agenter rapporterte til Storbritannia om tysk marineaktivitet fra Altaområdet.

⁴⁷ Ekberg: 2003-2005: b. 3: 228

⁴⁸ Fosnes 1974: 55

av Reichskommissariat var uenige med Terboven, og avdelingen i Tromsø sendte bak ryggen på ham en henstilling til Berlin om å stanse førerordren.⁴⁹

Sivilbefolkningen fikk svært kort varsel på seg og fikk bare ta med det nødvendigste. Tromsø var det viktigste transittstedet. At så mange overlevde skyldtes godt vær og en mild høst og at deler av transporten kunne foregå med lokale skøyter og småbåter. For de ca. 1500 som ble transportert ut Porsangerfjorden på det tyske troppeskipet ”Carl Arp”, var derimot forholdene ubeskrivelige. De svakeste døde og nesten hele belegget av evakuerte måtte behandles på sykehus da fartøyet ankom Narvik.⁵⁰

Mer enn 40 000 evakuerte ble spredt over hele Norge. Noen hadde det godt i sitt ”eksil,” andre opplevde gnisninger. Mange barn av samer og kvener, kunne knapt norsk, noe som ikke gjorde oppholdet sydpå enklere. Tapt skolegang gjorde en del av dem til analfabeter

2.2.6 De som ble igjen

En tredel av Finnmarks befolkning unndro seg evakuering og skjulte seg i gammer, improviserte hytter og huler. Mange i østfylket ble igjen fordi tyskerne på grunn av den sovjetiske offensiven mot Sør-Varanger trakk seg ut før førerordren av 28. oktober 1944. I Kirkenes overlevde 3000-4000 mennesker i gruvegangene ved Bjørnevatten de kritiske dagene da russiske tropper drev tyskerne foran seg ut av området.⁵¹

Etter at tyskerne hadde evakuert landsdelen, sendte de jevnlig patruljer og krigsskip inn i det ødelagte området for å lete etter finnmarkinger som skjulte seg der. De levde i stadig redsel for å bli oppdaget. Tyskerne skjøt ofte med skarpt etter dem de oppdaget.

På Sørøya i Vest-Finnmark skjulte mer enn tusen mennesker seg i huler og for tyske raid. Norske militære ble sendt over fra Øst-Finnmark for å hjelpe og fraktet en del av dem over til Varanger på skøyter. Til slutt ble situasjonen så kritisk for sørøyingene at britene evakuerte dem til Murmansk på krigsskip og videre på handelsskip til Skottland.⁵² På denne overfarten opplevde noen av dem angrep fra tyske fly og ubåter.

Den mest tragiske og meningsløse hendelsen utspant seg den på Hopseidet i krigens siste dager, den 6. mai 1945. Matroser fra to tyske ubåter drepte seks norske fiskere og voldtok en norsk kvinne, antagelig det eneste eksempelet på seksualisert vold mot kvinner under

⁴⁹ Fosnes 1974: 45

⁵⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 67

⁵¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 35

⁵² Eriksen og Halvorsen 1987: 101

evakueringen og tiden etter. Paradoksalt nok ble en norsk uniformert soldat tatt til fange og en annen såret og etterlatt, mens de sivile fiskerne ble drept.⁵³

2.2.7 Russere og norske militære

De sovjetiske styrkene som inntok Sør-Varanger i slutten av oktober 1944 ble hilst som befriere av en begeistret befolkning. Bortsett fra noen få uheldige episoder oppførte de seg eksemplarisk og holdt seg lojalt til den avtale som på forhånd var inngått med norske myndigheter i London. De stoppet fremrykkingen ved Tana elv og hoveddelen av troppene ble raskt trukket ut av Norge. Den redusert styrken som var igjen i Sør-Varanger, ble trukket ut i juli 1945 da også britiske og amerikanske soldater forlot Norge. De voldsscenen Anthony Beevor skriver om da russerne inntok Polen og Tyskland forekom ikke i Finnmark.⁵⁴ Et tegn på det gode forholdet til russerne var at ved det første kommunevalget etter krigen fikk Norges kommunistiske parti 36 % av stemmene i Sør-Varanger. Kommunisten Gottfred Hølvold ble deretter valgt til ordfører.⁵⁵ Finland måtte i 1944 avstå Petsamo-området og Norge fikk igjen grense mot Russland. Enkelte sovjetiske militære og tjenestemenn i utenriksdepartementet i Moskva ville flytte riksgrensen til Tana elv som en kompensasjon for den sovjetiske frigjøringen, men vant ikke gehør for dette på høyere politisk hold.⁵⁶

I november 1944 ankom 300 norske militære fra Skottland til Kirkenes. Eksilregjeringen i London hadde ønsket seg en større styrke, men britene ville ikke avgi transportkapasitet til flere. Møtet med lokalbefolkningen ble et antiklimaks for begge parter. Soldatene gledet seg til endelig å kunne kjempe mot tyskerne, og de medtatte innbyggerne i Sør-Varanger ventet å få nødhjelp. Men forsyninger hadde de ikke med og de norske militære måtte selv få hjelp av russerne.⁵⁷

Flere uheldige episoder gjorde forholdet til innbyggerne spent. I likhet med tyskerne tvangsrekvirerte de norske styrkene det de trengte fra det sivile samfunn. Tjuefem jenter som hadde hatt forbindelser med tyskerne, ble snauklippet før sogneprest Ernst Galschiødt i Kirkenes fikk satt en stopper for det. Soldatene fra Skottland hadde problemer med å forstå og godta det tette forholdet til tyskerne som innbyggerne hadde levd under. Mange barn i Kirkenes snakket flytende tysk. Lengre vest var forholdet bedre, og særlig den store humanitære innsatsen som ble gjort på Sørøya, ble høyt verdsatt av befolkningen. Etter hvert bedret forholdene seg også i

⁵³ Eriksen og Halvorsen 1987: 104

⁵⁴ Beevor 2006: 29

⁵⁵ Eriksen og Halvorsen 1987: 37

⁵⁶ Gorter, Suprun et al. 2005: 7

⁵⁷ Eriksen og Halvorsen 1987: 83

østfylket og militærmisjonen klarte å mobilisere Varanger bataljon.⁵⁸ Utover vinteren fløy amerikanske transportfly, ledet av den norsk-amerikanske obersten Bernt Balchen, inn 1500 norske polititropper fra Sverige som ytterligere forsterkninger.⁵⁹

2.2.8 Etterkrigstiden

Tidlig på 1950-tallet beordret norske myndigheter at de sovjetiske krigsgravene i Nord-Norge skulle flyttes til det heller avsidesliggende stedet Tjøtta i Nordland. Sovjet protesterte mot avgjørelsen. I ettertid har det kommet frem at årsaken var at de mange russiske gravplassene ble sett på som en sikkerhetsrisiko. Myndighetene fryktet spionasje fra sovjetiske delegasjoner som reiste rundt under påskudd av at de ville ære sine falne. Hastverket, og den til dels makabre måten flyttingen skjedde på, vakte oppsikt og avsky i alle politiske leire. Sett i ettertid kommer saken i et underlig lys siden Stortinget omtrent samtidig, i juni 1951, vedtok å ratifisere Genevekonvensjonen om behandling av krigsfanger av 12. august 1949 (Konvensjon III). Her heter det i artikkel 120: at ”krigsfanger som dør i fangenskap blir begravet på verdig måte; om mulig i samsvar med ritualet for den trosbekjennelse som de tilhørte, og at deres graver blir respektert, behørig vedlikeholdt og merket slik at de alltid kan bli funnet igjen.”⁶⁰

En annen betent sak på 1950-tallet var de tidligere norske partisaner som satt i sovjetiske fangeleire. Det ble kjent at Osvald Harjo, Emil Isaksen og Otto Larsen, som til da var antatt døde, ble dømt til lange fengselsstraffer i Stalin-tiden.⁶¹ Etter Stalins død i 1953 foretok Sovjet en forsiktig oppmykning av forholdet til omverdenen. I 1955 trakk Sovjet styrkene sine ut av Østerrike, og gikk med på at landet skulle få sin fulle selvstendighet med nøytral status. Samme år ble de siste tyske krigsfangene i Sovjet sendt hjem. Året etter ble militærbasen Porkkala gitt tilbake til Finland og samme år holdt førstesekretær Nikita Khrustjov sitt oppgjør med Stalin på den 20. partikongress. Statsminister Gerhardsens statsbesøk i Sovjet i 1955 føyde seg også inn i dette mønsteret. I denne gunstige klima ble Larsen, Isaksen og Harjo til slutt løslatt.

⁵⁸ Andersen 1997: 220

⁵⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 88

⁶⁰ Norge og Utenriksdepartementet 1967, b. 2: 767

⁶¹ Jentoft 2005: 239

3.0.0 Fra frigjøring til kald krig. Perioden 1944-1960

De første årene etter krigen var preget av de sterke opplevelsene folk var utsatt for i nær fortid og landsdelen var full av ”erindringssteder” som ruiner, branntomter og ødelagt infrastruktur. I denne første tiden kom det ut relativt få bøker om krigen i Finnmark. Noen av dem vakte likevel stor oppsikt. I tillegg var avisene en viktig kilde til erindringen i denne perioden.

3.1.0 Litteratur om krigen

3.1.1 Historiske verk

I perioden 1947 til 1950 utkom *Norges krig 1940 til 1945* i tre bind under hovedredaksjon av historieprofessor Sverre Steen.⁶² Han var også medlem av den sivile undersøkelseskomisjon som Stortinget nedsatte kort etter krigen. Helt opp til 1970-årene var dette det autoritative verket om Norge og annen verdenskrig. Verket er preget av nærhet til de begivenhetene som skildres, og var lenge en viktig kilde for senere skildringer av krigen i Finnmark. Store deler av det var skrevet av personer som selv var aktører under krigen, og grenser dermed inn mot erindringshistorie. Verket fikk stor utbredelse, ikke minst fordi de enkelte kapitlene kom ut i hefter som folk kunne abonnere på for en rimelig penge.

Finnmark før 1944 er svært tynt behandlet. Den senere del av krigen får heller ikke stor plass. Hendelsene i 1944/45 tar således inkludert illustrasjoner, bare 44 av i alt 824 sider i bind 3. Avdelingen om frigjøringen av Finnmark er skrevet av generalmajor A.D. Dahl (1894-1990), som selv var en sentral person under krigen i Nord-Norge. Dahl var en høyt respektert og anerkjent militær leder. Han var etter eksamen ved krigsskolen i 1915 blant annet assisterende militærattaché i Storbritannia og Belgia, 1929-1932 adjutant hos kong Haakon, senere kompanisjef i Garden og sjef for Krigsskolen. I 1938 kom han til Finnmark som sjef for Alta bataljon. I 1940 deltok han som sjef for Alta Bataljon i kampene på Narvik-fronten. Han reiste deretter til Storbritannia og kom tilbake sammen med russerne i 1944, som sjef for de norske styrkene med obersts rang. Etter krigen ble han generalmajor og øverstkommanderende for distriktskommando Nord-Norge.

I det han skriver om krigen, legger Dahl hovedvekten på de militære begivenhetene. Bare 12 av 44 sider handler om det sivile samfunn og dets påkjenninger. Det kan være en svakhet at Dahl selv deltok i de begivenhetene han skildrer. På den annen side hadde han dermed inngående

⁶² Selv om verket på mange måter er skrevet som et faghistorisk verk, har det ikke noen oversikt over kilder.

kjennskap til hendelsene. Innen trange plassmessige rammer er det derfor interessant å se hva han velger å trekke frem og hva han ikke skriver om.

Som offiser og leder for de militære operasjonene er det ikke unaturlig at Dahl gir stor plass til de militære og storpolitiske forhold. Krigslitteraturen var kort etter krigen motstandsorientert der militære begivenheter ble gitt stor plass. Men han tegner også et bilde av de store ødeleggelsene både av bygninger og infrastruktur, og de til dels fryktelige forholdene den gjenværende sivilbefolkningen levde under. Dahl fremstiller begivenhetene nøkternt og refererende, og ser hendelsene i Finnmark i sammenheng med det som skjedde da Finland i 1944 skiftet side i krigen. I begynnelsen av oktober 1944 ble hele den tyske 20. armé beordret bak Lyngelinjen for å forberede en ny forsvarslinje ("Operation Nordlicht"). Hvorfor den norske militærmisjonen og styrkene som kom over fra Storbritannia bare var på 300 mann, kommer Dahl i liten grad inn på. Men det skinner gjennom at Finnmark ble nedprioritert av britene.

Forholdet til russerne var godt og korrekt ifølge Dahl. Interessant er Dahls påpekning av at Sovjet alt i november 1944 trakk ut betydelige deler av de styrkene som hadde deltatt i offensiven mot tyskerne.⁶³ De forfulgte heller ikke tyskerne vestover i Finnmark. Etter 6. november overlot russerne den videre fremrykking til norske styrker. Et sovjetisk kompani lå fremskutt ved Tana elv. Ingen russiske tropper befant seg på Varangerfjordens nordside. De gjenværende avdelingene oppholdt seg i Sør-Varanger. Uten at Dahl tallfester det, får man inntrykk av at dette var styrker av begrenset omfang. Russerne får også positiv omtale for hjelpen de gav for å stoppe en begynnende tyfus- og dysenteriepidemi blant sivilbefolkningen.⁶⁴

Dahl nevner forsøket på frivillig evakuering av Finnmark med politiminister Jonas Lie som norsk leder. Oppfordringen om evakuering ble tross propaganda og trusler i stor grad sabotert. Den 28. oktober kom den beryktede "Führerbefehl" som beordret hensynsløs tvangsevakuering. Tross dette klarte en betydelig del av befolkningen å unndra seg tvangsflytting. Dahl poengterer at det uvanlig gode været denne høsten forhindret en enda større katastrofe.

Dahl hadde oppgaver ut over de militære. Han skulle også få det sivile samfunn i gang igjen. Med fullmakt fra den norske regjering i London konstituerte han i fylkeshovedstaden Vadsø den 14. november redaktør Peder Holt (1899-1963) som fylkesmann i Finnmark. Holt ble delegert myndighet til å oppnevne fylkesutvalg og ordførere og fikk også til oppgave å få den sivile statsadministrasjonen og det sivile forsyningsapparat i gang igjen.

⁶³ Steen 1950, b. 3: 570

⁶⁴ Steen 1950, b. 3: 576

Når det gjelder det som skjedde senere, nevner ikke Dahl at det i begynnelsen oppsto et noe anstrengt forhold til det sivile samfunn. I et av punktene i Dahls kunngjøring til befolkningen av 14. november 1944 heter det:

I henhold til provisorisk anordning av 22. april 1940 utferdiger fylkesmannen om utskrivning til arbeid. Jeg går ut fra at befolkningen innser nødvendigheten av at disse bestemmelser blir tatt i bruk. Og at alle lojalt og på beste måte utfører det arbeid som måtte bli anvist dem. Hvis noen unnsår seg, vil tvangsmidler bli anvendt.⁶⁵

Dette drastiske påbudet ble ikke utdypet nærmere av Dahl. Derimot gir han bred omtale av den humanitære innsatsen, særlig hjelpeaksjonen til de mange huleboerne på Sørøya vest i Finnmark, som var særlig utsatt for de mange raidene tyske militære patruljer gjorde inn i de evakuerte og ødelagte områdene.

3.1.2 Erindringslitteratur

En tidlig erindringsbok er biskop Wollert Krohn Hansens *Den brente jord. Dagboksopptegnelser fra krigen og kirkekampen i Nord-Norge*, som kom ut allerede i 1945. Den handler først og fremst om Krohn Hansens opplevelser da han som nyutnevnt biskop i Tromsø i 1940, befant seg i sentrum av krigsbegivenhetene. Krohn Hansen opplevde at Tromsø ble midlertidig hovedstad da Konge, Regjering og Forsvarets overkommando etablerte seg der. Senere måtte han forholde seg både til okkupasjonsmakten og de etter hvert nazifiserte lokale myndighetene. Boken begynner med å skildre hans inntrykk da Finnmark ble ødelagt og evakuert høsten 1944. Dette var antagelig den første bok etter krigen som gir en indikasjon på omfanget av Finnmarks krigstragedie for et bredere publikum.

Krohn-Hansen poengterte i likhet med Dahl at det milde været høsten 1944 forhindret en enda verre katastrofe med store tap av menneskeliv. Krohn Hansen skriver: ”Det fortelles med krav på å bli trodd, at tyskerne hadde regnet med en dødelighet på 40 % av den deporterte befolkning. Når resultatet blev så meget gunstigere, kan en takke det usedvanlig gode været for det. Helt enestående var det med slik en november i Finnmark.”⁶⁶

Tromsø var transittsted for de fleste evakuerte. Hjelpeapparatet der gjorde en strålende jobb. Likevel var det nok kanskje særlig i begynnelsen noen uheldige episoder. Biskopen gir en malende beskrivelse av situasjonen:

⁶⁵ Steen 1950, b. 3: 577

⁶⁶ Krohn-Hansen: 8

Tromsø domkirke var overfylt. Benkene var stilt mot hverandre to og to, dekket med papirmadrasser – og der lå folk, en og to familier i hver benk. I sakristiet var det innrettet vaskerom. – På den ene siden av kirkeskipet kunde en kvinne ligge og føde - på den andre siden drog en gammel, trett stakkar sitt siste sukk, mens jentene på galleriet festet med tyskere og hadde dem hos sig. Det blev satt både tysk og norsk vakt, men det måtte skytes skremmeskudd for å få orden i Guds hus.⁶⁷

En annen tidlig erindringsbok er *Øya i ingenmannsland* fra 1946, som handler om dramaet som utspilte seg etter evakueringsordren på Sørøya i Vest-Finnmark. Boken er skrevet av offiserene O.F. Backer, Per E. Danielsen og Per Wange som alle var på Sørøya. Vinklingen er noe militær, og deler av boken har et ”action” preg. Likevel gir den også en rystende menneskelig skildring av de fryktelige påkjennningene som de omkring 1000 sørøyværingene som unndro seg evakuering, opplevde. De små norske militæravdelinger som kom over fra Øst-Finnmark, klarte ikke å forhindre de tyske raidene. Boken gir inntrykk av at forholdet til sivilbefolkningen var preget av taknemlighet og gjensidig tillit. Innpå førti lokale unggutter meldte seg som soldater og ble væpnet, uniformert og militært trent for å supplere de fåtallige norske soldatene.

Leseren fornemmer flere steder i boken nervepresset og dramatikken den jagede sivilbefolkningen måtte gjennomleve.

Om bord i vaktbåten har de oppdaget at det er folk på land. Tyskerne bruker maskingeværene på dem. Folkene sprer seg godt og prøver å finne dekning oppover lia. Skuddene faller tett omkring dem. Snø, jord og småstein rives opp og fyker over dem. Småungene blir skremt av smellene. De sutrer og skriker når skuddene treffer helt innpå. Karfolkene bærer dem oppover.⁶⁸

Til slutt ble situasjonen for de gjenværende på Sørøya så vanskelig at de av britiske marinefartøy først ble evakuert til Murmansk og derfra på handelsskip til Skottland under svært dramatiske omstendigheter. I omtalen av det tyske flyangrepet på konvoien nevner forfatterne nordmenns tyskerarbeid på Bardufoss flyplass: ”Sjøfolkene forbannet Bardufoss flyplass. De som etter et flyangrep hadde fått kave litt omkring i det iskalde vannet før de ble reddet, glemte aldri Bardufoss. Alle visste at ivrige og pengegriske norske hender bygde flyplassen for tyskerne.”⁶⁹ Dette er en av de få omtalene av tyskerarbeid i denne perioden.

I 1948 utga brannmester H. Nordhus *Kirkenes i krigsåra 1940 – 1945; Kirkenes brannvesen og Det sivile luftverns beretning*. Kirkenes ble under krigen utsatt for 328 flyangrep og selv om intensiteten på disse angrepene varierte, så kan det ikke være tvil om at brannvesenet og det sivile luftvern var

⁶⁷ Krohn-Hansen 1945: 8

⁶⁸ Backer, Waage et al. 1946: 53

⁶⁹ Backer, Waage et al. 1946: 66

hardt presset. Boken er svært detaljert og nøktern i sine skildringer. Den kan minne mer om en rapport. I bokens forord heter det:

Et fåtall av befolkningen tenkte på brannfolkenes farefulle arbeid og utsatt stilling under flyalarm og bomberegner. Ingen av dem unndro seg sine plikter, men sto alltid parat til å hjelpe sivilbefolkningen. Beretningen om brannfolkenes arbeid og de nøkterne fremstillingen av tyskernes herjinger her oppe, bør bli allemannseie for den nåværende slekt og en historisk hending for framtidige slekter her i Sør-Varanger.

Angrepene fra sovjetisk side fant sted etter at Tyskland angrep Sovjetunionen i 1941. Her kommer det også frem at tyskerne rettet noen spredte flyangrep på Kirkenesområdet under felttoget i 1940. Ifølge brannmester Nordhus bombet de 4. mai den kullfyrte kraftstasjonen og Sydvarangers separasjonsverk, og den 4. juni ble et sagbruk på Jakobsnes med tilhørende trelastlager ødelagt.

Etter hvert som Sovjet gjenvant sin styrke etter det tyske angrepet i 1941, tiltok de russiske flyangrepene. Nordhus skriver at han gjorde flere skriftlige og telegrafiske forespørsler til Politidepartementet om det var meningen at sivilt brannvern skulle være forpliktet til å rykke ut under pågående flyangrep. Han fikk aldri noe skikkelig svar. Ved henvendelse til tyskerne ble det sagt ”at det var befehl der Wehrmacht”. Det var enten å rykke ut under angrep, eller bli dømt for sabotasje og skutt. Under slike vilkår var det ”bedre å bli drept av en russisk bombe enn at tyskerne skulle få den gleden av å skyte oss.”⁷⁰ Boken til Nordhus vakte oppmerksomhet utenfor Norges grenser. Sør-Varanger Avis siterte en artikkel fra Göteborg Handels og Sjöfartstidende som mente boken var viktig fordi ”vad som hent kan henda igen.”⁷¹

Den viktigste erindringsboken i denne perioden var likevel *Finnmark i flammer*, som kom ut i to bind 1949-1950 redaksjon av B.R. Hellesnes. I en tid da avisene var mest opptatt av gjenreisning og rettsoppgjør tok dette verket for seg skjebnen til de som ble rammet av nedbrenningen og evakueringen. De to bindene med beretninger bygger på øyevitneskildringer fra alle de delene av Finnmark og Nord-Troms som ble rammet av evakueringen og den brente den brente jords taktikk. At dette er en erindringsbok, går klart frem av forordet:

Med denne boken har vi ikke ment å skrive historie. Den oppgaven er historikernes sak. Vi har villet skape et forum for noen av dem som ble svidd hardest av flammene over Nord-Norge. De skulle fortelle selv om de skjebneslag tysk terror tilføyde dem. (...) Vi har unngått å ta diktningen og fantasien til hjelp fordi vi synes kjensgjerningene best kan tale for seg uten å bli fargelagt og utbrodert.⁷²

⁷⁰ Nordhus 1948: 24

⁷¹ Sør-Varanger Avis, 1.5.1950

⁷² Hellesnes 1949, b. 1: 7

Bokens skildringer er stort sett nøkterne. Likevel må det sies at redaksjonen i forordet legger noen føringer som samsvarer med Anne Eriksen sine betraktninger om helter og motstandslinjen under krigen: ”Det har ikke passet bidragsyterne å slå på sentimentale strenger. Det er også det riktige, for sentimentale og klynkende var ikke de rammede. De viste en steil tross i alt de møtte og bøyde seg for tysk ordre hvor bare rømning eller annen utvei var tvert stengt.” På tittelbladet et sitat fra Thora Amble, Tana november 1944: ”Alle så vi våre hjem brenne, men i denne stund tenkte vi ikke på det. Vi visste at nå måtte tyskerne forlate stedet”.

Denne heroiske innstillingen står i kontrast til reportasjene i datidens filmrevyer fra Tromsø. Selv om disse filmene var redigert av de nazistiske myndighetene med tanke på å fremstille ødeleggelsen av Finnmark som en redningsaksjon fra de bolsjevikiske barbarene, så viser de apatiske og fortvilte ansiktene at mange nok må ha følt dette noe annerledes enn ”programerklæringen” i bokens forord.

I flere av artiklene skinner det gjennom hvilke fryktelige nervepåkjenninger mange må ha gjennomgått. Under signaturen B.H. skriver en av fortatterne om ni personer som unndro seg evakuering i Mehamn, og som ble jaget med skarpe skudd av en tysk patrulje. De klarte til slutt å grave seg ned i tangen i fjæren, og det gikk godt: ”Streifpatruljer passerte skjulestedet vårt på 20 meters avstand, og vi skalv av redsel for å bli oppdaget. Men musestille som vi lå – stive av frost også – så var vi gjemt for dem”.⁷³

De norske nazistene får ofte mer negativ omtale enn tyskerne. Typisk er det skolebestyrer R. Rasmussen skriver under overskriften ”Hirdrampen viser seg på skueplassen”, om sine opplevelser fra Tana der de nazistiske norske myndigheter prøvde å gi inntrykk av at det var russerne som ville svi av bygden:

I disse dagene var det at ”ministrene” Lie og Lippestad med en tropp hirdramp dukket opp på skueplassen. Disse siste kalte seg statspolitifolk. (...) En hel uke for de rundt i sine drosjer, steg ut med visse mellomrom og skrek ut at alle fluksens måtte komme seg av sted. At verken de eller tyskerne hadde biler å by på i farten, ble ikke nevnt. De sa bare at folk bare kunne begynne å gå vestover. Men både ”ministrene” og ”statspolitiet” var staurfulle hver dag, og det var få som tok dem alvorlig. (...) Ingen var imidlertid redd russerne. Alle forsto at den framrykkende part ikke hadde interesse av å brenne for seg selv.⁷⁴

De ”gode” tyskerne finner en sjelden omtalt i de første etterkrigårene. Under overskriften ”Hvorfor skulle jeg sprengre Kobholm kraftstasjon?” forteller likevel O. Figenschou om en ”unntagelsestysker,” som var sjef for vaktstyrken ved kraftstasjonen nær Grense-Jakobselv. Figenschou skriver at ”han var en bra mann til tysker å være”. Tross mange kontroversielle

⁷³ Hellesnes 1949, b. 1: 158

⁷⁴ Hellesnes 1949, b. 1: 27

politiske diskusjoner rapporterte han aldri de norske han var i kontakt med. Da russerne nærmet seg sprengte han bare våpen og kanonstillinger og ikke selve kraftstasjonen.⁷⁵ Det virker for øvrig av beretningene som om de tyske soldatene som kom medtatte fra fronten med tynnslitte nerver, var hardere i sin behandling av sivilbefolkningen enn troppene i de lokale garnisonene som ikke hadde gjennomgått de samme påkjenningene.

Skolestyrer R. Rasmussen beskriver evakueringen, blant annet transporten av de 1800 som ble evakuert fra Porsangerfjorden med ”slaveskipet” Carl Arp. Dette var en 6000 tonner hvor de evakuerte ble stuet om bord i tillegg til annen last og personell tyskerne skulle frakte bort:

Noen fødtes, andre døde her om bord. Flere ble sinnsyke. Tilstanden var ubeskrivelig. Denne lasten var den største og mest ille stedte av de mange. Trengselen var forferdelig ombord. Ti dager etter utfarten fra Tana og fem etter lastingen i Porsanger ankret vi opp i Narvik hamn. Der ble 70 sykebårer brakt i land. Flere hundre måtte legges inn på provisoriske sykehus. (...). Det var især difteri og dysenteri som meldte seg. Pleie og medisin var i underkant, derfor fikk smitten bre seg så enormt.⁷⁶

Signaturen B.H. forteller om hvordan noen overlevde en vinter uten skikkelig husvære ved Tanafjorden. En familie med fire barn og en gjest holdt til hele vinteren under et båthvelv. Om en annen familie heter det:

En annen familie måtte ordne seg i gjødselkjelleren under det brente fjøset. Her ryddet de opp og rensket ut alt som minnet om tidligere bruk av kjelleren. Borte ved brygga fantes noe hjellmaterieell. Det ble lappet sammen til tak over fjøskjelleren. En eldre mann med kone og voksen sønn hadde fast tilhold her hele vinteren. De hadde to små båtovner inne og fyrte opp all den ved som kunne skaffes fram, men for å si sannheten som den er, så frøs de seg nesten i hjel utover vinteren.⁷⁷

En tragedie som kanskje mer enn noen annen gjorde et voldsomt inntrykk både i Finnmark og resten av landet, var det som skjedde på Hopseidet den 6. mai 1945. I krigens siste døgn gikk mannskapet på to tyske ubåter i land og drepte seks norske fiskere. Journalist Eirik Sundvor skriver under overskriften ”Myrderiene på Hopseidet”:

Her ble det utspilt en tragedie av de ræste, selv for tyskere, og det etter at tyskerne hadde kapitulert på alle fronter. (...) Seks nordmenn [fra polititroppene] holdt vakt her og ble øyenvitner til grusomheten den 6. mai 1945. Det kom to tyske ubåter inn fjorden, og en rekke marinegaster gikk i land. Straks etter kom en norsk fiskekøyte inn til Hopseidet. Tyskerne gikk løs på fiskerne og førte dem fram til et uthus – det eneste hus som sto igjen etter avsviingen – og her ble fiskerne skutt og likene deres fryktelig tilredt. (...) De voldtok også en kvinne i både voksne og barns påsyn.⁷⁸

⁷⁵ Hellesnes 1949, b. 1: 52

⁷⁶ Hellesnes 1949, b. 1: 172

⁷⁷ Hellesnes 1949, b. 1:142

⁷⁸ Hellesnes 1949, b. 2: 146

Denne fryktelige hendelsen er det eneste eksempelet fra den krigslitteraturen om Finnmark jeg har gjennomgått til den oppgaven på seksualisert vold mot kvinner. Tragedien på Hopseidet blir et tilbakevendende tema i aviser, bøker og andre medier i hele etterkrigstiden.

Russerne ble mottatt som befriere da de inntok Sør-Varanger i høsten 1944, og at forholdet til sivilbefolkningen var godt kommer frem i flere artikler. Soldatene var gjennomgående disiplinerte og opptrådte respektfullt overfor sivilbefolkningen og delte sin mat med dem. John Andersen forteller i om norske som ble innbudt til fest hos russiske soldater:

I gammen var det en stor vassholk. Den ble brukt til bord. Et teppe ble lagt over botnen som duk. En diger panne med stekt flesk, en bakke med soldatstomp og masser av te med ordentlig sukker. Du kan forstå det ble festlig. Vi sto på kne ved stampen og åt og drakk og pratet sammen, og forsto hverandre nokså godt, om vi tilhørte hver vår folkestamme og hadde hvert vårt språk.⁷⁹

Så idylliske var likevel ikke forholdene alltid. Blant annet siteres et avsnitt fra sogneprest Ernst Galschiødt i Kirkenes sin dagbok, der det heter at det i helt i begynnelsen var flere uheldige episoder med tyverier begått av russiske soldater. Men alt 28. oktober får Galschiødt besøk av den norsktalende russiske løytnanten Diakonoff: ”Han beklaget disse forhold og hevdet at det var spredte foreteelser, og at disse fortropper - som besto av straffanger – snart ville fordufte, og regulære tropper av Den røde armé komme.” Dette kan tyde på at russerene i Finnmark brukte straffeavdelinger som ”spydspisser” i førstelinjetroppene. Galschiødt skrev også om andre uheldige hendelser: ”Et annet avskyelig forhold var at noen løse kvinner (tidligere tyske horer) nå drakk og turet med russiske soldater. Alle disse mindreverdige eksistenser burde senere ha fått sin velfortjente straff. De kunne ha påført oss de verste kalamiteter.”⁸⁰

En gruppe personer som allmenheten på denne tiden fikk vite lite om, var de nordmenn som gikk i sovjetisk tjeneste under krigen. På slutten av 1940 tallet brakte avisene meldinger om at Osvald Harjo fra Pasvik, som var antatt død, fortsatt var i live i sovjetisk fangenskap. Senere ble det kjent at også de forsvunne partisanene fra Kiberg, Otto Larsen og Emil Isaksen satt fengslet i Sovjet. Den første som ble løslatt var Otto Larsen. Både han, og senere også Osvald Harjo utga bøker som sine opplevelser.

Larsens bok, som hadde tittelen *Jeg var sovjetspion*, kom i 1954. Her forteller han om sine opplevelser som partisan under krigen og oppholdet i sovjetiske fangeleirer. Boken ble utgitt på Cappelen forlag og ført i pennen av Haavard Haavardsholm, som på den tiden var journalist i Arbeiderbladet. Boken er forholdsvis nøktern og refererende i stilen. Hovedinnholdet er

⁷⁹ Hellesnes 1949, b. 1: 86

⁸⁰ Hellesnes 1949, b. 1: 18

oppholdet i de sovjetiske fangeleirene. Ca. en fjerdedel av boken handler om partisantjenesten. Avslutningsvis i forordet skriver Haavardsholm:

Otto Larsen ble kommunist – slik som så mange andre av hans jevnaldrende der nord. Det var naturlig. De ville ha forandring – og en radikal forandring. (...) Han var aktiv og interessert, leste bøker og brosjyrer, all den kommunistiske litteratur han kom over. Og han trodde. I Sovjet var det annerledes. Sovjet-Samveldet var det forjettede land. Krigen kom – og han fikk skue inn i det forjettede land. Siden lærte han det grundigere å kjenne.⁸¹

Otto Larsen hadde reist fra Kiberg høsten 1940 sammen med 35 andre, både kvinner og barn, til Sovjet i tre fiskekøyter. Tross vennskapspakten mellom Tyskland og Sovjet skriver Larsen at mange av kommunistene i Kiberg var redde for at det skulle bryte ut krig mellom de to landene. De mente at den enorme styrkeoppbyggingen tyskerne hadde gående i nord bare kunne bety krig. Kommunistene var da redde for å bli arrestert, fordi de hadde måttet underskrive en lojalitetserklæring til de tyske okkupantene. Ikke alle som reiste var medlemmer av kommunistpartiet. Flyktningene ble etter ankomsten i Sovjet arrestert og forhørt, og etter en tid løslatt. Larsen ble vervet som agent for NKVD. Han ble forelagt en taushetserklæring som han måtte undertegne både med sitt virkelige navn og med sitt dekknavn.

Det var mest etterretningsoppdrag og kurértjeneste Larsen og de andre nordmennene ble satt til den første tiden. Oppdragene ble utført ved hjelp av en norsk fiskeskøyte som tilhørte Larsens svoger, som tidligere var kommet til Sovjet. Før det tyske angrepet på Sovjet fikk heller ikke agentene ha skytevåpen med seg. Begrunnelsen var russernes ikkeangrepspaktspakt med Tyskland. Larsen hevdet at han alt den 21. juni 1941 fikk melding om at tyskerne ville angripe Sovjet neste dag og at dette straks ble meddelt russerne.

Først etter krigsutbruddet ble Larsen og de andre nordmennene gitt militær trening med tanke på partisantjeneste i Norge. I boken kommer Larsen med en oppsiktsvekkende beretning om at hans første væpnede oppdrag gikk til Finland. Larsen og fem andre skikyndige nordmenn ble med i en sovjetisk patrulje på til sammen 32 mann som skulle drive etterretning mot en tysk flyplass. Det farefulle oppdraget var vellykket, men Larsen forteller om en dramatisk episode som anskueliggjorde den harde sovjetiske militærdisiplinen. Inne i Finland hadde de støtt på en annen og mindre russisk patrulje, som hadde løyet om kamphandlinger de påsto de hadde utført. Underoffiseren som ledet patruljen ble henrettet på stedet. Larsen forteller at han ble kommandert til å være med i eksekusjonspelotongen, men at han ikke fikk seg til å skyte.

I 1942 ble Larsen sammen med Emil Isaksen og Rangvald Mikkelsen sendt til Sørøya i en U-båt for å spionere på den tyske kysttrafikken. Gruppen mistet umiddelbart radiokontakt med

⁸¹ Larsen 1954: 9

Sovjet, og de ble heller ikke unnsatt. Etter ett og et halvt år på Sørøya, og etter et angiveri, så gruppen ingen annen utvei enn å ta seg over til Sverige der de ble forhørt av svenske og norske myndigheter. Etter at krigen var slutt reiste Larsen hjem til Kiberg. Av de 48 voksne menn fra Kiberg som dro til Sovjet, var halvparten falt. Skøyten til Larsens bror var fortsatt i Russland, og Larsen ville over å hente den. Russerne ga klarsignal, men krevde at Mikkelsen og Isaksen også skulle være med.

Tilbake i Sovjet ble de tre mennene nøye forhørt både om oppholdet på Sørøya og om tiden i Sverige. Russerne ønsket at de skulle fortsette å arbeide for dem, noe Larsen nektet. De tre ble da arrestert, og i mars 1946 ble Larsen og Isaksen dømt til 10 år og Mikkelsen til 8 års fengsel for spionasje. Rangvald Mikkelsen ble senere skutt under et fluktforsøk. Larsens bok fikk meget stor oppmerksomhet og han reiste selv landet rundt på foredragsturné og fortalte om sine opplevelser. (jfr. nedenfor under omtale av avisene)

Boken vakte internasjonal oppsikt og ble snart oversatt til engelsk. Labours leder, tidligere statsminister, Clement Atlee, var en av dem som gav den rosende omtale. I et brev til forlaget skrev han: ”Det er en ting som har gjort inntrykk på meg (...) Det er den intense frykten som driver Sovjet-regimet og den usedvanlige dumhet som preger det. Begge deler er felles trekk for det fleste diktaturer.” Også filosofen Bertram Russel siteres, han fremhever forfatterens prisverdige pålitelighet.⁸²

Den fengslede partisanen som over tid fikk mest oppmerksomhet, var likevel Osvald Harjo fra Pasvik. Han var av finsk slekt og før krigen overbevist kommunist. Allerede i 1940 dro han til Fiskerhalvøya og fikk opplæring av NKVD i etterretningsarbeid. Fra høsten 1941 opererte han som spion for russerne i Pasvik. Harjo ble arrestert av tyskerne 18. august 1942, men klare ved hjelp av politimannen Harald Rygh å flykte fra fengselet og ta seg over til Sovjet. Den 8. februar 1943 ble han arrestert av NKVD. Året ble han dømt til 15 års fengsel for spionasje.⁸³

Harjo var den av de forsvunne norske partisanene som det først gikk rykter om var i live i sovjetisk fangenskap. Svensken Rudfalk hevdet allerede i 1949 at han hadde truffet Harjo i Sovjet. Sovjetmyndighetene benektet lenge ethvert kjennskap til ham, og også lederne i NKP hevdet at han var død. Særlig arbeiderbevegelsens aviser og organisasjoner sørget for å holde saken varm med stadige artikler og resolusjoner. Harjos sak vakte stor oppmerksomhet, ikke minst etter Otto Larsens bok og foredrag om sine opplevelser.

⁸² Finnmarken, 17.9.1955

⁸³ Hagen og Dahl 1995: 161

Etter intens norsk diplomatisk virksomhet ble Harjo løslatt, etter statsminister Einar Gerhardsens statsbesøk i Sovjet i 1955. I likhet med Larsen skrev Harjo deretter bok om sine opplevelser. En utgivelse som ble støttet på høyeste hold i Arbeiderpartiet. Partisekretær Haakon Lie tok selv initiativ til å få den profilerte presse mannen Paul Engstad dy til å føre boken i pennen.⁸⁴ Engstad ble journalist i Arbeiderbladet i 1948 og organisasjonssekretær i Det norske Arbeiderparti i 1961. Senere var han blant annet informasjonssekretær i Arbeiderpartiets stortingsgruppe og statssekretær ved Statsministerens kontor.⁸⁵ Boken utkom i 1956 på Tiden forlag med tittelen *Moskva kjenner ingen tårer*.

Boken om Harjo er litterært en bedre og mer spennende bok enn Otto Larsens. Av bokens 225 sider handler 39 sider om hans opplevelser som partisan og tysk fange i Norge. Resten er viet hans tid i sovjetisk fangenskap. Bøkene til Larsen og Harjo var blant de første i Vesten som skildret det sovjetiske fangeleirsystemet, det som den russiske forfatteren Alexander Solsjenitsyn senere gjorde kjent under navnet Gulag Arkipelet. Men bøkene var også de første som ga et innsyn i det motstandsarbeid partisanene gjorde under krigen. Dette siste druknet likevel i den forargelsen det vakte at Sovjet etter krigen i all hemmelighet holdt norske motstandsfolk i fangenskap, og i beretningene om livet i de sovjetiske fangeleirene.

3.1.3 Skjønnlitteratur

Et av de ytterst få eksempler på skjønnlitterær fremstilling av krigen i Finnmark i denne perioden er Terje Nilssens fra Kiberg bok *Nord i Grenseland*, som kom ut på Nasjonalforlaget i 1951. Den kan neppe karakteriseres som stor litteratur, og den kom heller aldri ut i nye opplag. Nilssen skildrer hverdagslivet under krigen, men gir også sin versjon av motstandskampen og med karakteristikk av både partisaner og kommunister. Den vakte tydeligvis ingen begeistring på forfatterens hjemsted. Nordland Arbeiderblad gjengir under overskriften: ”Nord i grenseland. Kiberg-spekulanten i sovjetets får svar”, et brev underskrevet av 16 innbyggere i Kiberg. De seksten underskriverne hadde oppholdt seg i Sovjet under krigen og kjente seg ikke igjen i Nilssens bok. ”Når forfatteren av ovennevnte bok søker å fremstille det slik at vi under vårt opphold i Sovjet hadde elendige leveforhold og kom tilbake i en elendig forfatning, så hadde dette intet med virkeligheten å gjøre.” Underskriverne er forarget over at de mener Nilssen

⁸⁴ Helle og Arntzen 1999, b. 4: 122

⁸⁵ Arntzen 1994: 126

forsøker å fremstille det slik at de kjempet for Sovjet mot sin vilje, ”at det var noe de var narret opp i av russerne.”⁸⁶

3.2.0 Avisenes fremstilling

Det tok noen år før de fleste avisene kom skikkelig i gang igjen i Finnmark. Først ute var avisene i Østfinnmark. Her hadde en betydelig del av befolkningen unndratt seg evakuering, og deler av bebyggelsen var ikke ødelagt. Arbeiderpartiavisen Finnmarken i Vadsø startet opp allerede i 1945. Finnmarksposten i Hammerfest og Honningsvåg kom de første årene bare ut sporadisk i Oslo, som organ for evakuerte finnmarkinger. I hele denne perioden var ikke noen av Finnmarkavisene dagsaviser og de bar også preg av dårlig økonomi, med forholdsvis få sider. Fyldigste var lenge Finnmarken, derfor er denne avisen litt ”overrepresentert” i dette kapitlet. Vi skal i det følgende se hvordan de ulike fasene under krigen ble behandlet.

3.2.1 Forspillet til okkupasjonen

Om Vinterkrigen og de flyktninger som da kom til Norge fra Finland, skrives det lite de første årene. Men i 1952 tar Finnmarken opp det faktum at de norske styrkene i Sør-Varanger ble stående som grensevakt etter kapitulasjonen den 9. juni 1940. Formelt sett sorterte de under fylkesmann Gabrielsen, men det ble stilt spørsmål ved om Varanger bataljon faktisk sto under tysk kommando. Da mannskapene ble hjemsendt fikk de således tyske dimisjonssedler. Avisen gjengir utdrag av en artikkel i Dagbladet skrevet av Sverre Hartmann.

I første halvdel av juni 1940 ble det truffet det tilsynelatende selsomme arrangement at Forsvaret Overkommando som la ned våpnene for den tyske seierherre – samtidig stilte en del av sine styrker til hans disposisjon. Det var de tre norske bataljoner som sto lengst mot nord - i Øst-Finnmark. Således fremkom den situasjon at nordmenn og tyskere sto side om side i en felles forsvarinteresse – om enn til dels ut fra noe forskjellige forutsetninger.⁸⁷

I samme artikkel bekreftet en veteran fra Varanger bataljon i 1940 at kort tid etter han var kommet hjem, fikk han en dimisjonsseddel med tysk tekst og underskrevet av en tysk offiser. Avisen skrev videre: Avisen gjengir også samme dag en melding fra Utenriksdepartementet som kommenterte Hartmanns artikkel: ”Herr Hartmanns opplysninger er for så vidt riktige, men den

⁸⁶ Nordland Arbeiderblad, 10.5.1952

⁸⁷ Finnmarken, 5.8.1952

form artikkelen har fått – og særlig overskriften – kan bidra til å stille general Ruge i et skjevt lys. 'Sensasjonen' vil kanskje finne veien til pressen i Sverige og Danmark.'⁸⁸

Den 15. august fulgte Finnmarken opp under overskriften "En atskillelse av Finnmark etter polsk mønster måtte vi for en hver pris unngå i 1940. I artikkelen siteres det også fra Terbovens rapport etter hans besøk i Kirkenes i 1940 der han hevder at Moskvakringkasteren hadde meddelt at det måtte være Sovjetsunionens oppgave å skaffe orden i disse områdene, herunder Finnmark som nå var blitt herreløse.

3.2.2 Okkupasjon og krigshandlinger 1940-1944

I de tallrike avisreportasjene om okkupasjonstiden var det landssvik- og krigsforbryteroppjøret som ble mest fokusert. Finnmarken er først og fremst opptatt av det som foregikk i "sin" del av fylket. I august 1945 har avisen et stort oppslag om at det er ca. 1400 landssviksaker i Øst-Finnmark hvorav 520 saker i Sør-Varanger. Mye av det som skildres er "stygge angiversaker".⁸⁹ I tillegg kom sakene mot tyske krigsforbrytere. I mai skrev avisen at en viktig grunn til at så mange og store saker kom for retten i Sør-Varanger skyldtes at svært mange tyske instanser hadde hatt sitt hovedsete i Kirkenes. Samme sted hadde også et norsk politipresidium under krigen.

Noen forståelse for landssvikene kan ikke spores. I mai året etter refererer avisen en krigsrettssak i Tromsø der tre norske vaktsovdater fikk korte, betingede fengselsstraffer for å ha mishandlet landssvikfanger. Saken skal ha blitt fulgt med voldsom interesse, og det var planlagt store demonstrasjoner dersom de tiltalte var blitt idømt strengere straffer.⁹⁰

Tross mange lokale landssvik- og krigsforbrytersaker var det utfallet av en rettssak i Tyskland som vakte størst bestyrrelse. I februar 1948 kom meldingen om at generaloberst Rendulic, som var øverstkommanderende for de tyske styrkene under evakueringen av Finnmark, av en amerikansk militærdomstol var dømt til 20 års fengsel for krigsforbrytelser i Jugoslavia. Derimot var han blitt frifunnet for ødeleggelsen av Finnmark. Begrunnelsen var at ødeleggelsen hadde skjedd "etter krigens regler". Dette falt ikke i god jord i Finnmarken: "Vi tror ikke at befolkningen her oppe har gått med hevntanker og med ønske om å se sine heims ødelegger hengt eller skutt, men de forferdes over at det i prinsippet er slått fast at en desperat ødeleggelseslyst ikke er straffbar når den blir utført av en general."⁹¹ Også Finnmarksposten hadde

⁸⁸ Finnmarken, 5.8.1952

⁸⁹ Finnmarken, 21.8.1945

⁹⁰ Finnmarken, 24.5.1946

⁹¹ Finnmarken, 20.2.1948

problemer med å forstå dommen. Avisen skrev i en leder at dommen var fullstendig i strid med folks rettsoppfatning:

Militærdomstolen i Nürnberg betrakter Rendulics framgangsmåte under evakueringen, med brannstiftelser, jaging av sivilbefolkningen, brutalitet og dyrplageri som fullt ut militært forsvarlig, mens den av det enkelte menneske må betraktes som langt, langt utover samfunnslovene. (...) Dommen er avsagt ut fra folkerettens regler, som således ikke gir oss noen beskyttelse for hedensk råskap fra militær side.⁹²

På Stortinget ble det gjort forgjeves forsøk på å få Rendulic utlevert til Norge. Representanten A. Vaagnes (K) fra Finnmark fremmet en interpellasjon om dette. Saken ble etter debatt enstemmig oversendt Regjeringen, uten at det skjedde noe mer.⁹³ Regjeringen mente at siden norske hadde samtykket i at tiltalen også skulle omfatte ødeleggelsene i Finnmark, så måtte dommen også etter norsk rettsoppfatning bli stående som en endelig rettskraftig avgjørelse. Derfor kunne man ikke fra norsk side foreta seg noe mer i saken. Men departementet ville vurdere om de folkerettsregler Nürnbergdomstolen i denne saken hadde bygd på, virkelig kunne ansees som anerkjent rett.⁹⁴

Løslatelsen av Rendulic allerede i 1951 ble naturlig nok ikke bifalt i Finnmark. Vestfinmarken skrev: ”Og vi husker like godt at protestene var forgjeves. Han var frikjent – i alle fall juridisk. Men moralsk frikjent har han aldri blitt. Hver finnmarking som mistet sitt hjem, og hver nordmann som så at en del av landet ble ødelagt, har dømt ham, og den dommen er hard.”⁹⁵ Året etter utga Rendulic en bok om sitt liv som soldat, *Gekämpft, Gesiegt, Geschlagen*. Denne boken ble omtalt i pressen, men ble trolig lest av svært få i Finnmark.

I 1955 satte Nordland Arbeiderblad (NKP) ut et rykte om at Rendulic var reist på ferie til Nord-Norge og skal være observert i Alta, men fremmedpolitiet nektet å gi opplysninger. I august meldte avisen at Rendulic var i Alta sammen med sin kone og datter og at de losjerte hos en enke i Bukta.⁹⁶ Ingen andre aviser bekrefter denne historien.

I samme tidsperiode skrev Nordland Arbeiderblad jevnlig om den kommende tyske gjenopprustningen og at de tyske nazigeneralene, også Rendulic, snart skulle i tjeneste igjen. Om Rommels gamle stabssjef, Hans Speidel, skrev avisen: ”Hitlers generaler gjør seg nå ferdige til å rykke inn i den nye tyske hæren. En av disse som i disse dager er særlig aggressiv, er den i sin tid fryktede Hans Speidel. Til tross for sin livstidsdom, er han nå i full vigør og bistår med råd og dåd.”⁹⁷ At Speidel ble arrestert i forbindelse med attentatet på Hitler og satt fengslet hos Gestapo fra 1944, nevnes ikke. Det er heller ikke riktig at han fikk noen dom etter krigen. Avisen

⁹² Finmarksposten, 125.2.1948

⁹³ Finmarksposten, 10.3.1948

⁹⁴ Vestfinmark Arbeiderblad, 7.6.1948

⁹⁵ Vestfinmarken, 9.2.1951

⁹⁶ Nordland Arbeiderblad.8.1955

⁹⁷ Nordland Arbeiderblad, 4.11.1954

dementerer ikke disse feilaktige opplysningene, men skriver i stedet senere at Speidel brente ned hundrevis av landsbyer i Ukraina.⁹⁸ Avisen spilte tydeligvis på frykt for at Tyskland igjen skulle bli en aggressiv militærmakt, antagelig i et forsøk på å komme på offensiven i den mediestormen Sovjet og NKP var utsatt for i samme tidsrom rundt sakene til Larsen og Harjo.

Den sovjetiske bombingene av Kirkenes, Vardø og Vadsø, skrev avisene lite om. Finnmarken hadde en kort artikkel om bombingene av Vardø i 1942. Mer enn 40 sivile ble drept. Den verste katastrofen var at sykehuset ble ødelagt. Dette kalles sykehusbrannen. Avisen nevner ikke med et ord at det var sovjetiske fly som bombet.⁹⁹ Også Vadsø ble senere under krigen utsatt for et ødeleggende russisk flyangrep. Sovjetunionen blir ikke bebreidet for alle disse flyangrepene. Det var som med de britiske flyangrepene mot tyske installasjoner i Bergen og Laksevåg, tragisk for dem som ble rammet, men de ble tydeligvis betraktet en nødvendig del av krigens vesen.

Dagliglivet der sivilbefolkningen måtte forholde seg til den svært tallrike okkupasjonsmakten er sparsomt omtalt. Det samme gjelder de mange forbindelsene mellom tyske militære og norske kvinner, de såkalte tyskertøsene. En indikasjon på omfanget er at avisene inneholdt mange offentlige kunngjøringer med innkallelser til farskapsaker der tyskere som er fedre til barn født utenfor ekteskap av norske kvinner etterlyses og innkalles til rettsmøte. Hva tyskertøsene selv kunne si til sitt forsvar har vi et eksempel på i Finmarkspostens Osloutgave i et leserbrev signert ”Hammerfestpike”. Skribenten prøver å forklare at ungdom er ungdom og sammenligner seg med de jentene som nå går ute med britiske soldater. De jentene som gikk med tyskerne kunne ikke vite om fangeleirene, eller at tyskerne senere skulle brenne hjemme deres. Forslaget om at bare jøssinger og ikke ”stripete” eller tyskertøser skulle ha adgang til å spise suppe, avviser hun: ”De som har vært jøssinger i Finnmark kan telles på en hånd. De sørpå har heller ikke vært bedre når de bare fikk brennevin og sigaretter. Da var tyskerne i orden. Stemmer det ikke?”¹⁰⁰

Også barna som ble resultatet av forbindelsene mellom norske kvinner og tyskere, skrives det lite om. Nordland Arbeiderblad gjengir ukommentert under overskriften ”Tyskerbarna. Et sosialt problem” en artikkel av dr. Johan Riis sakset fra høyreavisen Stavangeren. Med referanse til egne erfaringer og datidens vitenskapelige teorier om genetisk arv hevdet Riis at flertallet av tyskerbarna var defekte individer. Språkbruken var oppsiktsvekkende: ”Ingen må tro at de

⁹⁸ Nordland Arbeiderblad, 13.11.1954

⁹⁹ Finnmarken, 4.9.1945

¹⁰⁰ Finmarksposten, 3.8.1945

arvemessig mindreverdige barn ved godt stell kan bli verdifulle medborgere. En kan like godt håpe på at rottene i kjelleren i tidens fylde skal utvikle seg til villagriser.”¹⁰¹

3.2.3 Nedbrenning og evakuering

Heller ikke nedbrenningen og evakueringen ble mye omtalt i de første årene etter krigen. Noen forsøk på å forklare tyskerens ødeleggelse i Finnmark finnes ikke, men relativt tidlig kommer det frem at det var uenighet i det tyske offiserskorpset om nødvendigheten av dette drastiske tiltaket. Vestfinnmark Arbeiderblad siterer den tidligere tyske øverstkommanderende i Norge, generaloberst von Falkenhorst: ”Herjingene i Finnmark var sinnlos”¹⁰² Det heter videre at da de verste ødeleggelsene satte inn fra midten av november 1944 var det klart at russerne ikke ville rykke etter. I samme artikkelen som omhandler den forestående krigsforbryterprosessen mot generaloberst Rendulic, siteres en norsk jurist (Folkestad): ”Våre sterkeste kort er ikke den unødvendige brutalitet som er vist under evakueringen (...) den virker ikke så krast i forhold til massakrene i Jugoslavia. Men de materielle ødeleggelsene er relativt større og mer systematisk enn i noe annet krigsherjet land.” Dette er en av de få artikler der ødeleggelsen av Finnmark sammenlignes med andre land.¹⁰³

3.2.4 De som ble igjen

I 1948 skrev en gutt i Alta en skolestil med tittel ”Huleboergutt forteller”. Her forteller han om da han og familien unndro seg evakuering. Stilen ble gjengitt i pressen: ”Vi hadde lenge ikke kunnet tru at det verste skulle hende. Men nå var det blitt virkelighet. Folk ble svært oppskaket over dette. Mange ble syke og noen ble sinnsforvirret. Tyskerne ville vi skulle evakuere, men mor og far ville det ikke. Far lurte seg opp i skogen og bygde et lite skur til oss.”¹⁰⁴ Om naboen som også unndro seg evakuering skrev gutten: ”Tyskerne hadde oppdaget dem mens de holdt på å slakte, og så skjøt de ham [naboen] ned som en hund. Vi ble forferdelig nervøse og tenkte på å melde oss for tyskerne, men så bestemte vi oss for å bli likevel. (...) I dagene som fulgte sultet og frøs vi.”¹⁰⁵

Selv om freden endelig kom i mai 1945 opplevde folk lenge fortsatt krigslignende tilstander. Et av flere eksempler gav sogneprest Ernst Galschiødt i et innlegg i Finnmarken i

¹⁰¹ Nordland Arbeiderblad, 24.7.1945

¹⁰² Vestfinnmark Arbeiderblad, 22.9.1947

¹⁰³ Vestfinnmark Arbeiderblad, 22.9.1947

¹⁰⁴ Vestfinnmark Arbeiderblad, 27.8.1948

¹⁰⁵ Vestfinnmark Arbeiderblad, 27.8.1948

1946, der han anklaget myndighetene for ”den kriminelle uansvarlighet”. Opprydningen av sprenglegemer hadde latt vente på seg: ”Nu nyss ble atter to barn drept av granater i Sør-Varanger. Tidligere er flere drept.”¹⁰⁶ Også på andre måter levde fortsatt mange under fortvilte forhold. I en talende overskrift fra Finnmarken het det: ”En ny katastrofevinter i Finnmark! Vinteren står for døren og folk bor i telt, gammer og jordhuler uten ovner, dører og vinduer.”¹⁰⁷

3.2.5 Motstandkamp, partisaner og spionvirksomhet

Motstandskampen fikk til å begynne med bare spredt omtale i forbindelse med gravfunn og referater fra angiversaker under rettsoppgjøret. Notisene om gravfunn gir et lite innblikk i de tragedier som rammet dem som drev motstandsarbeid. I august 1946 berettes det om funn i Kirkenes av en fellesgrav med 14 nordmenn som ble skutt av tyskerne. En del av dem skulle ha vært nordmenn som falt under kamp som partisaner.¹⁰⁸ Likeledes var det mange referater fra begravelser på hjemstedet til døde som er funnet. At dette var noe som opptok folk, viser den store deltakelsen både når de falne ble begravet og oppslutningen om innsamlinger til krigsmonumentene.

De som etter hvert fikk størst oppmerksomhet, var partisanene, nordmenn som hadde gått i sovjetisk tjeneste under krigen. Selve krigsinnsatsen skrives det heller lite om, og det overskygges snart av forlydender om at partisaner, nordmenn i russisk tjeneste, fortsatt skulle sitte fengslet i sovjetiske fangeleire, anklagd for spionasje til fordel for Sovjetunionen. I denne oppgaven har jeg valgt å trekke frem de mest kjente tilfellene, men det var flere.

NKP var DNAs politiske konkurrent i Finnmark. Etter kommunistenes kupp i Tsjekkoslovakia i 1948 skjerpet arbeiderpartiavisene kraftig tonen overfor NKP. Tonen ble enda skarpere etter at Norge gikk med i NATO. Historiene om de forsvunne partisanene og spionsaker mot nordmenn med antatt kommunistisk bakgrunn, ble viktige våpen i DNAs kamp mot NKP. I årene som følger var beretningene om norske partisaner som hadde forsvunnet i Sovjet, nesten det eneste pressen skrev om som kan relateres til motstandskamp under krigen. I samme periode ble en del personer både i Finnmark og resten av landet arrestert, mistenkt for spionasje. Noen av de arresterte hadde bakgrunn i partisanmiljøet og kommunistiske motstandsgrupper. Denne sammenblandingen av forsvunne partisaner, arrestasjoner av mistenkte sovjetspioner, kald krig motsetning overfor Sovjet og særlig Arbeiderpartiets voldsomme

¹⁰⁶ Finnmarken, 21.5.1946

¹⁰⁷ Finnmarken, 11.9.1945

¹⁰⁸ Finnmarken, 19.8.1945 og 23.8.1946

kampanje mot Norges Kommunistiske parti, bidrog til å vanskeliggjøre hverdagen for de norske motstandsfolkene som under krigen hadde gått i sovjetisk tjeneste.

Saken Otto Larsen

Den 27. oktober 1953 meldte Sør-Varanger avis at Otto Larsen fra Kiberg var løslatt av russerne i Berlin og ventet til Oslo med utenlandstoget. Ifølge avisen hadde Larsen blitt dømt fordi han hadde fortalt de norske myndigheter hva han gjorde på Sørøya under krigen. Larsens søster, Mally Eriksen, som selv var medlem Norges kommunistiske parti, mente å vite at Larsen aldri hadde vært medlem av NKP. Fire dager senere fulgte Sør-Varanger Avis opp med en ny reportasje:

Otto Larsen forklaring til den norske legasjon blev brukt mot ham av russerne i Murmansk. Lekkasje ved legasjonen kostet ham åtte års fengsel. (...) Jeg er ikke bitter på de norske myndigheter i Stockholm under krigen, men jeg bebreider meg selv at jeg uten videre lot meg avhøre av de sivile myndigheter ved den norske legasjonen.¹⁰⁹

Avisen Finnmarken på sin side spekulerte på om den daværende partisekretæren i NKP, Just Lippe, hadde angitt Larsen til russerne. Lekkasjen kunne ha skjedd i Nord-Norge, der den norske militærkommando med Just Lippe som etterretningsoffiser hadde en del kontakt med sovjetiske militære myndigheter. Finnmarken fortsatte: ”Hvis disse beskyldningene har noe for seg, så er de mer enn sensasjonelle, men at en framtreddende kommunist angir en kamerat er ikke det spor oppsiktsvekkende. Det hører med til dagens orden blant slike mennesker.”¹¹⁰ Samme dag skriver Finnmarken at Otto Larsen hadde snakket med folk i sovjetleirene som har truffet Harjo.

Avisen roste samtidig befolkningen i Kiberg for sin heltmodige innsats under krigen. Agentvirksomheten i Varanger hadde kostet mange menneskeliv, men til da hadde det nærmest vært lagt et ”glemselens slør” over det hele. Selv om Finnmarken kjørte en hard antikommunistisk linje, trykte likevel avisen et åpent brev fra kommunisten Håkon Sneve til Larsen:

Avisene koker over av sensasjoner – de gasser seg i sovjetethets, og dine beretninger blir slått stort opp i alle aviser. (...) Finnmarken er ikke smålig av seg, den ofrer deg et ekstra nummer. Men så er det jo arbeidernes eget organ eller hva? (...) Om tyskerne fikk tak i dine opplysninger det tenkte du ikke over – eller gjorde du det? Du burde ha kjent til at Sverige var et stort tysk spionrede. (...) Vi pliktet å adlyde våre russiske overordnede på samme måte som nordmenn måtte gjøre det for sine borte i England. (...) Nei, Otto du er ingen levende martyr, og du gjør deg bare latterlig når du ønsker å bli sammenlignet med Dreyfus. Alle vi

¹⁰⁹ Sør-Varanger Avis, 31.10.1953

¹¹⁰ Finnmarken, 3.11.1953

nordmenn, både vi som lever og de som falt er enig om at du ”sprakk” – du løp fra ditt ansvar den gang du rømte til Sverige.¹¹¹

Sneve mener at Larsen heller burde ha skrevet om sine falne kameraters heroiske innsats. ”Men det passet nok bedre å skrive om sine egne lidelser i særdeleshet når det er om ditt fangeopphold i Sovjet du skal skrive om – det vil du sikkert gjøre mange penger på.”¹¹² Otto Larsen svarte senere Sneve i et åpent brev. Han gjorde Sneve oppmerksom på at han har levd i ”dekning” i Oslo for å unngå journalister. Han hevdet at han ikke gjorde krav på noen martyrglorie og at det var i forbindelse med Harjo han hadde nevnt Dreyfus. Larsen skrev så om de håpløse forholdene hans gruppe levde under på Sørøya, og som hadde ført til at de dro til Sverige. Han presiserte at den eden han hadde avlagt ikke inneholdt noe om at han ikke hadde adgang til å dra til Sverige eller at han absolutt skulle dø. Opplysningene han ga i Sverige inneholdt for øvrig ikke noe som kunne skade nordmenn som deltok i illegalt arbeid nordpå. Han hadde skrevet bok ikke for å tjene penger, men fordi det var en plikt og for å minnes sine døde kameraters innsats.¹¹³

Finnmarken problematiserte Sneves og kommunistenes lojalitet og mente at den harde kjerne av kommunister satte lydighet overfor Sovjet over lojaliteten til ferdrelandet. Sneves brev resulterte i en strøm av innlegg og leserbrev. I et av disse ga Hans Kr. Eriksen Larsen varm støtte:

Og til Otto Larsen vil jeg få si: Skriv om det du har opplevd. Det er en stor oppgave du har foran deg. Og skriv om dine døde kamerater. Vi vet ingen ting om det som foregikk her under krigen og like lite vet vi av det du og dine kamerater måtte gjennomlide i russiske fangeleire. Hele det norske folk venter det av deg. Enkelte kommunister, som for eksempel Sneve, vil nok ha det hele fortiet, men la oss få vite om ditt liv.¹¹⁴

Sneve forsvarte seg i et nytt leserbrev i Finnmarken. Han viste til andre partisan grupper som klarte å komme seg tilbake til Murmansk.

Det jeg ville ha frem i artikkelen er at Otto Larsen søkte den letteste utvei, og jeg tror ikkert han hadde i tankene et behagelig opphold i Sverige til krigens slutt, på den måten kunne han redde livet. (...) Da Otto Larsen kom til Kirkenes 1945, oppsøkte han meg, og da kunne han fortelle at da gruppen kom over den svenske grense, ble den truet av de svenske myndigheter med å bli utlevert til en tysk forlegning som lå et stykke borte inne på norsk område. Slik var forholdene under krigen, og til slike myndigheter avla Otto Larsen rapport om sitt illegale arbeid.¹¹⁵

Sneves avisinnlegg vakte harme, men fortøner seg i ettertidens lys noe mer nyansert. Sneve tilbakeviste at lydighet overfor Sovjet-myndighetene ikke var det samme som et forræderi mot norske myndigheter (vel og merke under krigen). Han skrev også at da han kom til Kirkenes fra

¹¹¹ Finnmarken, 9.11.1953

¹¹² Finnmarken, 9.11.1953

¹¹³ Finnmarken, 13.11.1953

¹¹⁴ Finnmarken, 15.11.1953

¹¹⁵ Finnmarken, 27.11.1953

Sovjet den 28. november 1944, så hadde han oppsøkt oberst Dahl for å avgi fullstendig rapport om sin virksomhet i sovjetisk tjeneste. Dahl hadde svart han ikke hadde fullmakt til å forhøre Sneve, og at for ham var det samme enten man flyktet til England eller Sovjetunionen.¹¹⁶

En annen partisan, Thorleif Utne i Kiberg, fortalte at nordmenn som tjenestegjorde i den russiske marine ikke avla noen spesiell ed, og at Otto Larsen derfor ikke kunne klandres. Meningsforskjellen mellom Sneve og Utne kan kanskje forklares med at Sneve og Larsen arbeidet for NKVD, og at det der ble stilt mye strengere krav til hemmelighold. Utne mente i motsetning til Sneve at sjansen for å ta seg tilbake til Murmansk fra Sørøya var svært liten, og at russerne ikke krevde det umulige av noen. Liv skulle ikke ofres unødig, og kamp mot overmektige styrker unngås. Derfor var det ingen grunn til å bebreide Otto Larsen.¹¹⁷

Finnmarken refererte også til et intervju med NKPs leder i Finnmark, stortingsmann Gotfred Hølvold, hentet fra Arbeiderbladet. Hølvold tok avstand fra at Sovjet spionerer på Norge, men han tok også avstand fra den hets som var satt i gang mot norske kommunister. Om Larsen sa Hølvold at han trodde Larsen først og fremst ble dømt for sine handlinger i Sverige, som Hølvold karakteriserer som ”et fælt spionrede”. Hølvold fortsatte:

Men når det gjelder denne Larsen-saken kan jeg ikke fri meg for mistanken om at Larsen ble dømt for mer enn sin opptreden i Sverige. Det er nå så lenge siden krigen, at en skulle tro dokumentene fra den russiske rett kunne utleveres til Norge. Så ville vi få oppklart denne affæren. – Men jeg skjønner Larsen. Det må være en forferdelig påkjønning for en krigshelt, for det var han, å bli dømt for det feilgrep han begikk i Sverige. Ti år var strengt - men sovjethæren har en streng disiplin.¹¹⁸

Litt senere kalte Hølvold intervjuet med ham et falsum: Intervjuet hadde ifølge Finnmarken vakt oppstyr blant NKPs medlemmer. Hølvold skrev: ”Herr redaktør. Tillater meg å opplyse bladets lesere om at Woxholdts intervju med meg er et falsum fra ende til annen. Jeg har overhode ikke hatt noe intervju med herr Woxholdt.¹¹⁹ Samtidig gjenga avisen et brev fra fru Hølvold der hun bekreftet at en samtale hadde funnet sted mellom sin mann og journalisten, men at hun ikke kjente seg igjen i hva som var skrevet. Woxholdt beskyldte Hølvold for at han trukket hans redelighet som journalist i tvil, og at Hølvold for sent oppdaget hans synspunkter ikke var i overensstemmelse med ledelsen i NKP.¹²⁰

Vestfinnmark Arbeiderblad i Hammerfest var mindre ”pågående” i sine artikler enn Finnmarken, selv om den også var tydelig nok i sitt syn på russerne: ”Larsen-saka er et nytt bevis

¹¹⁶ Finnmarken, 13.11.1953

¹¹⁷ Finnmarken, 1.12.1953

¹¹⁸ Finnmarken, 27.11.1953

¹¹⁹ Finnmarken, 4.12.1953

¹²⁰ Finnmarken, 18.12.1953

på at Sovjet farer hardest fram mot de som innlater seg med det. Borgere av andre land blir satt fast og dømt, uten at myndighetene i deres eget land får noen som helst slags beskjed.”¹²¹ Finmarksposten på sin side skrev at enhver kommunist måtte betraktes som en mulig landsforræder. Likevel makte denne avisen til et visst måtehold i jakten på kommunistene: ”Hensikten med denne leder er ikke å skape en MacCarthy-lignende hets mot kommunistene. Hensikten er å få oss alle til å innse faren og holde øynene oppe.”¹²²

At det i kjølvannet av disse sakene ble kjørt en hard antisovjetiske linje i pressen, falt Norges Kommunistiske Parti tungt for brystet. NKPs reaksjon med å benekte det Larsen fortalte, var likevel kortsynt med tanke på politisk gevinst. Larsens historie vakte så stor oppsikt, og virket så ærlig og troverdig at dette var en kamp NKP måtte tape. Det er mulig Hølvolds tross alt mindre bastante tilnærming til saken ville ha vært en klokere reaksjon, før han tydeligvis måtte følge partilinjen og benekte hele intervjuet.

I begynnelsen av 1954 kom Otto Larsens bok *Jeg var sovjetspion* (se foran, s. 36). Boken fikk bred omtale i Finnmarks aviser. Sør-Varanger Avis var mest opptatt av øvrige nordmenn i sovjetisk fangenskap som Larsen omtaler i boken. Særlig hans møte med Osvald Harjo fra Pasvik opptar størstedelen av bokomtalen.¹²³ Vestfinmark Arbeiderblad skildret Larsens opphold som agent på Sørøya og hadde en lang og detaljert gjengivelse av opplevelsene hans der og flukten til Sverige.¹²⁴ Finnmarken slo stort opp Larsens første møte med Osvald Harjo: ”Ja, der ser du åssen det er å være kommunist! var Osvald Harjos første ord til Otto Larsen da de kom sammen.” Under artikkelen trykte avisen et bilde av den spionmistenkte Asbjørn Sunde med underteksten: ”Politiets overvåkningstjeneste meldte forleden at en stor spionliga var avslørt i Oslo, etter lang tids etterforskning. Bildet viser en av de arresterte, den 44-årige Asbjørn Sunde. Under krigen var han kjent under dekknavnet ”Osvald”.”¹²⁵

Otto Larsen reiste etter bokutgivelsen på foredragsturné i Finnmark, og det var først og fremst livet i Sovjet han berettet om, selv om han ifølge avisreferatene også kom inn på motstandsarbeidet under krigen. Et av de første møtene ble holdt i Alta etter invitasjon fra Alta arbeiderparti der kommunistene holdt seg mest tause. Men de stilte spørsmål om hvorfor han lot seg engasjere som taler på møter arrangert av Arbeiderpartiet. Larsen svarte at han var invitert. Larsen virker ærlig, noe hans svar på spørsmål fra salen kan tyde på. Han benekter for eksempel

¹²¹ Vestfinnmark Arbeiderblad, 6.11.1953

¹²² Finmarksposten, 21.12.1954

¹²³ Sør-Varanger Avis, 17.2.1954

¹²⁴ Vestfinnmark Arbeiderblad, 14.2.1954

¹²⁵ Finnmarken, 16.2.1954

at vaktene benyttet korporlige avstraffelser slik som i de tyske leirene. Dette ble besørget av de kriminelle fangene og da la vaktene seg aldri i mellom.¹²⁶

Ifølge pressen samlet Otto Larsen fulle hus over alt. Bare i Kirkenes var 400 mennesker til stede. Larsen fortalte at han hadde lært å tilgi, men grunnen til at han stod på talerstolen, var at han enda hadde to kamerater, Harjo og Isaksen, sittende i fangeleirene. Larsen ville at det skulle reises en folkeopinion, slik at også de skulle få den store gaven det var å slippe ut av Russland. I reportasjene fra møtene var fremstillingen av de norske kommunistene ikke særlig flatterende. Finnmarken skrev under overskriften: ”400 hørte Otto Larsen i Vadsø. Kommunistene vasker seg rene med skittent vann.” Det het videre at kommunistene hadde ”rottet” seg sammen for å drive denne mannen til løgner.¹²⁷

Finnmarken og resten av A-pressen utnyttet Larsen-saken hemningsløst for å sverte NKP. Høyreavisen Vestfinmarken hadde heller ikke mye til overs for kommunister, men mente i en leder at Arbeiderpartiet gikk for langt:

Trist er også den måten hvorpå Det norske arbeiderparti benytter Otto Larsen som påstår at hans foredrag skal tjene til å skaffe Harjo og Isaksen frigivelse (...) Arbeiderpartiet regner med å fiske i rørt vann og vinne tilhengere ved et eventuelt frafall i kommunistenes kadrer, mens bakgrunnen er dype menneskelige lidelser som burde søkes avsluttet snarest mulig – ikke forlenget.¹²⁸

I lederen ble det også sagt at man måtte være blåøyd hvis man trodde at Sovjet tok det ringeste hensyn til påtrykk fra Norge. Vestfinmarken kom etter dette i polemikk med Finnmarken, og skrev i en ny leder: ”Vi forakter den plumpe måten Arbeiderpartiet har forsøkt å slå politisk mynt på denne tragedien.”¹²⁹

Otto Larsen døde på et sykehus i Stockholm i slutten av august 1955, og ble bisatt der den 5. september. Begravelsen hadde, slik den ble skildret i Finnmarken, nærmest et preg av partibegravelse. Arbeiderpartiet var tungt representert med to profilerte talere, Inge Schjeflo, som la ned kranser på vegne av Det norske arbeiderparti, Arbeiderbladet og fra arbeidskameratene ved Standard Telefon- og kabelfabrikk, og Reidar Hirsti, som la ned blomster fra Arbeidernes Ungdomsfylking og rettet en siste takk på vegne av arbeiderungdommen. Også hans gamle fangekamerat Emil Isaksen var til stede.¹³⁰ Larsens urne ble senere jordfestet i Kiberg, den vesle bygden som led så store tap under krigen.

¹²⁶ Finnmarken, 14.5.1954

¹²⁷ Finnmarken, 8.10.1954

¹²⁸ Vestfinmarken.10.1954

¹²⁹ Vestfinmarken, 16.11.1954

¹³⁰ Finnmarken, 8.9.1945

Saken Oswald Harjo

Den av de sovjetfengslede partisanene som over tid fikk mest oppmerksomhet, var Oswald Harjo fra Pasvik. Fru Natalie Harjo fortalte i et intervju med Finnmarken at hun i årenes løp hadde forgjeves hadde gått både til politiet og til kommunisten Gottfred Hølvold for å få rede på Osvalds skjebne. Til slutt ga hun opp og regnet med at ektemannen var død. Deretter hadde hun prøvd å skape en tilværelse for seg selv. Avisen nevnte ikke at Natalie Harjo på dette tidspunkt hadde giftet seg på nytt.¹³¹ Dette nevnes heller ikke i den boken Harjo senere gav ut.

En tysk journalist som i 1954 kom hjem etter syv år i sovjetiske fangeleire, fortalte at han hadde truffet Oswald Harjo. Historien bekreftes også av den danske kommunisten Mogens Carlsson som ifølge Finnmarken ville inn i "Paradiset", og nå var tilbake i Danmark etter tre år i fengsel.¹³²

Mens norske myndigheter rettet nye forespørsler til Sovjetunionen om Harjo, fortsatte A-pressen med å hamre løs på NKP, som stort sett forholdt seg taus om saken. Partisekretær Just Lippe bebreides fordi han ikke fulgte opp med undersøkelser gjennom sine forbindelser. Ifølge Finnmarken skulle skjebnen til de uskyldige ties i hjel, og så håpet man at etter hvert som tiden gikk, ville folk glemme.¹³³

Først sommeren 1954 bekreftet russerne at Harjo levde, og at straffen på 15 år som han er idømt vil være ferdig sonet i 1958. Russerne oppga hans adresse til norske myndigheter. Russerne tillot også den norske Moskva-ambassaden å brevveksle med Harjo.¹³⁴ Norge utfoldet nå stor diplomatisk aktivitet for å få Harjo løslatt. I mai 1955 meldte Finnmarken at russerne syntes å være villig til å sende Oswald Harjo hjem til Norge, men på den uttrykkelige betingelse at han erkjente seg skyldig etter den russiske tiltalen. Dette hadde Harjo til da ikke villet gjøre. Noen dager senere avlivet avisen ryktespredning fra kommunistene om at Harjo skulle ha meldt seg inn i NS under krigen.¹³⁵

I november samme år dro statsminister Einar Gerhardsen på statsbesøk til Sovjet. Han tok opp Harjos sak med de sovjetiske lederne. Uten at Harjo ble nevnt i det offisielle kommunikéet lovte russerne at saken skulle behandles av rette myndighet med velvilje. Da Gerhardsen kom hjem, uttalte han på at Harjo ville bli benådet og sendt hjem. Russerne skulle

¹³¹ Finnmarken, 4.12.1953

¹³² Finnmarken, 8.1.1954

¹³³ Finnmarken, 23.3.1954

¹³⁴ Finnmarken, 17.9.1954

¹³⁵ Finnmarken, 10.5.1955

også undersøke om det fantes andre nordmenn i fangenskap. I slutten av november meldte pressen at Harjo var løslatt, og i begynnelsen av desember kom Harjo til Kirkenes.

Harjos løslatelse førte på langt nær til så mye debatt i pressen som da Larsen ble satt fri. I likhet med Larsen skrev Harjo bok og reiste landet rundt og holdt foredrag om sine opplevelser. Kommunistene og andre på venstresiden prøvde i mindre grad enn tilfellet var med Larsens bok å benekte og bortforklare. De møtte ham stort sett med taushet.

Under et foredrag i Narvik fikk Harjo overrakt en sølvpenne av lokale arbeiderpartiledere. Nordland Arbeiderblad tok i en leder avstand fra at mange hadde blitt ofre for urettferdighet og grusomheter under krigen. Avisen skrev at det smertet at overgrepene hadde skjedd i arbeiderklassens eget land, selv om det skjedde på grunn av krigen og de harde og umenneskelige lover som gjaldt i krig: ”Den skjebne Harjo møtte skapte et voldsomt behov hos ham for rehabilitering. Dette ble utnyttet beregnende og kynisk i politisk hensikt og resultatet er den bok og de foredrag Harjo nå holder med entré kr 2,- til inntekt for DNAs valgfond, om vi ikke tar feil.”¹³⁶

Spionvirksomhet etter krigen

I begynnelsen av mai 1951 hadde Finnmarken denne overskriften: ”Norsk kommunist arrestert for spionasje. Han var også en ivrig ’fredsforkjemper’”.¹³⁷ Saken gjaldt marineløytnant Per Danielsen som var godt kjent i Finnmark. Danielsen var en av heltene fra kampene på Sørøya og medforfatter av boken *Øya i ingenmannsland* (1946). Danielsen hadde også i Storbritannia utmerket seg med sin krigsinnsats og var tildelt krigskorset med sverd for tapperhet.¹³⁸ I Finnmark var han blitt så fascinert av russerne at han meldte seg inn NKP.¹³⁹ Etter en rettssak ble Danielsen blankt frifunnet for anklagene.

Saken mot Danielsen viste seg bare å være forspillet til en langt mer alvorlig spionopprulling i Finnmark. I midten av november 1953 slo avisene i Øst-Finnmark stort opp at en sovjet-russisk spionliga var avslørt i Sør-Varanger. Saken vakte voldsom oppsikt. En russisk etterretningsoffiser og etter hvert åtte nordmenn ble arrestert, blant dem gårdbruker Ingvald Eriksen som hadde fått Kongens fortjenstmedalje i gull i 1951.¹⁴⁰ Sør-Varanger Avis utga to ekstraavgaver da nyheten ble kjent og Finnmarken følger også opp med store oppslag.

¹³⁶ Nordland Arbeiderblad, 19.2.1957

¹³⁷ Finnmarken, 3.5.1951

¹³⁸ Torgersen 1987: 217

¹³⁹ Nordland Arbeiderblad, 15.9.1951

¹⁴⁰ Sør-Varanger Avis, 16.11.1953 og 18.11.1953

Flere av de arresterte skulle ifølge pressen ha hatt kontakt med russerne under og like etter krigen. Et eksempel var Karl Fredrik Kumeros. I retten erkjente han seg skyldig etter tiltalen for å ha gitt russerne opplysninger og stjålet våpen. Men han forklarte at han ikke ble klar over at han hadde med det sovjetiske etterretningsvesen å gjøre før i 1950. Han ble kontaktet av russerne i 1949 og mente da at han hadde penger til gode hos dem for sitt arbeid under krigen. Da han ble vervet, hadde Kumeros sagt til russerne at han ikke ville spionere mot Norge. Russerne svarte at de ikke var interessert i Norge, bare i enkelte ting i tilfelle krig fordi Norge var med i A-pakten. Han gikk da med på å bli agent. Det som er spesielt interessant i Kumeros forklaring, er at han ble bedt om å fortelle om folks politiske innstilling, og at russerne også ville ha opplysninger om NKP-medlemmer. Denne opplysningen tyder på at også tidligere partisaner må ha følt seg overvåket, ikke bare fra norsk hold, men også av russerne i etterkrigsårene. Dette kan igjen ha bidratt til at de har forholdt seg tause om sitt arbeid under krigen.

Finnmarken koblet i en leder historien om Otto Larsen med spionsakene, og at Sovjet prøvde å verve nordmenn til å spionere i eget land. Brevvekslingen mellom Sneve og Larsen synliggjør den ideologiske bakgrunn for spionasjen: ”Skal det tales om sensasjon så er det den virksomheten som enkelte nordmenn har vært med på enten det nå er av politisk overbevisning eller for klingende mynt.”¹⁴¹

I slutten av november ble det meldt at ytterligere to, Rangvald Figenschou bosatt på Jakobsnes og Henry Bakkefjord fra Ropelv, var arrestert i spionsaken. Bakkefjord var medlem av NKP og Figenschou hadde i likhet med Larsen vært i Sovjet under krigen. De mistenkte var ikke dømt, men likevel spekulerte Finnmarken i at Figenschou i motsetning til Larsen var en sviker mot hjemlandet. Det ble sagt at denne saken minste om den behandling Otto Larsen hadde vært utsatt for. Han hadde nektet å fortsette spionasjen etter krigen, noe det så ut til at Figenschou hadde gått med på.¹⁴²

Nordland Arbeiderblad så ikke bort fra at spionsaken var en provokasjon. Avisen påpekte at det også var Arbeiderpartifolk blant de arresterte. ”Å stemple affæren som et kommunistisk anliggende, er derfor uttrykk for et ønske og ikke en realitet. Det er like galt som å stemple det som om Arbeiderpartiet står bak.”¹⁴³

Midt under rettsaken mot de tiltalte i spionaffæren i Sør-Varanger slo Finnmarken stort opp nyheten om en ny spionavsløring i Oslo der hovedmistenkte, Asbjørn Sunde, var en kommunistisk motstandsmann fra krigens dager:

¹⁴¹ Finnmarken, 18.11.1953

¹⁴² Finnmarken, 27.11.1953

¹⁴³ Nordland Arbeiderblad, 28.11.1953

Å se til er Sunde en liten blekfet mann på 44 år. Noe yrke eller profesjon har egentlig aldri hatt. (...) Etter krigen var han en tid sjåfør, men mistet sertifikatet på grunn av fyllekjøring. (...) Han er en hard og brutal mann som aldri gir slipp på mennesker han har fått i sin makt. Det er grunn til å tro at det først og fremst er folk fra Norges Kommunistiske Parti og kontakter fra krigsårene han har brukt i spionvirksomheten.¹⁴⁴

Avisen avsluttet artikkelen med at Sunde likevel ikke hadde noen forbindelse med ”Finmarks-affæren”.¹⁴⁵ Spionsakene i Finnmark endte for øvrig med at alle tiltalte erklærte seg skyldige.

Selv om heller ikke den borgerlige pressen var nådig i sin omtale av kommunistene, tok den noen ganger forbehold som Finnmarken var blottet for. Finmarksposten gjenga for eksempel uttalelser av den svenske radikaleren Ture Nermann. Han hevdet på slutten av 1940-tallet at Moskvas underjordiske støttetropper i Skandinavia nå var fullt organisert. Men han frikjente likevel flertallet av kommunistene: ”De farlige kommunistene er få (...) De utgjør kanskje 10 % av partiet.”¹⁴⁶ Med andre ord, det store flertall av kommunistene var ikke farlige.

3.3.0 Erindringssteder

3.3.1 Krigsmonumenter

Planleggingen av krigsmonumenter begynte svært tidlig i Finnmark og fylket fikk etter hvert mange lokale minnesmerker. De mest kjente og omtalte krigsminnesmerkene er russermonumentet i Kirkenes, partisanmonumentet i Kiberg, bautaen over tragedien på Hopseidet og monumentet over Alta bataljons falne i 1940.

Alt i september 1945 meldte Finnmarken at det i Kirkenes skulle reises et stort monument over russernes frigjøring av Finnmark.¹⁴⁷ Det var planlagt å bli 12 meter høyt, med en russisk soldat i bronse på toppen av en marmorsøyle. Marmoren skal hentes fra Fauske. Monumentets form skulle samsvare med det russiske arkitekter hadde foreslått. Arbeidet og kostnadene skulle deles mellom Norge og Sovjet. Men det kom til å gå mange år før minnesmerket sto ferdig. Hele monumentet ble til slutt bekostet og reist av norske myndigheter. Det var tegnet av arkitekt Gudolf Blakstad og utført av billedhoggeren Stinius Fredriksen. Frem til avdukingen sommeren 1952 skjedde det flere endringer i det opprinnelige utkastet.

¹⁴⁴ Finnmarken, 9.2.1954

¹⁴⁵ Finnmarken, 9.2.1954

¹⁴⁶ Finmarksposten, 8.9.1949

¹⁴⁷ Finnmarken, 4.9.1945

Sokkelen var da redusert til 2,6 m og den 3 meter høye statuen ble dermed langt mindre synlig i bybildet enn opprinnelig tenkt. Selve monumentet ble også endret like før avdukingen. På billedhoggerens gipsmodell, som nå står i Grenselandsmuseet i Kirkenes, trækker sovjetsoldaten på den falne tyske ørn. På det avdukede monumentet, derimot, trækker han på noe som ser ut som en stein.

Året før avdukingen gjenga Sør-Varanger Avis en meningsytring av Johan Scharffenberg i Morgenbladet om utformingen av monumentet:

Et monument som dette vil bli stående i lange tider, da kan maktforholdene ha endret seg. Bør ikke Stortinget eller i det minste utenrikskomiteen drøfte denne sak og sørge for at teksten i den norske og den russiske inskripsjonen ikke blir altfor utfordrende mot Tyskland? Monumentet er dessverre ferdig, er det allikevel umulig å få den tyske ørn erstattet med hakekorset?¹⁴⁸

Scharffenberg ville med andre ord at monumentet først og fremst skulle minne om seieren over nazismen, og ikke over Tyskland. Ifølge utstillingsteksten på Sørvaranger Museum ble den endelige avgjørelsen tatt i en regjeringskonferanse.¹⁴⁹ Statuen var da ferdig og lå på lager i Kirkenes. På tross av protester fra billedhoggeren ble ørnen fjernet.

Skal man tro avisene var avdukingen storslått og verdig med 30 inviterte gjester, blant dem statsråd Peder Holt og den russiske charge d'affair i Norge. Nærmere 2000 personer var til stede. Etterpå var det lunsj for offisielle gjester.¹⁵⁰

Kirkenesmonumentet (russermonumentet) fikk en stor betydning i etterkrigsårene. Det var her de viktigste offisielle markeringene av begivenhetene i 1944 fant sted. Det ble samlingsstedet for utsendinger for to land som hadde gått fra allierte til å stå på hver sin side i den kalde krigen. Her ble det lagt ned kranser og her ble det utvekslet taler ved minnedagene for jubileene. Selv om atmosfæren var aldri så kjølig og korrekt, så ble monumentet et offisielt erindringssted der takknemlighet og minner kunne utveksles om de politiske motsetningene var aldri så store.

Når det gjelder de andre monumentene, ble det i Kiberg ble allerede i 1946 satt ned en komité for å reise en bauta over stedets mange falne. I 1948 skrev Finnmarken at det var samlet inn mer enn 10 000 kroner til dette formålet. I datidens pengeverdi var det et svært stort beløp, og det i en utarmet landsdel som fortsatt led under ettervirkningene fra krigens ødeleggelser. Bautaen ble avduket samme år, og Finnmarken rapporterte om en gripende høytidlighet med omkring 600 mennesker til stede. På grunn av uklarhetene om hvor mange fra Kiberg som

¹⁴⁸ Sør-Varanger Avis, 30.6.1951

¹⁴⁹ Skrevet av fra utstillingsteksten i Sør-Varanger museum

¹⁵⁰ Sør-Varanger Avis, 11.6.1952

egentlig hadde falt i russisk tjeneste, eventuelt omkom i russisk fangenskap, skrev avisen dette om de navnene som er nevnt på minnestøtten:

Vi har tidligere pekt på at gode nordmenn som kjempet mot nazi-åket med vitende vilje er uteglemt, og vi vil på nytt framholde at dette har gjort mange forstemte. Særlig har det vært for dem som sitter igjen etter de som har gått bort. Det finnes ikke den minste grunn til at navnene ikke skal føyes inn i rekkene av dem som allerede er nevnt.¹⁵¹

I 1948 ble bautaeen på Hopseidet avduket til minne om de seks fiskerne som i mai 1945 som ble drept og mishandlet av tyske ubåtmannskaper. Det var Hopseidfjord fiskarlag som tok initiativet til at støtten ble reist og monumentet som ble finansiert ved hjelp av innsamlede midler. Formannen i Hopseidfjord fiskarlag ønsket velkommen, og avdukingen ble foretatt av skolebestyrer Bellika. Nærmere 500 mennesker var til stede. Ordfører Mathisen i Gamvik takket for den ære kommunen ble vist. Deretter talte Helge R. Nilsen talte på vegne av Lebesby kommune. Henvendt til de etterlatte sa han: ”La det være en trøst at denne vakre bautaeen står som et symbol på den verdighet og ære, fiskerne fylket over har vist sine falne kamerater. (...) Vi vil i fellesskap verne om den som det den er og det den vitner om og minner oss om.”¹⁵²

Monumenter over de falne til Alta Bataljon ble avduket i Alta i 1949. General A.D. Dahl, bataljonens sjef i 1940, minnet i sin tale om at de norske soldatene bare hadde en brøkdel av den øvelse og manglet en rekke av de moderne våpen som andre nasjoner anså nødvendig. Tross dette ble kampen opp. Dahl sa at ingen bedre enn ham kunne bedømme den ånd som soldatene og befalet i Alta bataljon viste under alle forhold. Alta bataljon oppnådde praktiske resultater som kunne sammenlignes med det beste som var oppnådd av eliteavdelinger i utlandet. General Fleischer sendte også en innberetning til kongen om avdelingen.¹⁵³

3.3.2 Krigskirkegårder

Særlig de første årene etter krigen skrev avisene mye om gravfunn av både norske og utenlandske ofre. Det het at de var tause vitner om krigens mange tragedier, og avisene hadde referat fra minnehøytidlighetene når de falne endelig ble stedt til hvile. De aller fleste gravene inneholdt levninger av tyske soldater og russere. De lå spredt ut over hele fylket, og norske myndigheter fant det praktisk å samle gravene på færre sentrale kirkegårder. Svært mange russiske krigsfanger mistet livet i Norge, og om disse russergravene utviklet det seg etter hvert det som må kalles et selsomt spill.

¹⁵¹ Finnmarken, 12.1.1954

¹⁵² Vestfinnmark Arbeiderblad, 20.9.1948

¹⁵³ Finmarksposten, 20.7.1949

I 1950 ble det meldt at den russiske marineattaché var misfornøyd med krigsgravene i Kirkenes. Han syntes den russiske kirkegården var dårlig vedlikeholdt og beklaget samtidig at monumentet over de falne ennå ikke var reist.¹⁵⁴ Snart skulle imidlertid krigsgravsaken ta en ny og heller makaber vending. I august 1951 slo Nordland Arbeiderblad opp på første side at de russiske likene på krigskirkegårdene i Narvik og Beisfjord skulle graves opp etter ordre fra en militærkaptein, uten at de kommunale myndigheter var informert. Tvert imot hadde rådmannen i Narvik mottatt et skriv om at gravplassen skulle restaureres. Arbeiderne på kirkegården opplyste til avisen at gravstøttene skulle tilintetgjøres og likene flyttes sydover. Avisen følger opp saken en måned senere, og denne gangen ble det også fortalt om flytting i Finnmark:

Krigskirkegårdene: Har militæret allerede avskaffet den sivile administrasjon her i landet. Er hele aksjonen satt i verk for å fjerne ethvert spor etter russerne som våre allierte under siste verdenskrig? – 2050 lik oppgravd på Elvebakken i Alta. – Arbeidet i Narvik innstillet av rådmannen. (...) Likeså har militærkapteinen gitt ordre til alle kjøttrester som fulgte med, skulle overhelles med olje og brennes i åpen luft. Monumentene skulle sprenges og jevnes med jorden slik at alle merker etter de russiske krigsgravene ble utslettet.¹⁵⁵

Fire dager deretter ble det meldt at Sovjetunionens ambassade hadde protestert mot vandaliseringen av de russiske krigskirkegårdene. Høyreavisen Finnmark Tidende refererte til den sovjetiske reaksjonen: Det var en hån mot de falne soldaters minne og en uvennlig handling mot Sovjet. Ambassaden forlangte at de norske myndigheter øyeblikkelig stanset gravflyttingene. Den norske regjering avviste kravet om å stanse flyttingen. I svarnoten pekte regjeringen på at arbeidet med flyttingen var kommet så langt at en avbrytelse ville være lite hensiktsmessig. Noten beklaget at flyttingen av gravene ble oppfattet som en hån mot den russiske soldat. Det ble videre fremhevet at flyttingen var kommet i stand som et uttrykk for et ønske om å verne minnet om de sovjetborgere som hadde mistet livet i Nord-Norge under krigen. Dette kunne best bli ivaretatt gjennom en samling av gravene på sentrale steder hvor man kunne føre et effektivt tilsyn. Til slutt i noten anmodet Regjeringen om at sovjetisk presse offentliggjorde Norges svar, på grunn av den oppsikt saken hadde vakt.¹⁵⁶

To dager senere skrev samme avis at norske myndigheter hadde godkjent en to års-plan for flytting og istandsetting av de sovjet russiske krigsgravene i Norge, slik at tilsynet og vedlikeholdet kunne bli mest mulig tilfredsstillende. I Nord-Norge regnet man med at flyttingen

¹⁵⁴ Finnmarken, 7.8.1950

¹⁵⁵ Nordland Arbeiderblad, 8.9.1951

¹⁵⁶ Sør-Varanger Avis, 13.10.1951

skulle være fullført innen utgangen av oktober 1951 og samlet på Tjøtta i Nordland.¹⁵⁷ Det er påfallende at denne meldingen kom først tre uker etter at flyttingen av gravene var påbegynt.

Saken vakte sterke reaksjoner langt ut over NKPs rekker. Finnmarken tar opp saken på lederplass. Riktignok mente avisen først om Sovjets tvetydige stilling i krigens første år, vennskapspakten med Hitler og angrepene på vestmaktene. Likevel fantes det ingen unnskyldning for det som hadde hendt med de russiske gravene:

Det skulle være en selvfølgelig sak, en nasjonal æressak for det norske folk å hegne vel om alle gravene til våre allierte og de minnesmerker som er reist. Det er derfor så beskjemmende og uhyggelig å lese om den vanvyrndnad som er vist overfor de russiske gravene, bl.a. ved Mosjøen og ved Narvik, der minnesmerke og minnetavler er ødelagt og likene av oppgravde russere behandlet med opprørende usømmelighet – et par lik eller rester av lik skal for eksempel være funnet på søppelhaugen. Vi kan forstå at det flere steder kan være ønskelig å flytte de russiske gravene, men ingen ting undskylder den måten dette delvis er gjort på. Det vitner om en mangel på elementær respekt for gravfreden som alle må være enige om å fordømme.¹⁵⁸

Sør-Varanger Avis (Høyre) forsvarte heller ikke gravflyttingen, men var likevel noe mer forsiktig i sin kritikk:

Selve gravflyttingen skjer etter bestemte regler, under iaktakelse også av helsemessige forskrifter. (...) Vi vil ikke på noen måte forsvare de tilfeller der gravflyttingen har foregått med manglende pietet. Men det er svært søkt at disse tilfeller danner grunnlaget for en så hard påstand som en uvennlig handling overfor Sovjetsamveldet. (...) Det som imidlertid kan bebreides de norske myndigheter som har stelt med denne saken er at det har foregått i det skjulte. Den norske svarnoten sier at man i juli måned underrettet sovjetrusserne om at man akttet å flytte gravene, men at svaret ikke kom før 22. august. Arbeidet var da satt i gang – før våre naboer hadde svart, og det var en feil som myndighetene får ta sitt ansvar for.¹⁵⁹

I kontrast til dette står flyttingen av de tyske krigsgravene, som ble gjort omtrent på samme tid. Samtidens aviser sier ingen ting om hvordan de tyske gravene ble flyttet. De russiske krigsfangene, derimot, var tidligere allierte som nordmenn med egne øyne hadde sett ble behandlet svært dårlig av tyskerne. Derfor ville nok uansett flytting av tyske graver gått mer upåaktet hen.

¹⁵⁷ Tilsammen 7551 russere ble gravlagt på Tjøtta, ref.:

http://no.wikipedia.org/wiki/Tjøtta_internasjonale_krigskirkegårder (lest 10.5.2008)

¹⁵⁸ Finnmarken, 11.10.51

¹⁵⁹ Sør-Varanger Avis, 13.10.1951

4.0.0 Krigserindringen i perioden 1960 – 1980

Forrige kapittel viste at den kalde krigen og Det norske arbeiderparti kamp mot sin viktigste politiske konkurrent i Finnmark, NKP, sterkt påvirket hva som ble skrevet om krigen i landsdelen. Særlig gjaldt dette avisene. Beretningen om de dramatiske krigsbegivenhetene som utspilte seg i Finnmark 1944-1945, kom i skyggen av opplysningene om motstandsfolk som satt i sovjetisk fangenskap etter krigen, og spionavsløringer der noen av de involverte hadde bakgrunn i russernes kontaktnett i Norge under krigen. Mye av det som kom frem, særlig med i forbindelse med historiene til Otto Larsen, Emil Isaksen og Osvald Harjø, vakte nok forferdelse og avsky blant folk flest. Men samtidig ble både disse tragediene og spionsakene brukt hemningsløst av Arbeiderpartiet for å bekjempe NKP, et NKP som i sin lojalitet til Sovjet håndterte disse sakene på en lite smidig måte.

Den utenrikspolitisk situasjonen med kald krig kom også etter 1960 til å påvirke skildringene av andre verdenskrig. Etter en forsiktig oppmykning midt på 1950-tallet kjølnet igjen den kalde krigen. Sovjets intervensjon i Ungarn høsten 1956, gjenopptagelsen av kjernefysiske prøvesprengninger i atmosfæren på Novaja Selmja øst for Varanger, og den sovjetiske nedskytningen av et amerikansk spionfly (U-2) som var på vei til Bodø, var begivenheter som økte spenningen.

Politisk mistet NKP all representasjon på Stortinget i 1961, mens DNA i 1965 måtte overlate regjeringsmakten til en borgerlig samlingsregjering. Det som imidlertid i større grad påvirket historiefremstillingen var 1968-generasjonens inntog i det norske akademiske miljøet på 1970-tallet. Dette betydde en radikaliserings av den offentlige debatt, og det påvirket nok både problemstillinger og hvilke temaer det skulle skrives om

4.1.0 Litteratur om krigen

I denne perioden kom det ut langt flere boktitler enn i den forrige. Samtidig var bibliotekene gjenreist og kommet drift igjen. Folks økonomi til å kjøpe sine egne bøker var også blitt bedre. Bøkene nådde antagelig derfor et større publikum enn tidligere.

4.1.1 Historiske verk

Salg av leksika av omreisende agenter har vært vanlig i Norge og har nok bidratt til at det tradisjonelt har vært en stor utbredelse av denne type verk i mange private hjem. Det er ikke urimelig å anta at det også i Finnmark var slik. *Aschehougs store konversasjonsleksikon* er representativt

på det som kan kalles normen for hvor lite man i faghistoriske verk skriver om krigen i Finnmark, sammenlignet med andre begivenheter under annen verdenskrig.

I den utgaven som kom ut i perioden 1968-1973 (5. utgave) er det under oppslagsordet ”Norge – Historie – Annen verdenskrig” i bind 14 satt av nærmere seks sider. Her nevnes nesten ikke ødeleggelsen og evakueringen av Finnmark, med unntak av at det i forbindelse med den norske brigade i Skottland kort nevnes at den også tjenestegjorde i Finnmark. På samme måte var det i bind 19 under oppslagsordet Verdenskrig, Den annen, en kort bemerkning om nedbrenningen av Finnmark.¹⁶⁰

For å finne en mer detaljert fremstilling av krigens ødeleggelser i denne landsdelen må man gå til bind 6, under oppslagsordet ”Finnmark fylke – Historie”. Her skildres i et knapt språk på ca en halv spalte i tørre tall krigsskadene i Finnmark.¹⁶¹

Samme mønsteret går igjen i Aschehougs 15. binds Norges historie under redaksjon av Knut Mykland. Bind 13, *Klassekamp og fellesskap 1920 – 1945* (1979) er skrevet av Edvard Bull dy. Dette bindet er på 464 sider og 119 sider handler om den annen verdenskrig, Av disse 119 sider er bare 6 sider viet ødeleggelsen av Finnmark. Til sammenligning er kapitlet ”Motstand” som handler om hjemmefront, sabotasje og sivil motstand på 45 sider.¹⁶²

Olav Ristes verk, *Londonregjeringa* (1973-1979), har betydelig mer, 80 sider om frigjøringen av Finnmark og nordområdene, men det er hovedsakelig det storpolitiske spillet før og etter den sovjetiske intervensjonen han er opptatt av. Boken er ikke så fokusert på hva som skjedde innen fylket.¹⁶³

I 1971 utga det radikale forlaget Pax *Søkelys på 1940. Var Sovjet farligere enn fienden?* av Sverre Hartmann. Sverre Hartmann (1917-2003) var jurist og ble senere statsstipendiat i historie. Under rettsoppjøret etter krigen var han politifullmektig og etterforsker. Han hadde også oppdrag for Undersøkelseskommissjonen av 1945 og hadde flere opphold ved krigsforbryterdomstolen i Nürnberg. I en periode der mange av krigens arkiver var utilgjengelige, etablert han personlig kontakt og intervjuet sentrale tyske aktører fra okkupasjonstiden. Blant annet oppsøkte han generaloberst Falkenhorsts stabssjef, oberst Buschenhagen, da han ble løslatt fra sovjetisk fangenskap i 1955.

¹⁶⁰ Aschehours konversasjonsleksikon 1968:1973, b. 6, sp. 399

¹⁶¹ Aschehours konversasjonsleksikon 1968:1973, b. 19, sp. 697

¹⁶² Mykland, b. 13: s. 444

¹⁶³ Riste, b. 2: 286

Hartmanns virksomhet minner litt om den britiske militærhistorikeren Sir Basil Liddell Hart, som etter krigen intervjuet en rekke av Tysklands generaler og utga boken *The other side of the hill* (1948) der han på en nøktern måte presenterte fiendens syn på krigen. Harts fremgangsmåte vakte så kort tid etter krigen forargelse. Det samme kan i noen grad sies om Hartmann. Han ble på mange måter en outsider i det historiske miljøet. Han er blitt skildret slik: ”Hans vilje til uavhengige tilnæringsmåter til stoffet gjorde ham til noe av en frispiller i forhold til det etablerte historiemiljøet.”¹⁶⁴ Hartmann utga også andre bøker om krigen. Her kan nevnes: *Spillet om Norge* (1958), *Fører uten folk* (1959), *Nytt lys over kritiske faser i Norges historie* (1965).

I *Var Sovjet farligere enn fienden* sår Hartmann tvil om tolkningen av de kapitulasjonsavtaler Norge inngikk i 1940. Men han skriver også om hendelser i Finnmark i første del av krigen. Boken vakte en del debatt i pressen, og den kom med en del opplysninger som nok for de fleste var nye. En av de mest oppsiktsvekkende for finnmarkingene som hadde følt den brente jords taktikk på kroppen, var at den norske øverstkommanderende i Øst-Finnmark under vinterkrigen, oberstløytnant Edvard Os, ba om tillatelse til å brenne ned deler av bebyggelsen på norsk side av Pasvikdalen. Finnene brente ned bebyggelsen på finsk side da russerne drev dem ut av Petsamo-området for å gjøre landet ubeboelig. Os var redd for at dette kunne gjøre det fristende for russerne å ta seg over på norsk side for å finne ly der. Os utspill var ifølge Hartmann så drastisk at han ble avløst som øverstkommanderende i Øst-Finnmark av oberst Wilhelm Faye.¹⁶⁵

Videre hevder Hartmann at vinterkrigen førte til så stor frykt for norske kommunister, at sjefen for utrykningspolitiet, Jonas Lie, ble sendt nordover for sammen med det militære å drive overvåking av kommunister og sympatisører i Kirkenesområdet. To av Lies nærmeste medarbeidere var løytnantene Karl A. Marthinsen og Erling Søvik. Både Jonas Lie og de to løytnantene gjorde senere en karriere i det nazifiserte norske politi. Lie og Marthinsen ble særlig beryktet. Marthinsen ble som statspolitijef likvidert i april 1945. At disse tre herrene allerede før tyskernes invasjon av Norge var engasjert i kommunistjakt, må ha gjort inntrykk i en landsdel der kommunister i samarbeid med Sovjet sto for et farefullt motstandsarbeid.

Men det som vakte mest oppsikt, var nok at den norske militære grensevakten i Sør-Varanger etter kapitulasjonen den 9. juni 1940 ifølge Hartmann ble stående under indirekte tysk kommando frem til juli 1940 da de ble avløst av tyske styrker. Det var to bataljoner og en artilleriavdeling som fikk navnet grensepolitistyrker. Formelt sett var de underlagt fylkesmann

¹⁶⁴ http://no.wikipedia.org/wiki/Sverre_Hartmann (lest 10.5.2008)

¹⁶⁵ Hartmann 1971: s. 16

Hans Julius Gabrielsen og hans militære stabssjef, major Odd Lindbäck-Larsen. Denne avtalen var kommet i stand etter initiativ fra den norske forsvarssjefen, general Otto Ruge.¹⁶⁶

Enda mer oppsiktsvekkende var Hartmanns opplysning om at Ruge, en av heltene fra 1940, tok initiativ til fortsatt norsk militært nærvær i landsdelen også etter juli 1940, noe som innebar et militært samarbeid med tyskerne. Men Hartmann fremkaster ikke dette med forargelsens penn, han prøver også å forklare hvorfor. For det første så ønsket ikke Ruge et militært vakuum i Finnmark i tiden fra den norske kapitulasjonen frem til tyskerne hadde kapasitet til å besette landsdelen. Ruge var skremt av hva som skjedde i Polen da Sovjet etter det tyske angrepet besatte den østlige delen av landet. Han mente tydeligvis at det var bedre å forholde seg til én okkupant enn to.¹⁶⁷

For det andre ønsket Ruge at den norske hær skulle ”overvintre” i grensepolitiet. Befalsutdanning og en begrenset innkalling av soldater skulle sikre at Hæren fikk tilført nytt personell slik den nødvendige grunnstammen til en ny norsk hær var på plass når krigen var over. Ifølge Hartmann var Ruge inspirert av det tyske Riksvernet, den begrensede krigsmakt Tyskland fikk beholde etter Versaillesfreden. Gjennom mellomkrigstiden hadde Ruge prøvd å få til ordninger der forsvaret gjennom knappe bevilgninger skulle kunne utdanne en grunnstamme mannskaper av god kvalitet, som det så kunne bygges opp større enheter rundt ved senere behov, det vil si når det forsvarspolitiske klimaet endret seg.¹⁶⁸

Hartmanns bok om 1940 kom ut på et tidspunkt da 68-generasjonen hadde begynt å sette spørsmålstegn ved etablerte sannheter, og det var neppe tilfeldig at det var det radikale forlaget Pax som var utgiver. Boken undertittel ”Var Sovjet farligere enn fienden?”, passet som hånd i hanske i tidens debatt.

At grensevakten ble stående etter den norske kapitulasjonen i 1940, var likevel ikke helt nytt. Hartmann hadde skrevet om dette før, noe som hadde medført store oppslag i finnmarksavisene i 1952, og i en ny, noe nyansert artikkel i Vestfinnmark Arbeiderblad i 1960 som avisen gjenga ukommentert.¹⁶⁹ Nå utdypet han det nærmere. Likeledes dokumenterte han nå bedre planen om å la den norske hær ”overvintre” i grensepolitiavdelingene i Finnmark under den tyske okkupasjonen, en plan som aldri ble satt ut i livet.

At Hartmanns fremstilling denne gangen vakte mer oppsikt, skyldtes nok delvis at den nå kom i bokform. Men det hadde også sammenheng med den radikaliseringen som 68-

¹⁶⁶ Hartmann 1971: 69

¹⁶⁷ Hartmann 1971: 72

¹⁶⁸ Hartmann 1971: 76

¹⁶⁹ Vestfinnmark Arbeiderblad, 20.6.1960

generasjonen og EF-motstanden førte med seg i det norske politiske landskapet. Det forbausende er at episoden om grensetroppene i 1940 har fått så stor oppmerksomhet nasjonalt i forhold til den store katastrofen som rammet Finnmark i 1944-1945.

Hartmann selv fremstår ikke som en radikaler i sin bok, men det han skriver om var såpass politisk "ukorrekt", særlig på borgerlig side, at det ble omfavnet av venstresiden. I ettertid har flere av Hartmanns poeng blitt stående. Det som er mest omstridt i denne boken, er hva han skriver om den norske kapitulasjonsavtalen i 1940.

I 1975 utga Forsvarets krigshistoriske avdeling boken *Frigjøringen av Finnmark 1944-1945* av oberstløytnant Harald Sandvik. Den mest oppsiktsvekkende nyheten i Sandviks bok var russernes utvisning av en del befal: Russerne forlangte at to britiske og amerikanske og tre norske befal skulle reise tilbake til Storbritannia fordi de ikke sto på listen over offiserer som den norske militærattaché i Moskva hadde oversendt russerne. Det hjalp ikke at de nå befant seg på norsk territorium. Kravet kom fra sentralt sovjetisk hold. En av de utviste var den senere så berømte Thor Heyerdahl, som var opp ført på russernes liste med feil tittel. Etter at han ble anmeldt hos russerne med korrekt tittel, kunne han dra tilbake til Finnmark. Sandvik forsøker ikke å forklare hvorfor.¹⁷⁰ Mer generelt heter det at det var en del usikkerhet om russernes hensikter i Norge. Dette roet seg ned når Sovjet kunngjorde at de ville trekke ut styrkene sine når de britiske og amerikanske avdelingene forlot Norge. Sandviks bok er for øvrig svært refererende og nærmest helt fri for vurderinger, noe som er typisk for publikasjoner utgitt av Forsvarets krigshistoriske avdeling.

Sandviks bok ble ingen bestselger. Større utbredelse hadde ettbindsverket *Finnmark* under redaksjon av Reidar Hirsti, i serien Bygd og by i Norge i 1979. Sverre Sandvik har her skrevet kapitlet om krigen med tittelen "Finnmark i ildlinjen" på til sammen 29 sider. Artikkelen bygger på boken ovenfor. Sandvik vektla fortsatt det militære aspektet, og gikk nå også inn på krigen i 1940. Han er denne gang noe mer vurderende. Sandvik understreket blant annet nødvendigheten av grensepolitordningen ved å vise til en sending fra Moskva Radio, der Finnmark ble omtalt som en herreløs provins utenfor den tyske okkupasjon, et forhold som burde bringes i orden av Sovjetunionen.¹⁷¹ Den tyske øverstkommanderende i Norge, generaloberst Falkenhorst, ville til å begynne med heller ikke utstrekke den tyske okkupasjon til Finnmark, skriver Sandvik. Når Hitler i 1940 ga ordre om å besette Finnmark, hadde han det kommende angrepet på Sovjetunionen i

¹⁷⁰ Sandvik og Forsvarets krigshistoriske avdeling 1975: 199

¹⁷¹ Hirsti 1979: 282

tankene, men også Nord-Skandinavia som en uvurderlig råstoffkilde for den tyske krigsindustrien. Blant annet representerte de nordfinske nikkelforekomstene en betydelig del av det tyske krigsbehovet.¹⁷²

Etter angrepet på Sovjet ble Finnmark et viktig baseområde for angrep på de allierte konvoiene med forsyninger til Sovjet. Denne trusselen, hevder Sandvik, kunne vært eliminert dersom russerne hadde iverksatt en offensiv mot Finnmark tidligere under krigen. Men de nøyde seg i tre år med å hindre at tyskerne rykket øst for Litza elv.¹⁷³

I 1979 utkom Sør-Varangers historie ved dr. philos. Aage Lunde. Boken er på imponerende 887 sider, pluss bilag i form av billedmateriale. Rundt 63 sider omtaler kommunen under den andre verdenskrig. Så mye nytt er det egentlig ikke som fremkommer, men Lunde utdyper enkelte forhold under krigen. Når det gjelder oberstløynt Os sitt forslag om å svi av den søndre del av Pasvikdalen i 1940, mener Lunde at dette ble avslått av både militære og sivile myndigheter fordi russerne kunne oppfatte det som en forberedelse til angrep. Lunde kommer også inn på general Ruges frykt for besettelse av Finnmark etter den norske kapitulasjonen i 1940. Han skriver at Falkenhorst vurdering var at Finnmark var av mindre betydning og at en okkupasjon ikke ville bli prioritert her. Forholdet til Sovjet var sikret i en ikke-angrepspakt, slik at det ikke burde være noen fare derfra.¹⁷⁴

Lunde går videre inn på den intense bombingene av Kirkenes. Særlig interessant er det han skriver om det store antall sivile pluss husdyr som hadde søkt tilflukt i gruvegangene ved Bjørnevatten da kampene raste mellom tyskere og russere i slutten av oktober 1944. Fotografiet der sivilbefolkningen med et norsk flagg i spissen kommer ut av gruen og møter de sovjetiske soldatene, er nærmest blitt et ikon i Finnmarks krigshistorie. Historien om jordmor Nelly Lund som tok imot 10 nyfødte i gruen under primitive forhold er også noe som har bitt seg fast i erindringer.

Lunde kommenterer historien om den russiske patruljen som under offiseren Prokramovitsj forhindret at tyskerne sprengte gruvegangene. Han mener dette er vanskelig å bedømme i ettertid og fortsetter: ”Men det er sikkert nok at tyskerne noe seinere fikk ordre fra Hitler om at befolkningen i Finnmark skulle evakueres, og det er vel sannsynlig at de, om de hadde hatt bedre tid på seg, i alle fall ville ha jagd folkene ut og sprengt gruvene. Seinere hadde de

¹⁷² Hirsti 1979: 283

¹⁷³ Hirsti 1979: 286

¹⁷⁴ Lunde 1979: 654

kanskje drevet befolkningen med seg etter å ha skutt eventuelle gjenstridige.”¹⁷⁵ At tyskerne tenkte å sprengre graven når den var full av sivile ville han ikke uten videre godta.

Også Lunde understreker det gode forholdet til russerne. Før den norske militærmisjonen ankom, tok de kontakt med de gjenværende norske autoriteter i Kirkenes for å få det sivile samfunn i gang igjen. Før militærmisjonen kom, måtte de kommunale myndigheter forholde seg direkte til de russiske militære også om ting som lå langt utenfor deres normale myndighetsområde. Russerne ba for eksempel om at det måtte settes opp en militær hjelpestyrke av norske frivillige. Bare 20 meldte seg.¹⁷⁶ Den viktigste grunnen var nok den katastrofale situasjonen sivilbefolkningen befant seg i. Store deler av bebyggelsen lå i ruiner og vinteren sto for døren. Folk manglet klær og mat. Julaften 1944 måtte en del ernære seg av hermetikk som de fant på branntomtene etter tyske lagre. Da militærmisjonen kom, foreslo oberst Dahl at barn og eldre ble sendt til Sverige eller Skottland. De eldre vegret seg, men en del barn ble senere for en periode sendt til familier i Sverige.

4.1.2 Populærhistorie og erindringslitteratur

Den nordnorske kulturpersonligheten Hans Kristian Eriksen var den første som skrev bøker om partisanene i Finnmark under krigen. Han ble født i Indre Kiberg i 1933 og vokste opp som en av ni søsken. Faren var fisker og båtbygger. Eriksen opplevde selv ødeleggelsen av hjemfylket høsten 1944. Familien gjemte seg inne på fjellet og unngikk evakueringen. Krigen førte til en ufullstendig skolegang, men han tok senere folkehøyskolen og utdannet seg så til lærer med tilleggsutdannelse i historie og norsk. Politisk sognet han i likhet med andre toneangivende nordnorske skribenter som Ottar Brox og Hartvig Sætra til venstresiden, og han har hatt politiske verv for SV. I 1978 forlot han læreryrket for å bli freelance kulturarbeider og redaktør av Nordnorsk Magasin. Ved siden å være forfatter og historiker har han markert seg som avisdebattant og foredragsholder. Foruten andre verdenskrig har han særlig vært opptatt av den kvenske innvandringen til Norge.

Hans Kristian Eriksen utga i 1969 boken *Partisaner i Finnmark*, den første boken som skildrer den motstandskampen nordmenn som gikk i sovjetisk tjeneste utkjempet under krigen. I 1972 fulgte *Partisanens død*, og i 1979 *Partisaner i nord*, som er en forkortet samleutgave av de to første bøkene. Bøkene som her vil bli behandlet samlet, var i stor grad basert på intervjuer med

¹⁷⁵ Lunde 1979: 698

¹⁷⁶ Lunde 1979: 703

gjenlevende partisaner og personer som var i nær kontakt med dem. I tillegg utga Eriksen i 1993 *De kuer oss aldri! : Jørgun Sivertsen og partisanen : en kvinnesaga om krig og tortur, smerter, sorg og lidelse.*

I forordet til *Partisaner i Finnmark* understrekte Eriksen hvor lite samtiden egentlig viste om partisanenes virksomhet. De nordmenn som gikk i sovjetisk tjeneste led store tap. De dramatiske hendelsene som krevde disse ofrene, var glemt av mange. Bare de som overlevde kunne aldri glemme dem, men det var få som overlevde:

Derfor ligger mye av denne krigens historie i skygge (...) De som gjorde tjeneste i russisk uniform og falt i Norge, var på en måte begge nasjoner uvedkommende, i hvert fall så lenge krigen varte. Den dag i dag mener en del overlevende partisaner i Finnmark at deres innsats er lite påaktet. Men en stor innsats gjorde de for landet sitt, og de drømte om en dag uten fiender i dette landet. For de fleste druknet denne drømmen i blod.¹⁷⁷

Mer enn halvparten av dem som var i russisk tjeneste falt. Noen fiskevær i Finnmark hadde trolig prosentvis flest falne i Norge under krigen. Eriksen trekker frem Kiberg der det ble gjort et veldig innhogg i flokken av unge menn. I tillegg var partisanene avhengig av et stort sivilt kontaktnett. Indirekte var derfor et ikke ubetydelig antall nordmenn involvert i dette arbeidet.

At denne motstandskampen var lite påaktet kan også sees i lys av nord/syd motsetninger. Eriksen beretter om et møte med en offiser som hadde vært utsendt fra England til Norge under krigen: ”Han var ikke lite ironisk da han snakket om den ”såkalte motstandskampen” nordpå. (...) Disse folkene der – lapper og kvener – hadde like gjerne vendt seg til tyskerne som til de allierte. De eide ikke nasjonalfølelse. Det var ikke norsk patriotisme som drev dem, men tanken på penger.”¹⁷⁸

Eriksens bøker er ellers nøkternt og lavmælt skrevet uten at det demper dramatikken i det han forteller. I *Partisanenes død* understreker Eriksen at han ikke prøver å skrive noen helteskildring, og at han ser heller ikke på boken som noe uttømmende historisk arbeid. Partisanene selv fortalte stillferdig hva krigen var for dem, og aldri hva krigen kostet dem. Eriksen bygger hovedsakelig på muntlige kilder, og han var klar over at de tredve årene som hadde gått siden de omtalte begivenhetene fant sted kunne føre til feilerindringer. Han opplyser således at han i tvilstilfeller enten har utelatt opplysningene eller gitt uttrykk for tvilen.¹⁷⁹

Finnmarks partisaner var ifølge Eriksen først og fremst etterretningsagenter for russerne. De var spredd langs hele Finnmarkskysten og nedover i Troms med hovedoppgave å overvåke den tyske kysttrafikken. Oftest opererte de sammen i grupper på minst tre. Vanligvis var

¹⁷⁷ Eriksen 1969: 9

¹⁷⁸ Eriksen 1972: 129

¹⁷⁹ Eriksen 1972: 14

gruppene sammensatt av både nordmenn og russere, men av og til bare nordmenn og omvendt. I de trebare forblåste kystområdene var det vanskelig å skjule seg. Det harde klimaet var selvsagt også en utfordring. Tapene ble ofte fryktelige. Mange ble tatt og henrettet, i en del tilfeller også som følge av norsk angiveri. I *Partisanenes død* skriver Eriksen om dem den er tilegnet: ”Men også om mennesker på håpløse oppdrag i en krig som startet så meningsløst. Agentvirksomhet er ikke glorie – det er slit, forfrysning, mentale sammenbrudd, død. Krigen er også kamerater som dreper hverandre i en fjellhule- ja, som spiser hverandre. Dette ville jeg fortelle om. Det er også krigens vesen.”¹⁸⁰

Nordmennene var så ettertraktet i Sovjet at marinen og NKVD konkurrerte om dem. Marinen, der de fleste nordmennene var, hadde gjennomgående et dyktigere befall enn NKVD. Eriksen bekrefter det Larsen og Harjo skrev på femtitallet at russerne startet etterretningsarbeidet i Norge allerede i 1940, ett år før Tyskland angrep Sovjet.

Eriksen avliver myten om at det bare var kommunister som arbeidet for russerne, og at det bare var de som dro til Sovjet som lot seg verve. Utvalgte personer ble også kontaktet og vervet i Norge. Et eksempel på begge deler er læreren Rikard Lind fra Kiberg. Han var til å begynne med skeptisk og avvisende og stilte blant annet som betingelse at russerne ikke hadde territorielle krav på Norge og at de opplysninger russerne fikk også måtte tilflytte den norske regjering i London. Dersom han måtte rømme til Sovjet ville han ikke bli tvunget inn i umulige forhold. Da Lind ble beroliget på disse punktene, ble han sovjetisk agent.¹⁸¹

Eriksen mener at en av grunnene til at tyskerne ble stoppet ved Litzaelven i offensiven mot Murmansk var det gode etterretningsmaterialet de hadde fått fra sine norske agenter. Det var ved Litza og Moskva russerne først klarte å stoppe det tyske angrepet i 1941. Tyskerne klarte heller aldri å erobre Fiskerhalvøya, som dermed ble liggende som en plagsomt sovjetisk støttepunkt i tyskernes flanke. Ifølge Eriksen overførte britene betydelige marinestyrker med hangarskip til dette området, og han kommer med oppsiktsvekkende opplysninger om at alt den 11. september 1941 var to britiske flyskvadroner stasjonert på en flyplass nær Murmansk, og at britiske fly deltok i bombeangrep mot Kirkenes og Vardø.¹⁸²

Norske partisaner ble ifølge Eriksen også satt inn av russerne i Nord-Finland for å drive etterretning og sabotere flyplasser. Helt ukjent var ikke dette fra tidligere. I sin polemikk mot Otto Larsen på 1950-tallet hadde Håkon Sneve fortalt om dette i leserbrev til avisen Finnmarken. Otto Larsen nevner det også i sin bok.

¹⁸⁰ Eriksen 1972: 13

¹⁸¹ Eriksen 1969: 16

¹⁸² Eriksen 1972: 41

Partisanenes lojalitetserklæring overfor de sovjetiske oppdragsgiverne var det mye debatt om da Otto Larsen ble løslatt på 1950-tallet (se foran s.37) blir drøftet i Partisanens død. Eriksen skriver om dette at de fleste nordmennene måtte undertegne et lojalitetsløfte. Partisanene oppfattet det som et vanlig taushetsløfte for militære mannskaper, og de mente det var gyldig så lenge Norge og Sovjet var allierte i krigen. Men en mann fra Kiberg fortalte Eriksen at det virket som om erklæringen også gjaldt tjeneste for Sovjet utover krigen. Vedkommende hevdet at han hadde protestert på dette: ”Det der kan dere stryke, det kan jeg ikke skrive under på. Så snart et stykke Norge er fritt, skal jeg reise hjem.”¹⁸³

Partisanen Rikard Lind forteller at det var først da han skulle forlate Murmansk og reise hjem til det befridde Norge, at han fikk forelagt seg en skriftlig erklæring til undertegning. En offiser han gjennom flere år var venn med, ga ham arket og virket svært brydd. Et av kravene var at dersom han røpet hva han hadde sett og blitt betrodd i tjenesten, skulle Sovjets hevn nå ham hvor han enn var i verden. Lind kvidde seg i det lengste. Til slutt skrev han under fordi han forsto han burde gjøre det for slippe ut.¹⁸⁴

Eriksen bekrefter likevel det Sneve skrev på 1950-tallet om at dersom en partisan mente at et oppdrag var for farlig, så kunne de nekte å være med, uten at det fikk disiplinære konsekvenser.¹⁸⁵ Men også han skriver at i andre sammenhenger kunne den sovjetiske militærdisiplinen være nådeløs. Det er først og fremst partisanenes innsats under krigen og de store tap de led, Eriksen vil ha frem i det han skriver.

En annen skattet kulturpersonlighet i Nord-Norge i denne perioden var Harry Westrheim (1915-2007). I 1978 utga han *Landet de brente. Tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944*. Boken kom fire år senere også som pocketbok. Westrheim var utdannet lærer, men ble i 1947 ansatt som programsekretær i NRK. I 1964 ble han avdelingssjef i Vadsø, senere distriktssjef i Nordland. I NRK var han en svært populær kåsør. I nekrologen i *Avisen Nordland* i mai 2007 står det: ”Ikke minst vil kolleger og andre huske Westrheim som en makeløs historieforteller. Da han som pensjonist reiste rundt på besøk til NRKs lokalkontorer i Nord-Norge, sies det at folk hadde problemer med å rive seg løs og komme seg tilbake på jobb etter at han hadde øst av sitt fantastiske repertoar og sin fortellerkunst.”¹⁸⁶

¹⁸³ Eriksen 1972: 44

¹⁸⁴ Eriksen 1972: 45

¹⁸⁵ Eriksen 1972: 42

¹⁸⁶ Avisa Nordland, 18.5.2007

Westrheim var ellers en av initiativtakerne til et eget teater i Nord-Norge, det som senere skulle bli Hålogaland teater. Som forfatter skrev han både barnebøker og lyrikk, foruten flere bøker om krigen. I tillegg til *Landet de brente* fra 1978, skrev han en bok om Lofotraidet sammen med Dag Skogheim og Bjørn Nilsen. Westrheim var også medforfatter til boken *Alarm. Krigen i Nordland 1940* fra 1984. Sammen med Knut Hauglid og Knut Erik Jensen utga han i 1985 *Til befolkningen! Brannbøsten 1944. Gjenreisningen etterpå*.

Landet de brente er en populærhistorisk fremstilling med erindringshistoriske innslag i form av intervjuer og gjengivelse av dagboknotater. Boken er enda et eksempel på at de som har formidlet krigshistorien i Finnmark til et bredt publikum oftest ikke er faghistorikere. Den er spennende og lettlest, og det er journalistisk ”driv” over teksten. På omslaget kan vi lese at evakueringen og rasingen av Finnmark og Nord-Troms er en av de største katastrofer i norsk historie. Westrheim hevder at den kan sammenlignes med svartedauen. Boken er først og fremst viet enkeltmenneskers skjebner og er finnmarkingenes egen historie. En fortelling om uhyggelige påkjenninger og seigt pågangsmot, istrødd humor. Av Westrheims bøker var det naturlig å velge denne fordi han var eneforfatter av den og fordi den passer inn i perioden.

Boken gir et bilde av evakueringen med lidelser og påkjenninger som samsvarer med det som skildres i *Finnmark i flammer* (1949-1950). Men den setter det som skjedde inn i en større sammenheng. Ifølge Westrheim var ødeleggelsen av Finnmark en følge av at Finland skiftet side i krigen og at tyskerne derfor måtte evakuere både finsk Lappland og Finnmark.¹⁸⁷ Westrheim skriver også om de russiske forberedelsene til fremstøtene på denne delen av fronten. Senere gir boken korte glimt av de viktigste hendelsene 1944-45. På journalistens og populærhistorikernes vis trekker han frem enkeltskjebner for å illustrere stoffet.

Boken har et eget kapittel om barna og krigen. Svært mange skolebygninger var rekvirert av okkupasjonsmakten. I Øst-Finnmark ble en del av de resterende ødelagt i russiske flyangrep. Etter hvert falt de improviserte skolene i private hjem også bort fordi tyskerne beslagla dem eller de ble ødelagt i bombeangrep. Skolesystemet brøt til slutt sammen, og mange av elevene fikk så kort skolegang at de ifølge Westrheim nærmest ble analfabeter.

De gjentatte bombeangrepene øst i fylket gjorde også noe med barna. Etter nervepirrende opphold i tilfluktsrommene opplevde de etterpå spenningen om hjemmet fortsatt var uskadd, og hvem som var lemlestet eller drept denne gangen. Vi får høre hvordan særlig guttenes lek etter hvert tok form av krigen. Festninger og bunkere bygges i sneen og bombarderes deretter med

¹⁸⁷ Westrheim 1978: 37

snøballer. ”Flammekastere” lages av etterlatte patronhylser og ”tanks” av fyrstikkesker. Gjennom sine dagbøker forteller to unge piker fra Nesseby om nedbrenningen og evakueringen.¹⁸⁸

Boken omtaler derimot lite de evakuertes videre skjebne. Riktignok er det med noen sider om den fem døgn lange transporten av evakuerte fra Porsanger til Narvik med det tidligere omtalte ”slaveskipet” ”Karl Arp”. Westerheim gir ros til kaptein Storm i Arbeidstjenesten som i Narvik var transportansvarlig for de evakuerte. Storm fikk forhindret at tyskerne tvang de forkomne menneskene til å gå 13 km til Beisfjorden der de ville innkvartere dem. I stedet fikk han dem innkvartert i private husrom og i jernbanens store lokomotivstaller.

Evakueringssjef i Tromsø var hotelleier Ragnar Hansen. Han blir i boken gitt mye av æren for at man i Tromsø klarte å skaffe husrom og mat til de mange flyktningene som på slutten av 1944 var i transitt på vei sydover. Byen hadde allerede 8000 tyske soldater innkvartert, tildels i private hjem, men klarte likevel på de travleste dagene å ta i mot 10000 finnmarkinger.¹⁸⁹

En tvangsevakuert familie havner i Vågan i Lofoten der folketallet på grunn av evakueringen hadde økt mye. Resultatet var at de allerede rasjonerte beholdningene av varer ikke strakk til. Kjøpmennene løste oftest problemet ved at de prefererte de gamle kundene, til tross for at de evakuerte skulle være forsyningsmessig likestilt. Finnmarkingene ble dessuten beskyldt for å være late og for å gå altfor fint kledd. Det siste kan forklares med at da finnmarkingene på kort varsel ble kommandert bort fra hjemmene sine, fikk de bare lov å ta med det aller nødvendigeste, og da var det naturlig å berge de fineste og beste klærne.¹⁹⁰

Finnmarkingene fant for øvrig det så belastende å være tvangsevakuert at de i det lengste prøvde holde det skjult. Familien som Westrheim skriver om, følte det som en lettelse å komme hjem til Finnmark, selv om alt de eide var ødelagt og lå i ruiner.

Westrheim beretter videre om det spente forholdet som etter hvert oppstod mellom norske styrker og lokalbefolkningen i Sør-Varanger. På folkemøter ble det gitt uttrykk for at noen av de mest arrogante var uønsket på stedet. Litt etter litt ble det etablert et sivilt forvaltningsapparat. Dette blandet ikke russerne seg opp i. Også sivile tjenestemenn som kom over fra London møtte en annen virkelighet enn de hadde forestilt seg på forhånd. Westerheim skriver at de var forbauset over å oppdage at det ikke var noen lynsjestemming mot de

¹⁸⁸ Westrheim 1978: 76

¹⁸⁹ Westrheim 1978: 93

¹⁹⁰ Westrheim 1978: 227

”smånazistene” som var blitt igjen. De fant også ut at tyskerne ”hadde levd mer intimt i miljøet enn de hadde tenkt seg, noe som også dikt og vers etter tyskerne forteller.”¹⁹¹

Boken gir et lite flatterende bilde av de norske nazilederne, med Jonas Lie i spissen, som var sendt nordover for å få i gang en frivillig evakuering. Alkoholkonsumet var formidabelt ifølge Westrheim. På tolv dager mottok Lie og hans nærmeste rundt femti flasker brennevin. Den verste skampletten på Lies rulleblad var dødsdommen og henrettelsen av sturten Rangvald Wærnes. Han hadde under en diskusjon om bord på lokalbåten der han arbeidet, sagt at for å unngå å bli torpedert av russiske ubåter, kunne båten tenne alle lys om bord og heise hvit flagg som tegn på overgivelse. Etterpå ble han angitt av en tysk matros.

Boken har også med en del stoff som er mindre flatterende fra norsk synspunkt. Westrheim skriver således at det noen steder forekom plyndring av nordmenn. Unnskyldningen var oftest at det skulle jo brennes likevel.¹⁹² Det forekom også at uvedkommende tok seg inn de forlatte områdene og grov frem verdigjenstander de evakuerte hadde prøvd å skjule.

Særlig interessant er et brev fra en tysk artillerioffiser om hvordan han opplevde nedbrenningen og evakueringen. Han var forbauset over at han med bare tre soldater klarte å få innbyggerne i sitt store ansvarsområde med seg, og at mange unge så på dette nærmest som et spennende eventyr som førte dem ut av de avstengte bygdene. At de kunne få seg til å danse etter grammafonomusikk på dekk når hjemmene deres gikk opp i flammer, forstod han ikke. Han var også forbauset over at nordmennene var så lite hjelpsomme overfor hverandre: ”Ingen hjalp hverandre med å laste bagasjen om bord i skøyta.”¹⁹³ For å skåne befolkningene prøvde han så langt det lot seg gjøre å få dem ut av synsvidde fra hjemmene deres før han ga ordre om å tenne på husene.

At disiplinen innad i de tyske militær avdelingene var svært streng, fremgår av en hendelse i maidagene i 1945. Et batteri i Signaldalen gjorde mytteri og drepte to offiserer. Seksti mann rømte så i retning Sverige. Fem av dem ble tatt, og 10. mai, altså etter den tyske kapitulasjonen, ble de dømt til døden av en tysk krigsrett og deretter henrettet.¹⁹⁴

4.1.3 Skjønnlitteratur og film

Harry Westrheim skrev sine bøker fra 1978 og utover. Men allerede før dette hadde den skjønnlitterære forfatteren og filmskaperen Sigbjørn Hølmebakk klart å skildre ødeleggelsen av

¹⁹¹ Westrheim 1978: 159

¹⁹² Westrheim 1982: 129

¹⁹³ Westrheim 1982: 200

¹⁹⁴ Westrheim 1982: 222

Finnmark i 1944 på en måte som finnmarkingene kjente seg igjen i. Dette skjedde gjennom romanen *Fimbulvinteren* og filmen *Brent jord*. Hølmebakk skildret det sivile samfunns skjebne og den grusomme behandlingen av de russiske krigsfangene. Romanen kom ut i 1964. Ifølge forordet var personene oppdiktet, men hendelsene er autentiske. Tusenvis av finnmarkinger, skriver Hølmebakk, opplevde liknende ting.¹⁹⁵

Sigbjørn Hølmebakk (1922-81) var oppvokst i et lavkirkelig legmannsmiljø, men regnet seg senere som marxist. Han var født i Flekkefjord, som sønn av en reisesekretær i Det norske Finnemisjonselskapet. Med en slik bakgrunn hadde han nok et visst kjennskap til Finnmark helt fra barnsben av. Før han skrev *Fimbulvinteren*, var Hølmebakk bosatt i Vadsø fra januar til oktober 1959. Han samlet stoff til boken, blant annet gjennom samtaler med folk som opplevde den skjebnesvangre høsten 1944.¹⁹⁶

Romanens synsvinkel ligger hos sivilbefolkningen. Mye av det den skildrer, er nok som forordet antyder basert på virkelige hendelser. Innholdet stemmer således bra med skildringene i tobindsverket *Finnmark i Flammer* (1949-1950). Handlingen i Øst-Finnmark er lagt nær Tana bro, der forholdene var svært dramatiske denne høsten. Her foregikk de siste kamphandlingene mellom tyske og russiske styrker, og i motsetning til lengre øst rakk tyskerne også å brenne ned bebyggelsen og tvangsevakuere mesteparten av befolkningen. Det var i dette området svært farlig å unndra seg evakuering. Bokens hovedpersoner hørte til de som ble igjen

Romanen ble først skrevet som filmmanuskript. Etter at Hølmebakk i 1949 tok avskjed fra en kontorfunksjonærstilling i Direktoratet for fiendtlig eiendom i Oslo, hadde han arbeidet med film både som manusforfatter, regiassistent og produksjonsleder. I 1959 vant han førstepremie i Norsk Films manuskriptkonkurranse med *Fimbulvinteren*. Juryen uttalte i den anledning at Hølmebakk hadde skildret ”intet mindre enn den største katastrofen som har rammet vårt land og vårt folk så lenge vi kan minnes.”¹⁹⁷ Til avisen *Friheten* uttalte forfatteren:

Vi søringer har overhodet ingen anelse om hva som skjedde her nord høsten og vinteren 1944. Det var jo en hel landsdel som ble svidd av, men likevel holdt 20000 mennesker liv i seg den fryktelige vinteren. Jeg har prøvd å fortelle hva som skjedde ikke bare med de norske, men også med de russiske krigsfangene som ble jaget som dyr av tyskerne. Jeg er selvfølgelig glad for å ha vunnet denne prisen. Ikke bare fordi det er behagelig følelse å bli 20000 kroner rikere, men også fordi jeg med dette får gitt mitt bidrag til fortellingen om dette fantastiske folket som bor her nord.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Hølmebakk 1964: 7

¹⁹⁶ Bokvennen bladet for bokelskere, 2000, nr. 4: 42

¹⁹⁷ Bokvennen bladet for bokelskere, 2000, nr. 4: 42

¹⁹⁸ Bokvennen bladet for bokelskere, 2000, nr. 4: 42

Filmatiseringen ble imidlertid stadig utsatt fordi den påtenkte regissøren, Arne Skouen, hadde forslått endringer i manuskriptet som ble avvist av Hømebakk. Norsk Film insisterte på at Skouen skulle regissere filmen, og det endte med at selskapet til slutt frasa seg filmrettighetene. Denne langvarige striden førte til at Hømebakk på grunnlag av filmmanuset skrev romanen *Fimbulvinteren*. Boken ble meget godt mottatt, og kom senere (1969) ut som månedens bok i Bokklubben. Kritikeren var også begeistret, Nils Johan Rud for eksempel, skrev i Magasinet for alle:

Han gir oss det brannrøde dramaet nesten som en reportasje, i enkle handlingsbevegede bilder: dette folket av vårt eget, så langt unna hovedstaden, den dag i dag så langt unna vår mest oppvarmede og noe sentraliserte nasjonale kultur – og denne snaubarkede naturen ventende på en vinter. Og der, akkurat der, hvor det tross alt var berging av naturen for en slekt som kjente den fra fredens nød, der skulle krigen ta hardest for seg her i landet (...). Det er spennende lesning (...), den er mest som en film (...) vi får alt som hender lysende klart for øyet.¹⁹⁹

Boken ble senere oversatt til tysk og russisk. I 1967 fikk ellers Hømebakken en avtale med Teamfilm A/S om filmatisering. Året etter startet innspillingen i Øst-Finnmark, med Knut Andersen som regissør. Andersen, som var oppvokst i Harstad, hadde et personlig forhold til brannhøsten i Finnmark. Han husket fra sin oppvekst fartøyene med finnmarkflyktninger som la til kai i hjembyen. Innspillingen fikk stor oppmerksomhet i lokalpressen og finnmarkingene stilte villig opp som statister. Filmen fikk tittelen *Brent jord*, blant annet fordi man siktet mot et internasjonalt publikum. *Fimbulvinter* var ikke lett å oversette til andre språk.

Også filmen fikk en meget god mottakelse og gode kritikker. I Finnmark Dagblad var anmeldelsen skrevet av Torbjørn Eide, som selv hadde opplevd krigen på Sørøya. Han mente filmen vakte både dystre og hyggelige minner. Der var scener tatt så på kornet at en som hadde opplevd den tiden, vanskelig kunne la være å føle seg sterkt berørt. Han undret seg også over hvordan det var mulig for søringer å levere en så til minste detalj fullendt miljøskildring. Selv om han som finnmarking kunne ergre seg over at noen av skuespillerne hadde litt problemer med dialekten, så hadde filmen klart å fange inn finnmarkingenes humør i disse dager og netter da hjemmene deres sto i lys lue: ”Fortellingen er fremfor alt blitt uhyggelig ekte, og for første gang har jeg sett en norsk film som er blitt virkelig spennende, for å si det på finnmarksk.”²⁰⁰

Tidsskriftet Bokvennen rangerte i år 2000 filmen som en av de aller beste filmer laget av en norsk filmskaper. Hømebakks bok og film om tragedien i Finnmark bidro også til å gjøre denne delen av vår krigshistorie kjent utover landsdelens grenser.

¹⁹⁹

²⁰⁰ Finnmark Dagblad, 24.2.1969

Året etter gikk Hølmebakk sammen med den russiske forfatteren Jurij Nagibin om manuskriptet til en ny film, *Under en steinbimmel*.²⁰¹ Handlingen tok utgangspunkt i den mirakuløse redning til de mer enn to tusen som skjulte seg i gruvegangene i Bjørnvatten i oktoberdagene 1944. Tidligere denne høsten ble to unge menn, nordmannen Eldar og russeren Vasiljev landsatt fra en ubåt for å skaffe opplysninger som kunne lette en forestående befrielsesaksjon av Finnmark. Ifølge filmen ville tyskerne sprengte gruvegangene ved Bjørnevatten der 2000 nordmenn hadde skjult seg. Et av høydepunktene er det dramatiske kappløpet mellom tyskeren som skulle utføre sprengningen og de fremrykkende russerne som forhindret dette.²⁰² Filmen, som var premiereklar i 1974, satte likevel ikke samme spor etter seg som Brent jord. Særlig gjaldt dette Sør- Norge.²⁰³ I Nord-Norge derimot, ble den en publikumssuksess. Høyreorganet *Sør-Varanger Avis* var likevel negativ og skrev på lederplass at det var en politisk film som bevisst førte publikum bak lyset ved propaganda og forvrengt historie.²⁰⁴

4.2.0 Avisenes fremstilling

Fra 1960 og utover ble avisene generelt mer omfangsrike og kom ut hyppigere. Det har derfor ikke vært mulig innenfor denne oppgavens rammer å gjennomgå avisene så fullstendig som i forrige periode. Likevel gir avismaterialet et godt innblikk i erindringer om krigen også i denne perioden.

4.2.1 Okkupasjon og krigshandlinger 1940 – 1944

Avisene i Finnmark var først og fremst lokalaviser. I Vest-Finnmark var avisene spesielt opptatt av Alta Bataljons innsats på Narvikfronten i 1940, men også av de sjømilitære hendelsene rundt de tyske slagskipene ”Tirpitz” og ”Scharnhorst”.

En av de få gangene ”Tirpitz” tok del i en offensiv militæroperasjon var da fartøyet sammen med ”Scharnhorst” angrep Barentsburg på Svalbard i september 1943. Etter angrepet på Svalbard returnerte ”Tirpitz” til Kåfjord, og ble kort etter angrepet av britiske ubåter. I 1967 hadde *Finnmark Dagblad* et intervju med en av dem som deltok i dette dristige angrepet. Løytnant John Larimer forteller at to dvergubåter klarte å ta seg gjennom sperringene rundt ”Tirpitz” og festet store sprengladninger med magneter til skroget på fartøyet. Under retretten ble de

²⁰¹ Finnmarkposten, 17.10.1974

²⁰² Finnmark Dagblad, 19.10.1974

²⁰³ Finnmarken, 18.11.1974

²⁰⁴ Sør-Varanger Avis, 19.10.1974

oppdaget og etter kamp tatt til fanget av tyskerne. To briter ble drept og de seks andre ble tatt om bord i ”Tirpitz”. Det tok tyskerne mange måneder å gjøre fartøyet kampklart igjen²⁰⁵

Avisene trekker også frem Nordkappslaget i julen 1943, da den norske jageren ”Stord” deltok i den britiske flåtestyrken som senket det tyske slagskipet ”Scharnhorst”. ”Stord” gjennomførte under slaget et dristig torpedoangrep mot Scharnhorst. Finmarkposten gjengir utdrag av boken *Klar til å åpne ild* skrevet av kommandørkaptein Nils Owren og slår i en overskrift fast at den norske jagerens rolle i slaget er undervurdert.²⁰⁶

I 1974 ved 30-årsdagen for frigjøringen av Finnmark var avisenes dekning mer sparsom. Et unntak var Finnmarken som hadde et stort temanummer på 76 sider ved dette jubileet.²⁰⁷ Hovedfokus er dagliglivet under krigen og det mangelvaresamfunnet som krigstiden var. De aller fleste av dagliglivets nødvendigheter var rasjonert gjennom et uttall av restriktive bestemmelser, synliggjort ved en flora av ulike rasjoneringskort, blant annet halvsålingsanvisninger for skotøy og kuriositeter som restaurant-kort for fett. Kostholdet i nord ble reddet av god tilgang på fisk, men alt annet var mangelvare, og nytelsesmidler var avløst av fantasifulle surrogater og andre erstatningsprodukter. Te ble kokt av karve eller tyttebærlyng. Av malte havregryn og erstatningsprodukter for egghvite, kakao og gelatin kunne man fremtrylle krisekonfekt. Vafler ble laget av grovt mel og stekt i tran. ”Krisefyrstekaken” var tilsatt potetfyll og mandeldråper.

Finnmarken gir også eksempler på de uttallige rubrikkannonsene i pressen under ”Byttehandel”: ”En kombinert lenestol og divan kr 100, pluss røkebord kr 50, ønskes byttet i pen vårfrakk, str. 48-50.” Eller: ”Et par semsket skinnsko nr 36 (høy hæl, (førkrigsvarer) verdi kr 15,00, ønsket byttet i en silkenattkjole, ny eller pent brukt, eller et par sko nr 36 med halvhøy eller lav hæl.”²⁰⁸

At befolkningen ikke kunne bevege seg fritt og ble pålagt å alltid bære legitimasjon, ble også vektlagt. I tillegg måtte man på mange arbeidsplasser ha passerseddel for å komme på jobb. Selv på korte turer med lokalbåten ble det krevd reisetillatelse. Blankettene ble trykt på norske trykkerier under oppsyn av tyske vakter. Likevel var det normalt ikke vanskelig å smugle ut nødvendige blanketter for å lage falske tillatelser til illegalt bruk.

²⁰⁵ Finnmark Dagblad, 11.11.1967

²⁰⁶ Finmarkposten, 27.8.1964

²⁰⁷ Finnmarken, 15.11.1974

²⁰⁸ Finnmarken, 15.11.1974

4.2.2 Nedbrenningen i 1944

I 1964 hadde Finnmark Tidende har en stor artikkel av journalist Hilmar Halnum om ødeleggelsen og befrielsen av fylket. Halnum forsøker å gi et sammendrag av hva som skjedde denne høsten, fra Finland skiftet side i krigen og russerne rykket inn i Sør-Varanger og frem til den endelige freden våren 1945. Halnum skriver at det skulle mye til ”å glemme de konsise og befalende oppropp om å begi seg av sted, truslene om død hvis man satte seg imot, og hetspropagandaen om russerne som var ventet å ville rykke inn i fylket.”²⁰⁹

Halnum understreker videre at tyskernes trusler om represalier var alvorlig ment, og særlig rammet dem som saboterte evakueringsordren. Mange tilbrakte dager og netter i ulidelig spenning og gru av frykt for å bli oppdaget av de tyske patruljene:

Når soldatene lyktes i sin etterretning, gas der ingen nåde. Geværsalvene la etter seg mange døde etter henrettelser utført uten dommer og domstol. Mange av dem som de tyske geværkulene ikke innhentet, sørget kong Vinter for å ta knekken på, mens hundrevis pådro seg sykdommer av alvorlig art.²¹⁰

Samme år beskrev Hans Kristian Eriksen i en artikkel i Finnmarken hvordan han selv opplevde ødeleggelsene og evakueringen høsten 1944 som 11-åring på Varangerhalvøya: ”Gud var god denne høsten, men menneskene var vonde. Han gav oss milde døgn utover seint høst. De – menneskene – gav oss angst og flukt og sult”.²¹¹ Eriksen forteller om de hyppige sovjetiske flyangrepene som gikk forut for den tyske evakueringen og ødeleggelsen av bebyggelsen: ”De russiske flyene var nådeløse og upersonlige metallkropper som likevel var venner i krig. Noen farlige venner. Vi kunne få en kropp full av bly av dem. Forunderlig – vi var stolte av dem likevel.”²¹²

En usignert artikkel samme dag utdypet Eriksens artikkel. Der ble leserne minnet om den utrolige trangboddheten i de få gjenværende husene da alle som hadde skjult seg i gruvegangene ved Bjørnevatten, skulle ha tak over hodet. Hvordan folk klarte å overleve før forsyningene fra England omsider begynte å komme var en gåte: ”Litt forstyrrelser skapte også de troppene som kom over fra Sverige. De renhårige! I denne forbindelsen husker vi prestens tale som var et oppgjør med disse elementer.”²¹³

Finnmarken hadde i 1964 en forholdsvis bred og nøktern dekning av den sovjetiske innsatsen i det norske frigjøringsverket i Finnmark. Reportasjene var denne gangen fri for henvisninger til den kalde krigen. De sovjetiske soldatenes innmarsj mintes som noe positivt, det

²⁰⁹ Finnmark Tidende, 28.10.1964

²¹⁰ Finnmark Tidende, 28.10.1964

²¹¹ Finnmarken, 24.10.1964

²¹² Finnmarken, 24.10.1964

²¹³ Skribenten sikter antagelig her til de norske styrkene som kom over fra Storbritannia

var de som besørget frigjøringsverket. Blant annet hadde avisen en reportasje om det sovjetiske generalen V.I. Tsjerbakov, som ledet kamphandlingene på Murmanskfronten i 1944. Generalen ble under sitt besøk i Vadsø på en mottagelse oppfordret av fylkesmann Aune til å fortelle om sine minner fra krigen. Det som vakte størst oppmerksomhet, var at tyskerne hadde underminert og planlagt å sprengte gruvegangene i Bjørnevatn der 2500 nordmenn hadde søkt tilflukt. En sovjetisk offiser på patrulje hadde funnet og kuttet ledningen til tennmekanismen.²¹⁴ Denne offiseren, Poktramovitsj, levde fortsatt, og Aune oppfordret russerne til å ta ham med neste gang de var på vennsapsvisitt i Finnmark.²¹⁵

Ti år senere ga Finnmarken i en ukommentert artikkel plass til det sovjetiske synet på den andre verdenskrig. Artikkelen hadde overskriften, "Hva freden kostet", og var skrevet av den tidligere sovjetiske militærattasjéen i Norge, oberst Nikolai Petrenko. Petrenko skrev at kamphandlingene i Sør-Varanger kostet 3000 sovjetiske soldater livet. En av dem var menig soldat Pavel Streltsov som fikk den høye utmerkelsen "Helt av Sovjetunionen" for sin tapperhet. Petrenko uttrykte stor takknemlighet for den hjelp nordmenn ga sovjetiske krigsfanger. Obersten minte ellers om at det var Sovjet som bar hovedbyrden i kampen mot Hitler-Tyskland. Han mislikte det han kalte noen vestlige historikers forsøk på forfalske historien om krigsårene 1941-1945 ved å redusere Sovjets krigsinnsats.²¹⁶

Finnmarkposten trakk på sin side frem Jonas Lies dagbok og minister Lippestads rapport fra hendelsene 20 år tidligere. Blant annet ble Lippestads karakteristikk av sjøsamene gjengitt: "En totalt degenerert blandingsbefolkning som er vant til å klare seg vinteren over uten nevneverdig forbindelse med folk, og som stort sett verken fysisk eller psykisk har noen befolknings- eller arbeidsverdi."²¹⁷ Men hovedvekten ble lagt på enkeltmenneskers opplevelser og skjebner gjennom intervjuer med utvalgte personer. Tidligere postmester i Hammerfest, Einar Bentsen, opplevde alle evakueringens faser, og beskrev de praktiske vanskene som oppsto når postkontorene i all hast ble flyttet. Kontantbeholdninger til postkontoret i Hammerfest på kr 150000,-, ble flyttet og oppbevart i en dynamittkasse som var lånt fra veivesenet.²¹⁸

Finmarkposten fortalte videre om sogneprest Ole Røkke i Honningsvåg, som gjorde en stor humanitær innsats da Magerøy ble evakuert og ødelagt. En del evakuerte fra distriktene lengre øst var innom Honningsvåg før ferden fortsatte sørover. Mange av dem hadde i all hast forlatt sine hjem og hadde for lite klær med seg. Innbyggerne i Honningsvåg ga bort klær til

²¹⁴ Må være den samme hendelsen som var et av høydepunktene i filmen Under en steinhimmel.

²¹⁵ Finnmarken, 31.10.1964

²¹⁶ Finnmarken, 23.11.1974

²¹⁷ Finmarkposten, 31.10.1964

²¹⁸ Finmarkposten, 31.10.1964

tynnkledde evakuerte på båtene, før de selv ble tvunget til å dra. Presten var svært bekymret når de innlagte på gamlehjemmet og sanatoriet i distriktet ble tvunget om bord i overfylte fartøy. Da d/s ”Røst” kom til Skarsvåg med 120 personer og havnekapteinen forlangte at enda flere skulle om bord, fikk Røkke stoppet denne ordren ved at havnekapteinen ble invitert med om bord for å se på forholdene.

Under de kaotiske forholdene kom mange bort fra sine nærmeste. Anna Sæther fra Ilfjord mistet kontakten med naboer og familien da evakueringsordren kom. Da tyskerne kom for å brenne ned husene og slakte dyrene, snakket noen av de tyske soldatene om å skyte henne. Men en tysk marineoffiser grep inn og fikk henne trygt om bord i en båt. Det som likevel gjorde dypest inntrykk på henne var tyskernes umenneskelige behandling av de russiske krigsfangene som også ble evakuert. De ble slått og pisket og de som ikke klarte å følge med, ble skutt.²¹⁹

At ødeleggelsen av Finnmark må sees i sammenheng med at Finland høsten 1944 skiftet side i krigen, var på denne tiden en etablert sannhet. Likeledes at ikke bare Finnmark, men også finsk Lappland ble ødelagt i samme operasjonen. Mer ukjent var det nok at norske frontkjemper var med på ødeleggelsen av Rovaniemi. Det kom fram i en artikkel i Finnmarken i 1974. I den tyske Lapplandsarmeen var det tropper fra Waffen SS, der også norske frontkjemper deltok. Ifølge den finske oberstløytnant Wolf Hausti for disse troppene ofte mye hardere frem mot sivile og deres eiendommer enn de ordinære tyske soldatene.²²⁰

4.2.3 Evakueringen og de som ble igjen

I 1960 hadde Finnmark Tidende en helsides artikkel om ”Dramaet på Hopseidet kapitulasjonsdagen 1945. Tyskernes siste krigsforbrytelse i Norge.” Artikkelen var skrevet av Knut Grøvdahl og gir en svært detaljert fremstilling av hendelsene på det smale eidet innfor Nordkynhalvøya mellom Tanafjorden og Laksefjorden. Grøvdahl hevdet at ”denne blodige og uhyggelige hendelsen fra krigstiden” ikke hadde vært omtalt i norsk presse tidligere, den ble glemt i gledesrusen over kapitulasjonen og frigjøringen.²²¹

Ifølge Grøvdahl kom to tyske ubåter denne dagen inn hver sin fjordarm. Av en eller annen grunn var de ikke blitt oppdaget av sovjetiske rekognoseringsfly som patruljerte i området. De fåtallige norske soldatene prøvde å få bort sivilistene, men mange ble grepet av panikk og seks av dem løp rett i armene på de tyske soldatene som drepte dem. De norske militære åpnet ild mot tyskerne, men måtte trekke seg tilbake da tyskerne besvarte ilden med ubåtenes maskinkanoner.

²¹⁹ Finnmarkposten, 27.10.1964 og 31.10.1964

²²⁰ Finnmarken, 15.11.1974

²²¹ Finnmark Tidende, 24.5.1960

En sivilist klarte å ta seg frem til de norske militære, mens en annen Mathis Persen, ble skutt i kneet under forsøket og ble liggende i fjæren. En ung tysk soldat skånte livet hans, og tyskeren som først ville skyte ham, la en forbindelse på såret.

Tyskerne kastet en håndgranat inn i et hus der en mor med en stor barneflokk oppholdt seg. Som ved et under eksploderte ikke granaten. Denne kvinnen reddet dagen etter Mathis Persen opp fra fjæresteinene. Grødahl skriver:

Men denne kvinnen må man beundre, hvor hentet hun sin kraft fra, hvordan kunne hun unngå å bryte sammen? Inne på den blodige stranden på Hopseidet lå likene av hennes mann og 15 årige sønn, men enda hadde hun kraft til å ro over fjorden å ta seg av Persen, og derfra flere mil til Iversfjorden hvor han kunne få pleie. (...) Denne kvinnen står det respekt av – hun kjempet til siste åndedrett. Denne kvinnen, og den ubedervede unge tyske soldaten er de eneste lyspunkter i denne forferdelige historien fra krigstidens Norge, og som stiger i dramatisk og ufattelig uhygge fordi alle disse meningsløse redslene fant sted bare noen timer før de tyske styrkene kapitulerte også i vårt land.²²²

Tragedien på Hopseidet ble i 1964 også omtalt av Regjeringens informasjonskontor ved journalist Erik Sundsfor. Artikkelen ble gjengitt i Finnmarkposten under overskriften ”Bloddåden på Hopseidet”. På et tidspunkt da tyskerne måtte vite at krigen var tapt, foretok de sitt siste strandhugg på Finnmarkskysten. Seks fiskere ble skutt og deretter mishandlet på det forferdeligste, skriver Sundsvor: ”Etter at fiskerne var skutt på Hopseidet oppførte tyskerne seg som fullstendig gale. De voldtok bl.a. en kvinne både i voksnes og barns påsyn. – Alle var fullstendig vanvittige, har et øyenvitne uttalt om tyskerne.”²²³

Mange av avisene var også i denne perioden opptatt av de som klarte å unnsnippe tyskerne og bli igjen i fylket. Finnmarkposten var på befaring i Trevika på Magerøy der 39 mennesker som unndro seg evakuering overlevde vinteren i en steinur. En av dem som var med, fortalte at de hadde klart å berge unna 40 sauer fra tyskerne. Dette gjorde at de klarte seg med mat. Tyske patruljebåter var jevnlig inne i fjordene, og ble de for nærgående, måtte huleboerne evakuere lengre opp i fjellet til faren var over. Under artikkelen har en oppfinnsom kaffedistributør fått inn en annonse med følgende tekst: ”I hulen brukte vi kaffeerstatning, men nå bruker vi kun Aroma kaffe.”²²⁴

Veioppsynsmann Orlof Berntsen i Tana fortalte at beboerne som unndro seg evakuering, brukte materialer fra snøskjermene langs veiene for å reise primitive husvære de kunne overleve i. De hadde brukbart med mat fordi fly hadde sluppet ned engelsk proviant. Derimot hadde de

²²² Finnmark Tidende, 24.5.1960

²²³ Finnmarkposten, 3.11.1954

²²⁴ Finnmarkposten, 31.10.1964

russiske troppene som nådde frem til området, så lite mat med seg at nordmennene måtte dele med dem.²²⁵

Finmarkposten skriver videre at det den første tiden var misnøye med den norske militærmisjonen i Kirkenes i 1944. Det var et stort sprik mellom hva folk forventet, og hva de faktisk fikk da de norske soldatene ankom. Den norske regjering i London hadde alt våren 1944 tatt opp arbeidet for å få overført en militær styrke til Finnmark hvis tyskerne trakk seg tilbake. Først 18. oktober ga russerne samtykke, og i all hast ble det improvisert en styrke på 300 mann som ble overført til Murmansk med en konvoi. Hastverket gjorde at de var praktisk talt uten utstyr, og dermed ut av stand til å gjøre noe. Men i løpet av vinteren bedret forholdene seg, og man klarte å få tilsendt en del forsyninger som var til stor hjelp.²²⁶

Reindriftsamene i indre Finnmark unnslopp evakueringen. Av 1330 innbyggere i Kautokeino ble bare 47 tvangsevakuert ifølge Finmarkposten. Tyskerne så på reinflokkene som en stor potensiell matkilde til eget bruk. Men flesteparten av dyrene ble berget unna. Mange ble ført over grensen til Finland. At samene lyktes med dette skyldes i stor grad at de trakk ut forhandlingene med tyskerne og vant tid til å organisere flukten.

I ekstraavgave i 1974 er en av 76 sider viet de evakueres tilværelsen sørpå. Det blir gjengitt en kort artikkel hentet fra den stensilerte krigsavisen *Folkets Frihet* som kom ut i Kirkenes etter at området var befrikket. Det heter at i Trondheim var kirker, skoler, forsamlingslokaler og kinoer tatt i bruk for å huse de evakuerte fra nord, selv dette strakte ikke til. At det mindretallet som ble igjen i fylket fikk bred omtale, mens tilværelsen til det store flertallet som ble evakuert, glemmes, er et mønster som manifesterer seg over tid.²²⁷

4.2.4 Motstandskamp, partisan- og spionvirksomhet.

I 1967 har avisene store oppslag om at en spionring i Finnmark er avslørt. Saken viste seg snart å ha forbindelser tilbake til partisanmiljøet fra den annen verdenskrig noe som enda en gang kastet mistanker om at de gjenlevende partisanene fortsatt kunne stå i sovjetisk tjeneste. Fiskeren Selmer Nilsen fra Bakfjord i Måsøy kommune, hans svoger og bror ble fengslet mistenkt for spionasje. Politiet hadde funnet radioutstyr og et apparat til å sende spionmeldinger med i Bakfjord. Fortsatt var det ikke klarlagt om de mistenkte hadde stått i direkte kontakt med Sovjetunionen, men mye tydet på at en observert fremmed ubåt kunne ha noe med saken å gjøre. Den hovedmistenkte Selmer Nilsen skulle ifølge Finmarkposten være av en heller tvilsom

²²⁵ Finmarkposten, 31.10.1964

²²⁶ Finmarkposten, 3.11.1964

²²⁷ Finnmarken, 23.11.1974

karakter, blant annet innblandet i en hjemmebrentsak der destillasjonsapparatet eksploderte, samt noen småtyverier. Pengeforbruket hans var enormt, ble det hevdet, og politiet hadde undret seg over at oppdragsgiverne hadde tatt sjansen på å bruke ham som spion. Broren, derimot, hadde alle bare godt å si om. Senere ble også en fjerde person, en fisker fra Snøfjord, arrestert. I en leder samme dag med overskriften ”Samfunnsrottene” tok avisen et kraftig oppgjør med de arresterte:

Vi sa avskyelig! For avskyelig virker saken alt i dag. Når hele saken er rullet opp og detaljene kan legges frem for offentligheten, vil spionsaken sikkert virke enda mer avskyelig. (...) Det er ikke sagt hvilken fremmed makt det dreier seg om, men man tør vel formode at det ikke kan være andre enn Sovjet-Samveldet. En av de arresterte er til og med utdannet spion i Sovjet og det sies at han også under krigen ble utdannet som fallskjermhopper – også i Sovjet. Det er beklagelig at gode nordmenn for penger utleverer sitt lands hemmeligheter. Men ikke bare det – med sin lysskye virksomhet setter de også hele NATO-samarbeidet i fare og svekker hele organisasjonen. Vi tror russerne i dag vet det som er verdt å vite om norsk forsvar og industrianlegg og at det sikkert vil tappe samfunnet for store beløp bare å legge om sitt forsvarprogram, ikke minst her i Finnmark. Vårt ønske må derfor bli at disse samfunnsrottene må bli strengt straffet.²²⁸

Avisene var fulle av spekulasjoner om at spionsaken hadde et voldsomt omfang. Finnmark Dagblad slo fast at den ene av de arresterte under krigen oppholdt seg en tid i Sovjet: ”Saken har sin opprinnelse fra krigstida (...). Etter at de kom tilbake til Norge etter frigjøringen har virksomheten fortsatt, idet de på oppdrag har skaffet og sendt opplysninger om en rekke militære forhold, vesentlig fra Nord-Norge.”²²⁹

Dagen etter skrev samme avis at en sovjetisk senderdel var funnet i Bakfjord hos Selmer Nilsen. Selmer Nilsen og hans svoger Haldor Lindvall hadde begge erkjent at de brukte radiosender for å bringe sine meldinger videre til Sovjetunionen. En av de arresterte skulle ha vært i Bakfjord og påvist stedet hvor senderen lå gjemt. Avisen spekulerte også i om samiske miljøer kunne være involvert i saken.

Det er av interesse å konstatere at søskenflokket Nilsen delvis er reineiere. Det er også av interesse å vite at søsknene Nilsen har særdeles god kontakt med de Karasjokflyttsamer som har sommerbeite for reinen i området Snøfjord-Bakfjord-Ryggefjord. Hvert år fulgte en eller flere av søsknene med flyttsamene under høstflyttingen. Bedre anledning kunne ingen få til å saumfare Porsangerhalvøya. Om radiomeldingene fra Bakfjord er sendt via et annet land, er ikke bekreftet.²³⁰

Finnmarken la stor vekt på at de mistenkte siden krigens dager hadde stått i forbindelse med Sovjet og at hovedmannen ble utdannet der under krigen:

²²⁸ Finnmarkposten, 13.4.1967

²²⁹ Finnmark Dagblad, 12.4.1967

²³⁰ Finnmark Dagblad, 13.4.1967

Eldste mann var i Sovjetsamveldet under krigen og han fikk opplæring i spionasjevirksomhet, og man regner med at han siden han kom hjem etter frigjøringa har vært sovjetisk spion. Den yngste har vært i Sovjet etter krigen. (...) Det har vært hevdet at stedet er holdt under oppsikt på grunn av at befolkningen der hadde en kommunistisk innstilling. Dette er ikke riktig. Det er nok andre og vesentlige grunner som ligger til grunn for overvåkingen. Blant annet skal en person fra Bakfjorden som var i Sovjet under krigen og som nå er arrestert, har fått opplæring i etterretningsvirksomhet av russerne.²³¹

Finnmarken kom i det følgende med en lang redegjørelse om at Bakfjord like siden 1920-årene hadde hatt et mystikkens skjær over seg og at folk i de omliggende distriktene hadde en viss skrekkblandet respekt for Bakfjorden. I 1920-årene forliste et skip i blikkstilte vær i fjorden og hele mannskapet gikk tapt. Likene ble ikke funnet, med det unntak at en av de omkomne senere ble funnet gravlagt i en steinrøys inne på land. Politiet ble møtt med en mur av taushet fra bakfjordingene og saken måtte til slutt henlegges. Videre skulle folk opp gjennom årene ha forsvunnet og druknet under mystiske omstendigheter på stedet. Praktisk talt alle fiskebåtene lå på havets bunn. Bakfjord var også blitt rammet av uforklarlige branner.

Dagen etter opplyste Finnmarken at en av de arresterte, Haldor Lindvall, var innvalgt på kommunistpartiets liste i Måsøy kommunestyre. I 1944 hadde han reist til Sovjet sammen med sovjetiske agenter. Senere hadde Lindvall og andre av de arresterte tatt flere turer til Murmansk med båt. Om Selmer Nilsen skrev avisen at han offisielt var arrestert for mistanker om tyveri og destillering av rødsprit, men at dette nok bare var en dekkhistorie fra politiet side.²³²

Neste dag forsvarte formannen i Finnmark NKP, Edvard Schanche, seg under overskriften ”Det er brådne kar i alle partier.” Han slo fast at NKP og partiets medlemmer tok avstand fra alle former for spionasje. Hvis det medførte riktighet det de tre var siktet for, så var det både forkastelig og uforenlig med medlemskap i partiet. Han hevdet at partiets distriktsstyre ikke hadde hatt kjennskap til at de tre som var arrestert, skulle ha hatt noen tilknytting til NKP. Schanche kjente Lindvalls navn på grunn av hans innsats under krigen, men at han var medlem i partiet kunne ikke stemme siden NKP ikke hadde noen avdeling i Måsøy. Det var heller ikke uvanlig at folk sto på partiets valglistene uten å være medlem.²³³

Spionaffæren som etter hvert ble kjent som Selmer Nilsen saken, ble omgitt av stort hemmelighold. Etter hvert døde avisskriveriene hen. Selmer Nilsens, som viste seg å være hovedmannen, var den første som ble stilt for retten. Saken ble ført bak lukkede dører for Lagmannsretten i Bodø. Domstolen ble satt uten lagrette (jury) med tre juridiske dommere og

²³¹ Finnmarken, 12.4.1967

²³² Finnmarken, 13.4.1967

²³³ Finnmarken, 14.4.1967

fem legdommere i samsvar med den daværende straffeprosesslovs bestemmelser om landssviksaker. Dommen ble fengsel i syv og et halvt år, samt inndragning av kr. 75000,-.²³⁴

4.3.0 Erindringssteder og minnedager

Minnedagene ble ofte markert ved sentrale krigsmonument. Det sovjetiske krigsminnesmerket i Kirkenes manifesterer seg som det viktigste erindringsstedet ved jubileene. Blant annet ble 20-årsdagen for den sovjetiske innmarsjen i Sør-Varanger markert ved en stor høytidlighet den 25.oktober 1964. Hornmusikken spilte de to lands nasjonalsanger og et norsk kompani fra garnisonen sto æresvakt. Generaløytnant Paal Frisvold representerte den norske regjering og I. S. Denisov representerte Det øverste Sovjet. Begge talte og la ned kranser fra sine respektive land. Det var også taler av den russiske generaløytnanten K.S. Grusjevoi og oberst Arne Lund, som la ned krans på vegne av de militære avdelinger i Finnmark. Høytidligheten ble bivånet av mange tilskuere.²³⁵

Etter denne høytidligheten la den sovjetiske ambassadør i Norge, N.M. Lunkov, sammen med lederen for de sovjetiske styrkene under frigjøringen, V.I. Tsjerbankov, ned krans ved monumentet over de falne i Sør-Varanger i bibliotekhaven.

Den dobbelte kransenedleggelsen i Kirkenes, ved monumentene over sovjetiske og norske falne ble gjentatt i 1974. Ved det sovjetiske monumentet sa statssekretær Thorvald Stoltenberg at minnet om krigens gru ikke måtte gå i glemmeboken: ”Vi vil alltid være takknemlig for den hjelp de sovjetiske styrker ga vårt land i 44, – vi er takknemlige for all hjelp vårt land fikk i krigsårene, - enten den kom fra øst eller vest.”²³⁶ Visestatsminister Vassilev la ned krans fra den sovjetiske regjering: ”Vi gjentar alltid ved slike anledninger at vi må være ferdig ved krig. Etter hvert har dette ønsket forsterket seg i alle land. I Sovjet bevarer vi minnet om de som falt og ga sitt liv. Vi ærer dem for det de gjorde og vi ærer også alle de som sto sammen med oss i kampene under den 2. verdenskrig.”²³⁷

Finnmarkflykningenes tilværelse sydpå omtales sjeldent, men ved 20-årsmarkeringen i 1944 ble det avduket en minnestein over evakuerte i Malvik i Sør-Trøndelag. Her opprettet i desember 1944 Norsk og Samisk bibelmisjon pleiehjemmet Betania for evakuerte. En del syke og gamle

²³⁴ Finnmark Dagblad, 20.12.1967

²³⁵ Finnmarken, 27.10.1974

²³⁶ Sør-Varanger Avis, 29.10.1974

²³⁷ Sør-Varanger Avis, 29.10.1974

var så merket av krigens strabaser at de aldri vendte tilbake til Finnmark. Til sammen 22 evakuerte ble gravlagt i Malvik.

Monumentet ble reist av Norsk og Samisk bibelmisjon og avdukingen ble foretatt av pastor Lyder Engh fra Oslo som leder av bibelarbeidet i denne organisasjonen. Høytidligheten fant sted etter en høymesse i Malvik kirke. Ni av dem som ligger begravet ved Malvik kirke, har fått navnene sine hugget inn på minneplaten som bærer teksten ”Betania pleiehjem reiste denne stenen til minne om disse som krigen 1940-45 gjorde hjemløse. De var alle fra Finnmark. Reist 1964.” Det ble lagt ned kranser fra bibelmisjonen og Strinda Røde Kors.²³⁸

I Berlevåg ble det en lengre debatt om teksten på en minnestøtte av billedhogger Odd Hilt, som skulle reises over motstandsfolk fra krigen. Monumentet skulle plasseres i Laukvika og inneholde navnene til syv motstandsfolk fra Berlevåg som ble torturert til døde av Gestapo i Kirkenes. I kommunestyret var det flere som mente at det burde reises et felles monument over samtlige av krigens ofre i kommunen, men at de som ble drept av Gestapo, burde få en særlig fremtredende plass på minnesmerket. Bautakomiteens formann, Rolf O. Hansen (NKP), gikk sterkt imot dette og begrunnet det med at de syv døde på en så spesiell måte at de fortjente sin egen bauta. Han aviste at det har gått politikk i saken: Bare to av de syv var kommunister, de øvrige tilhørte Arbeiderpartiet. Etter en lengre debatt ble det vedtatt at monumentet skulle vies de syv, men at det skulle settes opp en egen minneplate over de øvrige fra kommunen som ble drept under krigen.²³⁹

Både 20-årsmarkeringen i 1964, 25-årsjubileet i 1969 og 30-årsdagene i 1974 ble markert ved offentlige høytidligheter og flere av finnmarksavisene utga ekstrabilag med omtale og historiske tilbakeblikk. Finmarkposten fokuserte på det paradokset at samtidig som Kirkenes ble proklamert fritt etter den sovjetiske innmarsjen, så kom ordren fra øverste tysk hold at Finnmark skulle forvandles til en folketom ødemark og tvangsevakueres. Dette var kjernen i frigjøringsjubileene i nord. På den ene siden er tyskerne ute av landsdelen, men prisen er formidabel, nesten all bebyggelse blir lagt i ruiner og flertallet av befolkningen ble deportert mot sin vilje.²⁴⁰

Ved 20-årsmarkeringen ble det meste av den offisielle programmet lagt til Sør-Varanger. Valget var naturlig fordi det var det var her den sovjetiske innmarsjen fant sted, som fikk tyskerne

²³⁸ Finmarkposten, 31.10.1964

²³⁹ Finnmarken, 26.9.1964

²⁴⁰ Finmarkposten, 27.10.1964

til å fremskynde sitt tilbaketog fra Finnmark. Her lå som tidligere nevnt krigsminnesmerket over den sovjetiske militære innsatsen i Norge under den annen verdenskrig. Det kom ingen norske statsråder. Regjeringen i Oslo var som nevnt ovenfor representert ved sjefen for Hæren og sentralmyndighetene i Moskva ved en representant for det Øverste Sovjet. Ellers var lokale myndigheter og militære og veteraner fra begge land til stede.

Markeringen begynte med et sovjetisk flåtebesøk i Trondheim omkring den 20. oktober. Den 25. foregikk de offisielle seremonier ved monumentet i Kirkenes, etterfulgt av en offisiell middag. Deretter foretok den sovjetiske delegasjonen en reise i Finnmark, blant annet med et besøk i fylkeshovedstaden Vadsø der de ble offisielt mottatt av fylkesmann Anders Aune.²⁴¹ Avisenes reportasjer i forbindelse med jubiléet var for øvrig positive og inkluderende i forhold til russerne.

30-årsmarkeringen i 1974 fikk også stor oppmerksomhet. Denne gangen var den offisielle representasjonen løftet opp på et noe høyere nivå enn ti år tidligere.²⁴² Regjeringen i Norge var representert ved statssekretær Thorvald Stoltenberg og Sovjetunionen ved visestatsminister Vasilev. Markeringen fikk mest oppmerksomhet Øst-Finnmark, der avisen Finnmarken ga ut et ekstranummer på 76 sider om krigen og frigjøringen.²⁴³

Når det gjelder det tyske angrepet i 1940, markeres dette mindre. Et unntak er Alta bataljons innsats på Narvikfronten i 1940.²⁴⁴ I 1975 markeres 35-årsdagen for disse kampene ved en større samling av veteraner fra Alta bataljon ved Altagård. Til sammen 80 tidligere befal og menige kom sammen. Det var kransenedleggelse ved monumentet over bataljonens falne ved fungerende bataljonssjef, major Knut Dahle og formannen i Alta forsvarsforening, Leif Kjeldsberg, som var nestkommanderende i et kompani under bataljonens kamper på Narvikfronten.²⁴⁵

²⁴¹ Finnmarken, 31.10.1964

²⁴² Finnmark Dagblad, 29.10.1974

²⁴³ Finnmarken, 15.11.1974

²⁴⁴ Altaposten, 12.4.1975

²⁴⁵ Altaposten, 12.4.1975

5.0.0 Nye perspektiv på krigen i Finnmark. Perioden 1981 - 2005

Mye av historieskrivingen og fortellingene om annen verdenskrig i Finnmark har vært preget av den kalde krigen. Men i 1985 kom Gorbatsjov til makten i Sovjet og et tøvær satte inn. Muren i Berlin falt, og de kommunistiske regimene i Øst-Europa med den. I 1990-1991 brøt også Sovjetunionen sammen og den militære oppbyggingen i Nordområdene ble avløst av en nedbygging. Selv om man allerede lenge hadde kunnet spore en mer åpen holdning til Sovjet og partisanene, så ble fremstillingen av krigen i Finnmark nå mer avideologisert. Russiske arkiver fra krigens dager blir også mer tilgjengelige. Det ble også mer akseptert å skrive om sider ved krigen og okkupasjonen som det ikke var ”salongfåhig” å omtale tidligere.

5.1.0 Litteratur om krigen

I denne perioden kom det ut mange bøker som handlet om, eller innholdt stoff om krigen i Finnmark. Svært lite av dette var skrevet av personer fra faghistoriske miljøene. Det aller meste var populærhistorie og erindringshistorie, gjerne skrevet av personer med journalistisk bakgrunn. Jeg vil legge vekten på verk som har preget den offentlige debatt, og som presenterer noe nytt eller vektlegger andre ting enn det som ble gjort i tidligere perioder

5.1.1 Historiske verk

Det viktigste bidraget i denne perioden fra faghistorikerne var det rikt illustrerte åttebindsverket *Norge i krig: Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, under redaksjon av Magne Skodvin. Eiendommelig nok for en så utpreget akademisk historiefremstilling mangler det noteapparat. Derfor er det vanskelig å få oversikt over kildebruken. Åttebindsverket var beregnet for salg til et bredt publikum, og mange illustrasjoner og innbydende layout er tydeligvis gitt prioritet fremfor kildehenvisninger.

Bind 1, *Overfall* (1984), er skrevet av professor Ole Kristian Grimnes ved Universitetet i Oslo. Han mener det var usikkert om tyskerne hadde kapasitet til å besette hele Finnmark i 1940, og at avtalen med tyskerne om norske militære som grensepoliti kunne bli langvarig. Det var derfor Ruge satte opp et øvelsesprogram. Grimnes avviser følgelig grunnlaget for tittelen på Hartmanns bok fra 1971: *Søkelys på 1940. Var farligere enn fienden?* Grimnes skriver: ”Okkupant og okkupert behøver ikke alltid å ha motstridende interesser (...) begge parter fant det derfor viktig

at grensen ikke lå åpen militært. Om tyske eller norske tropper skulle ha vaktholdet, var i den forbindelse underordnet.”²⁴⁶

Bind 8, *Frigjøring* (1987), som blant annet omhandler frigjøringen av Finnmark, er skrevet av Knut Einar Eriksen og Terje Halvorsen. Dette bindet markerer på mange måter innledning til et paradigmeskifte i skildringen av krigen i Finnmark.

I omtalen av sivilbefolkningens dagligliv trekkes for første gang frem i et stort nasjonalt verk sider ved krigshistorien i Finnmark som det ikke hadde vært ”god tone” å skrive om tidligere. Blant annet heter det at det var så mange tyskere i landsdelen ”at grensen mellom nasjonal holdning og praktisk samarbeid ble vanskelig å trekke.”²⁴⁷ Frem til evakueringen oppførte de tyske troppene seg stort sett eksemplarisk. Mange militære var innkvartert i norske hjem: ”Noen tyskere, og særlig østerrikerne, ble man faktisk glad i. En del familier fikk problemer med døtrene. Det var rett og slett så mange unge, kjekke menn (...) Det var ikke lett å være fiende med folk man hadde med å gjøre i hjem eller på tyskerarbeid.”²⁴⁸ Krigen medførte dessuten et økonomisk oppsving. Fiskeprisene steg og de mange anleggsarbeidene på flyplasser, veier og festningsanlegg ga gode inntekter for befolkningen.

Tross det ofte nære forholdet mellom sivilbefolkningen og tyskerne hadde NS få medlemmer. Ikke minst samene hadde, til tross for en hard fornorskningsspolitikk, en god nasjonal holdning. Reindriftssamene klarte også stort sett å unndra seg den tyske evakueringen. Noen finskattede på den politiske høyresiden kom nok i klemme under Fortsettelseskrigen (1941-1944). Men lite tyder på at det var noen større forskjell mellom befolkningsgruppene i dette spørsmålet.²⁴⁹

Om evakueringen berømmes det effektive hjelpeapparatet i Tromsø. Derimot skapte Hjemmefronten i Sør-Norge og Londonregjeringen unødige vansker fordi de først kunngjorde at det var unasjonalt å hjelpe okkupasjonsmakten med evakueringen. En av følgene var at en appell fra evakueringssjefen i Tromsø om femti frivillige leger og sykepleiere, bare resulterte i at fem sykepleiere meldte seg. Etter sterke lokale protester ble kursen lagt om etter et par uker. Londonregjeringen hadde da satt en stopper for at evakuerte kunne sendes gjennom Sverige med tog fra Narvik, og ble dermed medansvarlig for at folk ble sendt på risikofylte reiser med båt sydover til samleirene. Rapportene derfra, heter det, ”vitner uten unntak om kaos og slett

²⁴⁶ Grimnes 1984:242

²⁴⁷ Eriksen og Halvorsen 1987: 24

²⁴⁸ Eriksen og Halvorsen 1987: 25

²⁴⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 27

behandling.”²⁵⁰ Særlig i nord fikk de fordrevne ofte en enestående god mottagelse. I Syd-Norge var det mer blandet. De evakuerte kunne til tider føle seg som ubudne gjester, selv om de en del steder ble godt mottatt.

Eriksen og Halvorsen modererer synet på Rendulic, og legger et stort ansvar på Terboven for at ødeleggelsene ble så omfattende. NS-regjeringen og Terboven ønsket av politiske grunner et folketomt Finnmark. De var begge redde for at den norske regjering i London ville etablere seg der, og dermed undergrave deres makt. Quislings forsøk på frivillig evakuering mislyktes. Terboven øvde påtrykk gjennom Hitlers rådgiver, Martin Bormann, og lyktes å få Hitler til å utstede førerordren om total ødeleggelse av landsdelen og tvangsevakuering av sivil-befolkningen. Wehrmacht ble pålagt å gjennomføre ordren.²⁵¹

De to såkalte styresmennene, Jonas Lie og Johan Lippestad, som Quisling utnevnte til å lede evakueringen fra ”norsk” side, får heller ikke her noe godt skussmål. Likevel blir de noe mer nyansert fremstilt enn i tidligere bøker:

Det var likevel tilfeller der Wehrmachts militære behov kolliderte med det styresmennene oppfattet som norske interesser. Lie og Lippestad var mer opptatt av å berge folk og produksjonsmidler enn tyskerne. De raste over at tyskeren begynte å brenne før folk var vekk. De protesterte da enkelte tyske ”småkonger” beslagla båter og biler som trengtes til evakueringen, og lot fiske- og jordbruksredskaper gå opp i flammene. De var opprørte over å høre at tyske soldater stjal norsk gods og slaktet husdyr uten å betale for det. I flere av konfliktene med Wehrmacht fikk styresmennene støtte av Reichskommissariats utsetninger i Nord-Norge. Litt hjalp det. Blant annet ble flere båter omdisponert fra militær til sivil transport.²⁵²

Forholdet mellom de sovjetiske soldatene og den norske sivilbefolkningen var ifølge Eriksen og Halvorsen, godt. Folk visste å verdsette den sovjetiske krigsinnsatsen. Et vitnesbyrd om dette var det første kommunevalget etter krigen. I Sør-Varanger fikk NKP hele 36 % av stemmene, og kommunisten Gotfred Høvold ble valgt til ordfører i kommunen ved hjelp av de borgerlige partiene.²⁵³

I denne boken kommer det for første gang i et faghistorisk verk frem hvor problematisk forholdet var mellom sivilbefolkningen og militærmisjonen som kom over fra Storbritannia. Eriksen og Halvorsen skriver at de møtte en krigstrett og til dels apatisk befolkning som bl.a. reagerte på at norske militære i likhet med tyskerne rekvirerte hus og transportmidler. Da forsyningssituasjonen ble bedre og militærmisjonen fikk mer lokal innsikt, normaliserte forholdet til det sivile samfunn seg. Det heter at mange finnmarkinger, særlig i Øst-Finnmark, urettmessig

²⁵⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 71-74

²⁵¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 39

²⁵² Eriksen og Halvorsen 1987: 61

²⁵³ Eriksen og Halvorsen 1987: 37

anklaget London- regjeringen for å ha lovet mer enn den kunne holde, ”mye av mistemningen må forstås som en naturlig reaksjon fordi hjelpen kom for sent og var utilstrekkelig.”²⁵⁴

5.1.2 Populærhistorie og erindringshistorie

I andre bokutgivelser i perioden er det særlig partisanene som får stor og økende oppmerksomhet. Denne lille gruppen motstandsfolk fremstår i erindring og historiebevissthet som et av de mest markante symboler i Finnmarks krigshistorie. Den som har vært toneangivende i fremstillingen av partisanenes historie, er journalisten, fotografen og forfatteren Kjell Fjørtoft. Han ble født i 1930 i Tromsø, som sønn av en fiskeeksportør. Etter folkeskolen tok han handelsskole og folkehøyskole. Fra 1950 til 1959 arbeidet han i næringslivet. Deretter ble han journalist i avisen Nordlys. Fjørtoft, som også er en dyktig fotograf, arbeidet der frem til 1965. Da ble han ansatt ved Tromsø-kontoret til Lofotposten, og deretter som Tromsø-korrespondent for Dagbladet. I slutten av 1970-tallet satset Fjørtoft på en karriere som forfatter og filmskaper, og laget blant annet 25 fjernsynsprogram for NRK.²⁵⁵

Den første av hans mange bøker kom i 1966, *Troms med bankene utenfor*. Fra krigsårene har han skrevet boken *Ulvetiden* (1990), om hendelsesforløpet fra krigsutbruddet i 1939 og frem til den norske kapitulasjonen. Fjørtoft har dessuten tatt for seg de som havnet på feil side under krigen, i *Frontkjemperne* (1992), *Veien til østfronten* (1993) og *Oppgjøret som ikke tok slutt* (1997).

Det er likevel Fjørtofts skildring av partisanenes innsats som har satt mest spor etter seg. *Dramaet på Arnøy* kom i 1981, og vakte stor oppsikt. To år senere kom *Lille Moskva – den glemte krigen*, om partisanene i Finnmark. Videre fulgte *Vi fikk vår frihet* (1984), om Finnmark høsten 1944, og til sist *Spionfamilien*, om Selmer Nilsen saken i 1986.

I *Dramaet på Arnøy* forteller Fjørtoft om øysamfunnet Arnøy i Nord-Troms, som lå strategisk gunstig til for å overvåke kysttrafikken som tyskerne var så avhengig av. Forsyninger til de tyske garnisonene i Finnmark, og til den store armeen tyskerne hadde på Lapplandsfronten, måtte for en stor del fraktes langs Norskekysten. Sovjet prøvde gjennom angrep av ubåter og senere også fra fly, å forstyrre denne kysttrafikken mest mulig. I dette var de avhengig av et best mulig etterretningsgrunnlag. Derfor landsatte de i 1943 fra en ubåt tre mann med radiosender på Arnøy. Dette ble begynnelsen til en tragedie som rammet et helt lokalsamfunn.

Første del av boken tar for seg hvordan rekrutteringen av nordmenn til etterretningsoppdrag foregikk. Særlig mange kom fra Kiberg i Øst-Finnmark. Fjørtoft går

²⁵⁴ Erisen og Halvorsen 1987: 85

²⁵⁵ Helle og Arntsen 1999, b. 3: 124

nærmere inn på partisanenes opplevelser i Sovjet. Blant annet skriver han utførlig om nedturen da de kom over til Fiskerhalvøyen. Der ble de umiddelbart arrestert og utsatt for harde forhør, før de endelig ble godtatt. Partisanene var også misfornøyde med manglende informasjon fra russisk side. Dette bedret seg etter hvert for de som arbeidet for den sovjetiske marinen. Mellom sovjetmarinen og NKVD var ikke samarbeidsklimaet det beste ifølge Fjørtoft. De kunne således sende partisaner på oppdrag til samme distrikt uten at de to gruppene visste om hverandre.²⁵⁶

Fjørtoft skriver at i første omgang ble to nordmenn, Ingolf Aspås fra Tromsø og Ingvald Mikkelsen fra Komagervær ved Kiberg, landsatt på Arnøy. Oppdraget mislyktes og de to måtte ta seg tilbake til Sovjet. Senere på året kom de tilbake sammen med en russisk telegrafist. De ble svært avhengige av lokalbefolkningen. Bildet Fjørtoft tegner av partisanene er ikke bare heroisk. Forholdet mellom Aspås og Mikkelsen var dårlig og det endte med at Aspås skjøt og drepte Mikkelsen. Fjørtoft får ikke klart frem hva som var den direkte årsaken til likvidasjonen

Fjørtoft formidler på en glimrende måte spenningen som bygget seg opp i et lite isolert lokalsamfunn, der alle visste hva som foregikk, men bare langsomt forstod hvilket livsfarlig spill de hadde viklet seg inn i. Da tyskerne slo til, ble følgene katastrofale både i det lille samfunnet og for deres kontakter utenfor. Begge partisanene og en norsk kvinne ble drept i kamp. Flere av de arresterte ble utsatt for hard tortur. Høsten 1943 ble 24 nordmenn stilt for den tyske feltkretsretten. Etter en kort og summarisk rettergang ble 16 av de tiltalte dømt til døden, resten fikk til dels lange fengselsstraffer. Åtte av de dødsdømte fikk straffen omgjort til 15 års tukthus. De øvrige ble henrettet. En av dem var en kjøpmann i Tromsdalen, som bare var innblandet i affæren fordi han hadde solgt mat til partisanene.²⁵⁷

Fjørtoft oppgir kilder, men er ofte upresis med detaljer. Et av mange eksempler er et formular der Falkenhorst blir gitt tittelen ”Oberstgruppenführer”. Dette var den høyeste graden etter Reichsführer Heinrich Himmler i SS. Falkenhorst var generaloberst i den tyske hær, men ikke noe sted har jeg funnet at han også hadde rang i SS.

Fjørtofts andre bok om partisanene, *Lille Moskva. Den glemte krigen*, kom i 1983. Kiberg, som rekrutterte mange partisaner, gikk under navnet Lille Moskva. Navnet oppsto i sin tid fordi russiske fiskere i 1830 fikk tillatelse av norske myndigheter til å omlaste fiskefangstene sine der, en ordning som varte til 1911.

²⁵⁶ Fjørtoft 1981: 53

²⁵⁷ Fjørtoft 1981: 119

Som den første boken er også denne beretningen om partisanene levende og godt skrevet. Den ble for øvrig filmet i 1983. Fjortoft får frem hvor viktig partisanenes etterretningsvirksomhet var for russerne. Informasjonen de fikk gjennom partisanenes radiosendere, gjorde sovjetiske ubåter i stand til å rette mange vellykkede angrep mot den tyske skipstrafikken på Finnmarkskysten. Bare i 1943 ble minst 20 skip senket av russerne. Dessverre gikk også mange norske fartøyer og liv tapt i disse aksjonene. I en tid med lite utbygd veinett, og i en landsdel uten jernbaner, var kysttrafikken livsviktig for det sivile samfunn.²⁵⁸

Partisangruppene var oftest sammensatt av både nordmenn og russere. Men etter tunge tap minket det med nordmenn i Sovjet, og da ble det russiske innslaget større. Flere av de russiske partisanene hadde norske røtter og norskklingende navn. De kom fra bygder på Kola, der nordmenn hadde slått seg ned i tsartiden. Partisanene var avhengige av et stort nettverk av nordmenn, som kunne forsyne dem med opplysninger og mat. Men det kommer også frem at det var nok av nordmenn som ikke gikk av veien for å angi partisaner til tyskerne. Om dette skyldtes protysk holdning, ønske om pengebelønning eller frykt for hva som kunne skje dersom de ikke var samarbeidsvillige, kommer ikke frem i boken. Tyskerne ellers tok i bruk uortodokse metoder for å komme til livs den velvillige holdningen folk ofte hadde til russerne. For å kompromittere dem påsto de at partisanene tydde til kannibalisme når maten tok slutt. To russiske krigsfanger ble sendt til Oslo og forhørt under stor pressedekning i Stortingsbygningen, der de tilsto at de hadde spist tre av sine kamerater. Nyheten gikk verden over.²⁵⁹

Ikke uventet mistenkte tyskerne og deres norske medhjelpere i Statspolitiet særlig kommunistene i sin jakt på partisanenes kontaktnett. Tyskerne hadde klart å få tak i det kartoteket Jonas Lie hadde bygd opp over kommunister og sympatisører da han under Vinterkrigen oppholdt seg i Kirkenes. Arresterte partisaner og deres medhjelpere kunne normalt regne med dødsstraff. Fjortoft skildret en dramatisk hendelse da elleve dødsdømte nordmenn fra partisanmiljøet skulle henrettes ved Kirkenes. De tyske mannskapene, som var påvirket av alkohol, tvang fangene til å grave sine egne graver. En underoffiser tirret en av de dødsdømte, som svarte med å slå sin plageånd i hodet med en spade. Vedkommende ble drept på stedet. Uten å kontakte noen høyere offiser om hendelsen, drepte tyskerne alle nordmennene på samme måte - slag mot hodet med spadene. Under andre forhold hadde nok dette fått alvorlige konsekvenser for de som sto bak, men på grunn av omstendighetene ble det hele fortiet. Da denne saken ble kjent etter krigen, vakte den stor oppsikt.²⁶⁰

²⁵⁸ Fjortoft 1983: 104

²⁵⁹ Fjortoft 1983: 101

²⁶⁰ Fjortoft 1983: 135

Flere partisaner valgte heller å begå selvmord enn å bli fanget av tyskerne. Noen arresterte partisaner klarte ikke presset, og ga etter da tyskerne lovte å la dem leve mot å fortelle alt og samarbeide som dobbeltagenter.²⁶¹ Dette gjaldt ikke bare nordmenn, men også tilfangetatte russere. En av dem hadde under Stalins utrenskninger fått ti års fengsel for noe han var uskyldig i, men var blitt løslatt og innrullert i marinen da krigen kom. Bitterheten gjorde det ifølge Fjørtoft lett for tyskerne å overtale ham.

I Vest-Finnmark opererte også nordmenn i britisk tjeneste. I boken skildres et tilfeldig møte mellom en av de ytterst få fra Kiberg-distriktet som hadde tatt seg over til Storbritannia og meldt seg til tjeneste der, og en sambygding i sovjetisk tjeneste. Nær Hammerfest traff de hverandre overraskende på etterretningsoppdrag for hver sin stormakt. De fant det litt underlig at de hadde en felles fiende, men på mange måter kjempet på hver sin side i krigen. Fjørtoft kommer avslutningsvis med noen eksempler på den tette overvåkning og rent ut trakassering som tidligere partisaner kunne bli utsatt for av overvåkningspolitiet under den kalde krigen.²⁶²

Utgangspunkt for Fjørtofts neste bok, *Spionfamilien* fra 1986, er arrestasjonen av Selmer Nilsen fra Bakfjord for spionasje til fordel for Sovjet i 1967. Mye handler om den kalde krigen i nord, om spionjakt og om mistanken som hang over en stor del av landsdelens kommunister og de overlevende partisanene, at de var agenter for Sovjet.

I bokens første del griper forfatteren tilbake til historien om fiskerne som forsvant i Bakfjord på 1920-tallet, og myten om det tause og tverre folket der, som avisen Finnmarken hadde skrevet om etter arrestasjonen av Selmer i 1967. Etter historien om den tomme fiskebåten og liket som ble funnet i en steinrøys, ble kjent, hadde det lagt seg et mistankens skjær over Bakfjordfolket. I andre del av boken beretter Fjørtoft om hvordan Nilsen-familien i Bakfjord under krigen ble medhjelpere for en partisangruppe som besto av én nordmann og to russere. Partisanene ble nærmest en del av familien. Etter tyskerne hadde ødelagt det etterretningsapparatet russerne hadde etablert på Varanger-halvøyen, var partisangruppen i Bakfjord svært viktig for russerne. I bokens tredje del tar Fjørtoft for seg den kalde krigen i Nord-Norge og de følger dette fikk for kommunister og tidligere partisaner. Fjerde og siste del av boken handler om hvordan familiens nest yngste barn, Selmer, ble vervet til spion av russerne, om avsløringen og de følger dette fikk for familien.

Deler av det Fjørtoft skriver, er ikke nytt. Journalisten Paul Einar Vatne fra Hillesøy skrev i 1981 etter avtale med Selmer Nilsen boken *Jeg var russisk spion*, der han tegner et bilde av denne

²⁶¹ Fjørtoft 1983: 137

²⁶² Fjørtoft 1983: 194

saken som en familietragedie. En av russerne fra krigens dager, Nikolai Sisov, kom tilbake til Finnmark høsten 1948 og ville tvinge familien til gjenoppta sitt arbeid for sovjetiske etterretning. Familien nektet, men under alvorlige trusler, også med våpen, gikk den hardt pressede familien med på å sende den 17 år gamle sønnen Selmer til Sovjet for å utdanne seg til telegrafist. Før han dro, etterlot russerne en radiosender som Selmer skulle bruke senere. Han gav også familiefaren kr. 10 000 som vederlag for hjelpen under krigen.²⁶³

Fjørtoft oppgir Vatnes bok i sin kildeliste, men han skriver mer detaljert enn Vatne og setter historien om familien Nilsen inn i en større sammenheng. Han tar blant annet for seg det ondsinnede folkesnakket om at familien Nilsen var ansvarlig for fire fiskernes død på 1920-tallet. Ved grundig dokumentasjon avliver han dette ryktet, som hadde ført til at alle familiens barn var blitt mobbet på internatskolen de gikk på. Fjørtoft mer enn antyder at de virkelig skyldige var noen fiskere fra Honningsvåg.²⁶⁴

Fjørtoft skriver at til tross for intens overvåking og forhør av partisanene og deres medhjelpere, ble ikke en eneste av de overvåkede avslørt som sovjetspion etter krigen. De eneste tilfellene der det kom opp at Sovjet hadde utnyttet noen nordmenn fra partisanmiljøet, var i forbindelse med spionavsløringene i Pasvik tidlig på 1950-tallet og avsløringen av Selmer Nilsen i 1967. Avsløringen av Selmer skyldtes at et familiemedlem som var inne til militærtjeneste hadde fortalt sin sikkerhetssjef at det var skjult en russisk radiosender i Bakfjord.²⁶⁵ Selv etter at Selmer var fengslet, trodde politiet at det var svogeren, den profilerte lokalpolitikeren Haldor Lindvald, som måtte være hovedmannen i spionaffæren.

Fjørtoft var selv ikke kommunist og han har mange kritiske kommentarer til sovjetsystemet. Bøkenes hovedbudskap er likevel at partisanene og mange kommunister ble urettferdig overvåket og til dels trakassert av det norske storsamfunnet, som etter krigen mistenkte dem for spionasje til fordel for Sovjet. Deres store innsats i krigen er av den grunn kommet i skyggen.

I 1983 utga Fjørtoft en bok med et annet tema, *Vi fikk vår frihet*, der han tar for seg krigen i Finnmark fra den sovjetiske offensiven på Litzafrenten høsten 1944 til tyskerne kapitulasjon i mai 1945. Så mye nytt kommer han ikke med, men Fjørtoft fremhever, utdyper og levendegjør mange hendelser på en måte som få andre har klart. Han skildrer ikke bare ødeleggelsene, men også de fortvilte forhold de gjenværende levde under. Fjørtoft forsterker og er nådeløs i kritikken av de norske soldatene som med skjellsord og vold snauklipte antatte tyskerjenter i Kirkenes.

²⁶³ Fjørtoft 1986: 190

²⁶⁴ Fjørtoft 1986: 36

²⁶⁵ Fjørtoft 1986: 274

Senere gjentok fem soldater dette med en jente i Tana. De hadde hørt rykter om at det bodde en ”tyskerjente” i Smalfjord. Soldatene fant ikke den antatte tyskerjenten hjemme, og snauklipte i stedet den vettskremte søsteren på 12 år. Løytnanten som var soldatenes troppssjef tok saken opp med kompanisjefen. Han svarte at dette ikke er noe å snakke om og dysset ned saken.²⁶⁶

Fjørtoft brukte journalistens metoder i sitt forfatterskap, og møtte kritikk fra faghistorikerne for sin kildebruk. På 1990-tallet viklet han seg inn i en langvarig pressedejobb med etablerte historikere. En av hans hardeste kritikere var Sven G. Holtsmark ved Institutt for Forsvarstudier. I avisen Nordlys i 1995 forsvarte redaktør Ivan Kristoffersen Fjørtoft. Kristoffersen hevdet at faghistorikerne av Magne Skodvin-generasjonen hadde vinklet historien om Norges krig fra England. Dermed havnet Nord-Norge i skyggen: ”For en ting er hva faghistorikerne vet. Noe ganske annet er det historiske selvbildet på nordlendingene, som bar byrdene av det intense vanviddet. Da tror jeg like mye på følelser og opplevelser som på fotnoter og referanser.”²⁶⁷ Holtsmark svarte på Kristoffersens artikkel og skrev at Kjell Fjørtofts argumenter manglet tyngde, og at han i stedet tydde til ubehersket bruk av personkarakteristikk og skjellsord. Ifølge Holtsmark måtte kvaliteten på Fjørtofts bøker vurderes i hvert enkelt tilfelle. For noen av sine bøker hadde han faktisk fått ros av faghistorikerne.²⁶⁸

Seks år senere uttalte Fjørtoft til Dagbladet: ”Det var ikke noen som tvang meg til å skrive bøkene. Men de resulterte i min egen private krig, jeg brukte år av mitt liv på krangel og faenskap. Det skulle jeg gjerne ha vært foruten”.²⁶⁹ Holtsmark uttalte i samme artikkel: ”Han Fjørtoft gjorde krav på å bli tatt på alvor, men var åpenbart ikke villig til å ta konsekvensene, som var å bli vurdert etter faghistoriske kriterier. (...) Hans ubestridte fortjeneste er at han har fått mindre kjente deler ved krigen fram for et bredt publikum. Særlig hans stoff om partisanene i Finnmark var nybrottsarbeid. Studenter og andre som arbeider med dette emnet kommer ikke utenom Fjørtofts bøker.”²⁷⁰

Presseoppslagene skadet ikke salget av Fjørtofts bøker, og flere av dem ble senere utgitt på nytt. I et foredrag i 2000 sa direktøren ved Hjemmefrontmuseet, Arnfinn Moland, følgende om Kjell Fjørtoft og Egil Ulateig: ”Med en usedvanlig oppbacking i pressen lanseres den ene boken etter den andre”.²⁷¹ Moland var riktignok her mest opptatt av de bøkene som dreide seg om synet på NS og rettsoppgjøret, der han gikk så langt at han hevdet at det i landets avisredaksjoner satt nære eller fjerne slektninger av gamle NS-folk, ”som nå så at klimaet for å ta

²⁶⁶ Fjørtoft 1984: 124

²⁶⁷ Nordlys, 14.1.1995

²⁶⁸ Nordlys, 19.1.1995

²⁶⁹ Dagbladet, 13.1.2001

²⁷⁰ Dagbladet, 13.1.2001

²⁷¹ Journalisten, november 2000

opp denne siden av et vanskelig tema bedret seg.”²⁷² Molands påstander vakte stor oppstandelse, men påstanden om en forbindelse mellom Fjørtoft og NS-kretser virker merkelig, ikke minst fordi Fjørtofts far var aktiv motstandsmann under krigen.

De store oppslagene i pressen og Fjørtofts journalistiske stil er nok noe av forklaringen på at Hans Kristian Eriksen etter hvert kom i skyggen av Fjørtoft. Egentlig skriver ikke Fjørtoft så mye nytt sammenlignet med Eriksens bøker på 1970-tallet. Men Fjørtofts bøker er mer ”drivende” skrevet, og Fjørtoft har vært en langt mer pågående offentlig debattant enn Eriksen. I større grad enn Eriksen klarte Fjørtoft å nå hele landet med sine bøker. Men innad i Nord-Norge var Fjørtoft omdiskutert. Personer som i andre forbindelser har intervjuet noen av de samme personene som Fjørtoft, mener at han hadde en tendens til å legge svarene i munnen til folk.²⁷³

Vanskelighetene og problemene som oppsto i Sør-Varanger da de norske soldatene fra Storbritannia (”londoneran”) ankom, er beskrevet av en av deltakerne i militærmisjonen. I 2005 utga Ragnar Kvam jr. biografien *Thor Heyerdahl. Mannen og havet*. Den senere så kjente forskeren og forfatteren, som under krigen hadde feniiks grad, kom til Kirkenes i november 1944. Da han midlertidig måtte forlate Finnmark, skrev han et mer enn 50 siders brev til sin daværende kone om sine opplevelser, som Kvam siterer fra. Det er først og fremst sivilbefolkningens, dens lidelser og vanskeligheter, han forteller om. I den korte tiden han var i Finnmark før han måtte forlate landsdelen, reiste Heyerdahl mye rundt og traff mange mennesker. Han opplevde også skuffelsen over mottakelsen de fikk:

Her var ingen blomsterkranser, ingen gullstol eller hurrarop. Men fortjente soldatene og offiserene blomster? Flere uker etter at russiske styrker hadde jaget fienden bort, og flere uker etter at tyskerne hadde brent hus og hjem og fordrevet tusener av kvinner og menn, unge og gamle, da dukker den første bittelille samling norske soldater opp på arenaen. De kommer uten mat og uten hjelp til sivilbefolkningen, og så venter de å bli feiret som befriere?²⁷⁴

Militærmisjonen ble kalt ”fattigkommisjonen”. Men soldatene kunne ikke hjelpe for at det ble som det ble. Det forskrekket Heyerdahl at misjonen gikk til rekvisisjon av hus og utstyr hos en befolkning som hadde mistet nesten alt: ”Vi følte oss alle som en fremmed okkupasjonsmakt som ble møtt med seig uvilje hos det brede lag av befolkningen.”²⁷⁵ Ingen hilste når de traff dem på veien, ingen smilte til dem. Rasende arbeidere ropte at de var verre enn tyskerne. En liten

²⁷² Dagbladet 25.11.2000

²⁷³ Ref. samtale med historikeren Arvid Petterson i Lakselv, mars 2008.

²⁷⁴ Kvam 2005:337

²⁷⁵ Kvam 2005: 338

jente utbrøt: ”Tyskerne var snildere enn dere, for de gav mig pærer og appelsiner.” Heyerdahl mente at årsaken ”våre egne iøyenfallende fadeser, og virkningen av en lang tysk infiltrasjon.”²⁷⁶

Møtet med de arresterte norske nazistene rystet ham, men mange av dem han møtte, kalte han ”skjebner som åpenbart var gått i en felle”. Det som kanskje gjorde sterkest inntrykk, var møtet med en arrestert og snauklipt jente: ”De var overseksuelle gatepiker som ville ha kastet sig like snart i armene på en russisk eller engelsk uniform som på en tysk. Karakter eller vett har de ikke, og politisk sett var de helt ufarlige.” En av kvinnene som skjulte det snauklippede hodet i en turban fikk den revet av fordi hun skulle fotograferes. Hun begynner å gråte, og Heyerdahl skriver: at han følte seg råttent ”som en Himmler i annen potens.”²⁷⁷

Den lille byen og Krigen av Harald Riesto utkom i 2000. Boken handler om livet i Vadsø 1939-1945. Riesto ble selv født i Vadsø i 1931, som en av åtte søsken. Begge foreldrene hadde finsk bakgrunn. Hans far var sadelmaker, men var opprinnelig sjømann på seilskuter. Riesto ble utdannet som lærer fra Tromsø lærerskole i 1959. Senere tok han tilleggsutdanning i historie og tysk. Han ble lærer i Vadsø, og mesteparten av sitt yrkesaktive liv arbeidet han ved skoledirektørens kontor/Statens utdanningskontor i hjembyen. Riesto har skrevet en rekke artikler om krigen i pressen og i Varanger Årbok.

Riesto var selv øyenvitne til krigshandlinger. Familien hans ble evakuert til Trøndelag, og han selv ble sendt videre til Sverige, som en av de såkalte ”svensk-ongan”. ”Svensk-ongan” bodde hos private familier der de fikk klær, rikelig med mat og skolegang. Etter krigen var Riesto levende opptatt av lokalhistorie, særlig samlet han mye materiale om krigen. Blant annet gjorde han en rekke intervjuer med gjenlevende soldater i Østerrike. *Den lille byen og krigen* regner han som sitt livsverk.²⁷⁸ Den er oversatt til russisk, og ble i 2005 utgitt i St. Petersburg.

Boken, som er ordnet tematisk er velskrevet og gir et solid inntrykk. Det er hverdagslivet i en liten by under okkupasjonen som beskrives. Selv om det å huse en fremmed krigsmakt i et lokalmiljø hadde sine krevende sider, gir Riesto et relativt forsonende og dempet inntrykk av okkupasjonsmakten.

Han skriver åpent om dagliglivet og om den nære og nødvendige sameksistensen med okkupanten.²⁷⁹ Ikke uventet oppsto det også i Vadsø kjærlighetsforhold mellom tyske menn og norske kvinner. Til sammen 45 barn med tysk far ble født i Vadsø og daværende Nord-Varanger

²⁷⁶ Kvam 2005: 338

²⁷⁷ Kvam 2005: 340

²⁷⁸ De biografiske opplysningene er gitt av forfatterens datter, Kirsten Riesto.

²⁷⁹ Riesto 2000: 137

kommune i disse årene. Med ett unntak var mødrene unge, ugifte jenter. De aller fleste av mødrene ble boende med sine barn i Vadsø etter krigen, og ”tok helt normalt sine barn inn i det ekteskap de senere etablerte.”²⁸⁰ Romsligheten i synet på disse sakene var nok en annen her enn i det meste av landet ellers, mener Riesto. Som ellers i Finnmark tok mange i Vadsø opp igjen kontakten med tidligere soldater gjennom brevveksling og senere ved å besøke hverandre etter krigen.

Selv om forholdet til tyskerne i Vadsø-området beskrives som forholdsvis harmonisk, var det også her en del som ble arrestert av okkupasjonsmakten. Rundt 75 personer ble ifølge Riesto fengslet for kortere eller lengre tid. De fleste sakene var bagatellmessige, andre var mer alvorlige og endte med lange opphold i fangeleir og endog dødsstraff. Riesto skriver at sjefen for det tyske sikkerhetspolitiet i Vadsø, Hofmaier, av befolkningen ble sett på som et humant menneske og en forstandig mann. Han gikk alltid i sivil og tillot vanligvis arresterte nordmenn å ferdes nokså fritt rundt i byen på arbeidsoppdrag, ofte uten vakt. Dette gjaldt også den 23-årige Harry Jensen, som i 1941 ble dømt til døden og henrettet for å ha drevet etterretningsarbeid for russerne. Riesto forteller at vadsøværingene spekulerte på om Hofmaier ante hvilken skjebne som ventet Jensen, og dermed indirekte ga ham en sjanse til å rømme. I noen tilfeller beskrives Hofmaier som mildere enn det norske politiet. I en tyverisak av tobakk fra tyske lagre mot to unge gutter ville Hofmaier henlegge saken, mens det norske politiet insisterte på å statuere et eksempel.²⁸¹

Under krigen var omtrent 130 personer i Vadsø og Nord-Varanger innmeldt i NS. I disse to kommunene bodde det da omkring 4000 innbyggere. De aller fleste av dem kom etter sonet straff etter krigen raskt tilbake til normal virksomhet i samfunnet. Riesto gir flere grunner til dette. Okkupasjonsmakten førte ikke en spesielt hårdhendt justis, og det var ingen undergrunnsbevegelse med sabotasjeaksjoner og etterpåfølgende arrestasjoner der norske nazister samarbeidet med tyskerne. De aller fleste landsvikdommene skyldtes derfor ”kun” medlemskap i NS.²⁸²

Riesto mener luftkrigen var den verste svøpen for sivilbefolkningen. Russerne trappet etter hvert opp flyangrepene mot tyske installasjoner i Øst-Finnmark, noe som også rammet det sivile samfunn. I det ødeleggende flyangrepet som la store deler av Vadsø i ruiner den 23. august 1943, ble flere sivile varelagre ødelagt. Riesto forteller at tyskerne avhjalp vareknappheten ved to ganger daglig å dele ut suppe fra militære feltkjøkken. I alt 34 personer i Vadsø og Nord-Varanger

²⁸⁰ Riesto 2000: 138

²⁸¹ Riesto 2000: 110

²⁸² Riesto 2000: 95

mistet livet i russiske flyangrep. Det var over halvparten av de som mistet livet på grunn av krigshandlinger.²⁸³

Risto har hatt tilgang til russernes militære operasjonsdagbøker og gir detaljerte opplysninger om antall fly og flytyper i de sovjetiske angrepene. En forbausende stort antall av flyene var amerikanskbygde, og dette kan være opphavet til at mange eldre mennesker i Øst-Finnmark mener å erindre at amerikanerne tok aktivt del i bombeangrepene. På de flyene russerne fikk fra USA, ble den amerikanske, blå stjernen malt rød.

Det var ikke noen egentlig tvangsevakuering fra Vadsø-distriktet. Noen hadde evakuert frivillig, men tyskerne påla ingen å dra da de selv trakk seg ut. De ødela alt av militær verdi, men lot stort sett den gjenværende del av bebyggelsen stå. De ba befolkningen holde seg borte fra byen mens de selv evakuerte, men brydde seg ikke om at befolkningen forsynte seg av tyske matlagre. De har tydeligvis forutsatt at befolkningen ble igjen etter at de selv dro.

Etter årtusenskiftet kom Morten Jentoft og Alf R. Jacobsen ut med hver sin bok om Finnmarks partisaner. Morten Jentoft, født i Bergen i 1956, er forfatter og NRK-medarbeider. Han har blant annet arbeidet ved NRKs kontor i Finnmark og vært Moskvakorrespondent (1996 – 2000). Jentoft behersker både finsk, samisk og russisk. Tidligere har han sammen med Odd Isungset utgitt *Verkebyllen. om menneskeskjebner og agenter i kald krig* (1995) og *De som dro østover. Kola-nordmennenes historie* (2001).

Mennesker ved en grense, som kom i 1995, er en velskrevet og informativ bok om partisanene. Jentoft skriver om ukjente sider ved dette miljøet. For eksempel at nordmenn også deltok i sovjetiske kommandoraid på Varangerhalvøya. Det gjaldt blant annet den unge Harald Halvari. Han var med en russisk spesialgruppe som overfalt tyske transportkolonner og tok fanger med over til Sovjet. Russerne var kjent for å være harde mot tyske fanger, men de marinesoldatene Halvari var sammen med, følte nærmest et fellesskap med fangene. De behandlet dem godt og lot dem gå fritt rundt i huset de var internert i. Ingen la hånd på dem. Tyskerne var jo også beordret opp i ”ødemarken” av sine ledere for å kjempe.²⁸⁴

Jentoft går videre inn på det sivile norske eksilmiljøet i Sovjet. De som ikke var militært engasjert, ble sendt øst for Uralfjellene til Sjadrinsk der de arbeidet på et statsbruk. Det var mest kvinner og barn. Tilværelsen skildres som hard og uvant, men russerne behandlet alle likt. De voksne ble satt i arbeid, og barna gikk i barnehage og skole. Men rasjonene var knappe og

²⁸³ Riesto 2000: 223

²⁸⁴ Jentoft 2005:163

arbeidsplikten streng. De som ikke oppfylte den, fikk reduserte rasjoner. Etter at den kommunistiske ordføreren i Vardø før krigen, Alfred Halvari, hadde besøkt stedet, og sjefen for Nordflåten hadde intervenert, ble forholdene etter hvert noe bedre.

Da barna kom hjem og skulle tilpasse seg norske forhold igjen, ble de ifølge Jentoft ofte sett på med undring. Gjennom flere år hadde de levd og gått på skole i en kultur som var svært annerledes enn den norske. Jentoft beskriver dem som et eksotisk innslag når de sang russiske sanger om krig og kjærlighet, og når jentene på skolen opptredte i strutteskjørt. Ikke alle hadde det like lett og fikk slengt etter seg ”kommunistunger” og ”koffor ble dokker heller ikke i paradiset”.²⁸⁵

I likhet med Fjørtoft skriver Jentoft at norske myndigheters mistenksomhet overfor partisanmiljøet begynte tidlig. Alt før krigen var slutt, ga norske myndigheter i London ordre om å kartlegge hvor mange nordmenn som hadde vært i Sovjet under krigen. Oberst A.D. Dahl lot sin etterretningssjef, kaptein Just Lippe, utarbeide en liste med 64 navn. Paradokset var at Lippe selv var kommunist, og etter krigen ble en av lederne av NKP. Jentoft mener at mistenksomheten ikke var ubegrunnet.²⁸⁶

Russerne begynte omtrent samtidig å verve nordmenn til fortsatt etterretningstjeneste. Rundt 40 personer har senere vedgått at de skrev under på en kontrakt. Litt av forklaringen mener Jentoft lå i det faktum at krigen fortsatt ikke var slutt, og at folk var svært velvillig innstilt til sine befriere. Heller ikke var det så lett å nekte når man sto ansikt til ansikt med en russer i full uniform. Russerne var dessuten rause med penger, i noen tilfeller var også ”kandidatene” sterkt påvirket av alkohol: ”Ofte skjedde vervingen på en slik måte at det kan se ut som om det viktigste for den sovjetiske etterretningstjenesten var å få noen navn på papiret, ikke at de som skrev under virkelig kunne brukes til å samle inn viktig informasjon.”²⁸⁷ Men noen visste nok bedre enn andre hva de skrev under på. Erling Malin i Kiberg fikk kr. 4000 av en russisk etterretningsoffiser. For dette lovte han å bygge en liten hytte mellom Kiberg og Komagvær, stor nok til å romme et par mann og en radiosender. Malin utførte oppdraget, men han fikk senere betenkeligheter og fjernet hytten i 1953.²⁸⁸

Andre distanserte seg svært tidlig fra russerne. Jentoft trekker frem Thorleif Utne, som var en av de store heltene blant partisanene. Før russerne trakk seg ut av Sør-Varanger, reiste han til Kirkenes og leverte tilbake uniform og utstyr. Han ga også utvetydig beskjed om hans tjeneste i

²⁸⁵ Jentoft 2005: 210

²⁸⁶ Jentoft 2005: 210-214

²⁸⁷ Jentoft 2005: 177

²⁸⁸ Jentoft 2005: 211

den sovjetiske krigsmakt nå var slutt. Resten av livet levde han ifølge Jentoft ”i skyggen av Murmanskeden”. Han fryktet russisk hevn og turde sjelden eller aldri ro fiske. Gikk han alene i mark og fjell, hadde han med seg pistol. En annen partisan, Rangvald Figenschou, lot seg verve, men så på det hele som en ”overgangsordning”. I 1947 ble han sammen med tre andre nordmenn enige om å bryte kontakten da russerne ville ha dem til å sette over en agent til Kiberg. Figenschou var en av de to partisanene som ble dømt i den store spionsaken i Sør-Varanger tidlig på 1950-tallet. Sett i ettertid, mener Jentoft at russerne fikk liten nytte av de aller fleste av de personene de vervet.²⁸⁹

I bøkene til Hans Kristian Eriksen og Kjell Fjørtoft fremstår partisanmiljøet som relativt enhetlig. Jentoft derimot, skriver at det innad i denne gruppen var sterke spenninger. Båndene til den tidligere allierte i øst var fortsatt sterke. Thorleif Utne ble av enkelte betraktet som en sviker. Andre som kjente til Malins ”russerhytte”, kalte den et skammens hus. Gunnar Søderstrøm som kom hjem fra Sovjet som en krigshelt, skjulte antagelig lenge en radiosender. En av grunnene til denne antagelsen var at Søderstrøm og andre fiskere til ut på 1950-tallet jevnlig ble praiet av russerne ute i Varangerfjorden og bedt om bord til en prat og noen drammer. Søderstrøm var uansett neppe en velegnet agent for russerne siden han i 1946 ble leder av NKP i Kiberg, og dermed en av de første som ville komme søkelyset i en spionetterforskning.

Tross spionsaken i Sør-Varanger (se s. 52) og tapet av et stortingsmandat i 1949 sto NKP fortsatt sterkt i Finnmark. Partisplittelsen samme år, da Peder Furubotn og hans folk ble kastet ut av partiet, påvirket ikke stemningen i Finnmark. I Finnmark mener Jentoft det var saken med Otto Larsen som var begynnelsen til slutten for partiets sterke stilling.²⁹⁰

Det Otto Larsen hadde å fortelle da han ble løslatt fra sovjetisk fangenskap, vakte som tidligere nevnt voldsom oppsikt. I Kiberg var det selvsagt glede over at Larsen var kommet hjem, men Jentoft mener noen fryktet at det han hadde å fortelle, skulle legge ytterligere stein til byrden for kommunistene og øke presset mot tidligere partisanene som fortsatt slet med Murmanskeden. Jentoft kommer inn på Håkon Sneves åpne brev i Finnmarken til Larsen, som vakte slik forargelse. Men Sneve hadde selv i 1946 gjort et forsøk på å få satt fri sine tidligere fangekamerater og brutt Murmanskeden ved å gi en del opplysninger til Utenriksdepartementet. Sneve anmodet også Larsen om å fortelle om sin partisanvirksomhet.²⁹¹

Ifølge Jentoft var det sekretær Haakon Lie i Arbeiderpartiet som tok initiativet til Larsens bokutgivelse, slik han senere gjorde med Osvald Harjo. Jentoft mener Lie klart så at dette var en

²⁸⁹ Jentoft 2005: 178

²⁹⁰ Jentoft 2005: 223

²⁹¹ Jentoft 2005: 220

sak som kunne gi NKP en knekk. Journalist Haavard Haavardsholm ble svært bestemt anmodet å skrive bok om Larsens opplevelser. Haavardsholm visste ikke da at også sjefen for overvåkningspolitiet, Asbjørn Bryhn, hadde vært inne i bildet og sett nytten av en slik bok. I et brev til sin svenske kollega skrev Bryhn om Larsen: ”Vi har tatt oss meget av ham og hjulpet ham i gang med boken som vi anser som pålitelig.” Jentoft mer enn antyder at den anstrengende foredragsturneen Otto Larsen sa ja til i regi av DNA etter bokutgivelsen, bidro hans død i 1955.²⁹²

Osvald Harjo ble etter en landsomfattende kampanje løslatt i desember 1955. Da Harjo ankom Kirkenes, i det Jentoft kaller et velregissert arrangement, var Paul Engstad jr. alt på plass med kontrakt fra Tiden forlag om å skrive bok om ham. Jentoft skriver at Harjo snart innså at politiet ville ha ham bort fra grenseområdet. Harjo dro til Oslo, og på Nittedal sanatorium ble han grundig forhørt av overvåkningspolitiet. Jentoft mener overvåkningen av Harjo fortsatte fordi politiet fryktet at han ved løslatelsen hadde inngått en hemmelig avtale med sovjetisk etterretning. Da Harjo i Oslo fikk besøk av den tidligere partisanen Sem Elggren, gikk alarmen. Harjo kunne berolige politiet med at Elggrens avsluttet sitt arbeid for russerne ved krigens slutt.²⁹³

En annen sentral person hos Jentoft er lærer Rikard Eriksen fra Kiberg. Eriksen, som aldri hadde lagt skjul på at han ikke var kommunist, ble en svært viktig mann for russerne da han kom over til Fiskerhalvøya i 1941. Senere unngikk han med nød og neppe å lide Harjos skjebne. Våren 1944 ble alle nordmenn i utlandet oppfordret til å melde seg til de norske styrkene i Storbritannia. Ifølge Jentoft ville Eriksen, sammen med nevøen Ingolf, ta seg over med et alliert skip fra Murmansk. Begge ble anklaget for illojalitet og så ”sivilinternert” i russiske fangeleire. Der døde Ingolf av dysenteri. Eriksen ble til slutt godkjent for hjemsendelse i 1945. Han fortalte etterpå hele sin historie til norske myndigheter. I Kiberg gjenopptok han sitt yrke som lærer og endret senere etternavn til Lind.

Rikard Lind (Eriksen) var onkel til Hans Kristian Eriksen og en av hovedkildene til hans bøker. Eriksen nevner ikke i sitt forfatterskap at onkelen ble internert i Sovjet på slutten av krigen.. Jentoft skriver at også Hans Kristian Eriksen fikk føle at det var risikabelt å berette om partisanvirksomheten. I Kiberg ble han truet med juling for det han hadde skrevet om partisanene.²⁹⁴

²⁹² Jentoft 2005: 226

²⁹³ Jentoft 2005: 247

²⁹⁴ Jentoft 2005: 267

Den store spionsaken i Pasvik førte til at politiet intensiverte sin overvåking av de tidligere partisanene og Kiberg-kommunistene. Metodene var til dels spesielle. Jentofts fremstilling av politiets tiltak da de satte Albert Halvari under overvåking, har nesten et ”James Bond” preg.

Halvari var tidligere ordfører i Vardø. Under krigen hadde han vært ubåtlos hos russerne. Nå var han enkemann i sekstiårene, og hadde innledet et forhold til en 18 år yngre kvinne fra Kongsberg. Halvari var gått ut av NKP, men regnet seg fortsatt som kommunist. Overvåkningspolitiet overtalte kvinnen til å gi dem dublikatnøkkel til Halvaris hus, og møtte henne jevnlig på Sjømannsheimen i Vardø for å få opplysninger. Hun hadde også gitt politiet kopi av Halvaris almanakk og diverse lydbandopptak. For disse tjenestene ble hun belønnet med penger. I 1961 ble Halvari tatt med til politiet i Vardø, mistenkt for å lede et sovjetisk agentnett i Finnmark. Det var lagt opp til en storaksjon, og 28 tjenestemenn fra 12 politikamre var innkalt for å delta. Aksjonen satte en støkk i det gamle partisanmiljøet, men litt etter litt forsto politiet at kvinnen hadde en heller livlig fantasi, og alle anklager bortfalt.²⁹⁵ Asbjørn Bryhn skjønnte tidlig at dette kunne utvikle seg til en skandale og stoppet virksomheten. Kvinnen ble likevel lovet hjelp hvis hun skulle trenge det.²⁹⁶

I krigslitteraturen om Finnmark fra nyere tid må også nevnes journalist og forfatter Alf R. Jacobsen. Jacobsen, er født i Hammerfest. Han har vært frilanser og ansatt som journalist i Finnmark Dagblad, Alle Menn, Klassekampen, Verdens Gang og Dagbladet. I perioden 1993-95 var han redaktør i Økonomisk Rapport og i 1995-2001 for NRK-programmet Brennpunkt. Foruten krigen i Finnmark har Jacobsen utgitt en rekke bøker fra norsk shipping- og finansmiljø. Debutboken var *Stalins gull* (1982). Jacobsen ble tildelt Rivertonprisen i 1988 og SKUP-prisen²⁹⁷ i 1991.

Jacobsen har gjort et grundig research i bøkene sine. Skrivestilen hans er journalistens. Han hopper stadig frem og tilbake mellom fortid og nåtid i bøkene, noe som kan gjøre det vanskelig å følge tråden i det han skriver. I sin bok om partisanene, *Rød august. Den virkelige historien om partisanenes skjebne* (2005) kommer han i likhet med Jentoft inn på frykten innad i partisanmiljøet, frykten for konsekvensene av Murmanskeden. De tidligere partisanene visste hva russerne var i stand til å gjøre. Noen skiftet navn og flyttet. Et selvmord, et dødsfall i ulykke og en plutselig død, ble fort oppfattet som drap av KGB. Et ektepar som hadde vært i Sovjet under

²⁹⁵ Jentoft 2005: 260

²⁹⁶ Jentoft 2006: 256

²⁹⁷ Pris for fremragende undersøkende journalistikk

krigen, ble skilt, fordi mannen mistenkte hustruen for forsøk på å forgifte ham. En skål med multekrem ble spist av hunden i huset, som deretter døde.²⁹⁸

Noen i den harde kjerne av norske kommunister ville på slutten av krigen at russerne skulle innføre proletariats diktatur i Varanger. Ifølge den tidligere majoren Aleksej Jersjov oppsøkte de russerne og foreslo å danne et sovjetstyre i Norge. Andre, derimot, var fullstendig desillusjonerte av det de hadde opplevd i Sovjet. Ifølge Jacobsen uttalte partisanen Oddvar Sibblund til broren: ”Russerne er ikke som oss. Vi er nordmenn og vi må ha frihet.”²⁹⁹

Før boken om partisanene hadde Jacobsen i 2001 utgitt boken *Scharnhorst*, om det tyske slagskipet som ble senket utenfor Nordkapp i julen 1943. Skildringen av slaget og forberedelsene til det er livfull. Men det mest oppsiktsvekkende med denne boken var at Jacobsens forarbeid til boken førte til at ”Scharnhorst” ble funnet ved hjelp av Sjøforsvaret. Det viste seg at vraket ikke lå på den posisjonen britene hadde oppgitt. Etter en rekonstruksjon av slaget i en skipssimulator ved Sjøkrigsskolen i Bergen, ble det regnet ut en ny posisjon, og etter ny leting ble ”Scharnhorst” funnet der.³⁰⁰ Et program om letingen og funnet ble vist på fjernsyn. Jacobsens bok ble senere oversatt til flere språk.

Etter senkingen av ”Scharnhorst” var fortsatt det langt større slagskipet ”Tirpitz” en trussel mot Murmansk-konvoiene. Britene måtte hele tiden holde slagskip og hangarskip i beredskap for å avverge et mulig angrep fra fartøyet.³⁰¹ Dette var skip de allierte hadde bruk for i Østen i kampen mot japanerne. Etter flere britiske flyangrep intensiverte tyskerne sin leting etter raidoagenter og radiosendere i området. Da telegrafistene meldte til England at ”jorden brente under dem”, bad britene om at de måtte holde på en stund til fordi de var så avhengig av informasjon fra dem. Et par av agentene klarte ifølge Jacobsen å komme seg over til Sverige. De som først ble arrestert, røpet etter hard tortur andre personer i nettverket. Dermed klarte tyskerne å rulle opp motstandsapparatet i Vest-Finnmark. En av de arresterte, Karl Rasmussen, ble ført til Tromsø. Der begikk han selvmord ved å kaste seg ut av et vindu i tredje etasje i sikkerhetspolitiets hovedkvarter.³⁰²

Jacobsen kommer tilbake til ”Tirpitz” i boken *Banesår* i 2003. I utlandet er det de allierte konvoiene i Barentshavet, og ikke minst senkingen av ”Scharnhorst” og ”Tirpitz”, som først og fremst forbindes med krigen i Finnmark. I Storbritannia og Samveldet forøvrig er dette blant de største begivenheter i moderne sjøkrigshistorie. Jacobsen skriver:

²⁹⁸ Jacobsen 2005: 234

²⁹⁹ Jacobsen 2005: 225

³⁰⁰ Jacobsen 2005: 235

³⁰¹ Binde en motstanders marine ved sitt nærvær. Dette kalles "Fleet in being".

³⁰² Jacobsen 2001: 286

Kåfjord var sentrum for Nord-Europas største flåtebase under krigen. Mer enn to år hadde stormaktene sin oppmerksomhet rettet mot fjordene og sundene i Vest-Finnmark. Den tyske flåtens nærvær og de britiske forsøkene på å uskadeliggjøre den, utgjør uten sammenlikning det viktigste kapitlet i vår krigshistorie.³⁰³

Den mest oppsiktsvekkende aksjonen var det spektakulære angrepet med fire dvergubåter mens ”Tirpitz” lå i Kåfjord. Noen av ubåtene klarte å trenge gjennom nettsperringene, plasserte kraftige sprengladninger under skipet og påførte det store skader. De av ubåtmannskapene som overlevde, fikk Victoriakorset, den høyeste britiske militære utmerkelse for tapperhet i krig, da de kom hjem etter krigen. I den britiske verden er dette angrepet nærmest å sammenligne med tungtvannsakksjonen på Rjukan.

En av de fire ubåtene, X 5, forsvant med hele sitt mannskap, og det er gjort flere forgjeves forsøk på å oppklare dens skjebne. Jacobsen var involvert i et av disse forsøkene, og BBC laget en dokumentarfilm om leteaksjonen. Denne ubåten er likevel aldri blitt funnet.

I 2004 utga Jacobsen *Til siste slutt. Skjebnedrama i krigens avsluttende fase*. Boken tar utgangspunkt i historien om de seks fiskerne som ble drept av tyske soldater på Hopseidet i mai 1945. Noen egentlig oppklaring av saken munner hans research ikke ut i. Men han mener at sjefen for de norske styrkene i Finnmark, oberst A.D. Dahl, kunne ha forhindret tragedien. Ifølge Jacobsen hadde Dahl allerede kl. 10.00 dagen før fått melding fra en korporal ved Hopseidet om at det var tyske ubåter i farvannet. Selv om Dahl ikke hadde så mange valg, mener Jacobsen at han burde ha sendt de norske marinefartøyene som var i Kirkenes, til unnsetning. Han kunne også ha beordret evakuering av sivilbefolkningen på Hopseidet. Istedet stoppet Dahl en unnsetningsekspedisjon som 2. bergkompani forberedte fra Banak.³⁰⁴

Jacobsen hevder at Dahl i realiteten overlot soldatene og sivilistene til sin egen skjebne. Det var ikke et vanlig ubåtmannskap som gikk i land på Hopseidet. Det var topptrente og hensynsløse kommandostyrker fra elitestyrken Marine-Einsatz-Kommando 35 i Harstad, som den lille norske styrken i området straks innså de ikke ville ha en sjanse mot. Jacobsen mener at Dahl var så opptatt av en mineulykke i Karasjok den 1. mai, der 22 norske politisoldater ble drept og 9 skadet, at dette kan ha påvirket hans dømmekraft.³⁰⁵ Forklaringen på at tyskerne satte i gang denne aksjonen, var ifølge Jacobsen at de trodde Hopseidet var en viktig omlastningsplass for den allierte trafikken mellom Øst- og Vest-Finnmark. I en senere rettssak, der ingen ble domfelt,

³⁰³ Jacobsen 2003: 81

³⁰⁴ Jacobsen 2004: 213

³⁰⁵ Jacobsen 2004: 236

hevdet de tiltalte at ved avgang Harstad hadde de fått beskjed om at det ikke var sivile på Hopseidet. Hvis de likevel skulle treffe på noen, var det snakk som partisaner.³⁰⁶

Jacobsen setter krigen i Finnmark inn i en storpolitisk ramme. De allierte ønsket å binde opp tyske tropper i Nord-Norge i forkant av invasjonen i Normandie i 1944. En rekke skinnmanøvrer skulle få tyskerne til å tro at de allierte planla en invasjon for å avskjære de tyske troppene i nord fra resten av Norge. En invasjon i Nord-Norge var dessuten noe Hitler hadde fryktet gjennom hele krigen. Å sende norske styrker og forsyninger til Finnmark ble i realiteten prioritert så lavt at det nærmet seg likegyldighet. Når militærmisjonen og et Bergkompani omsider kom seg av sted måtte det hele improviseres i all hast. Regjeringen hadde lovet befolkningen i Finnmark noe de ikke kunne holde. Den vesle, improviserte styrken som omsider ble sendt nordover, var mer for å redde Regjeringens renommé enn for å redde finnmarkingene, hevder Jacobsen. Britene prioriterte heller å sende 10000 frigitte sovjetiske krigsfanger med samme konvoien som militærmisjonen.³⁰⁷

I et intervju med Sør-Varanger Avis i 2004 sa Jacobsen at Churchill og de allierte med kald kynisme og rykter om angrep i Nord-Norge, drev frem den brente jords taktikk. De ønsket den totale tilintetgjørelse av Nord-Norge av taktiske årsaker. Hitlers ordre om ødeleggelse var derfor også Churchills ønske, hevdet han.³⁰⁸

5.1.3 Skjønnlitteratur

En som mer enn noen annen har bidratt til å bringe fortellingen om krigen i Finnmark videre til den oppvoksende slekt, er Grete Haagenrud med sine skjønnlitterære barnebøker om Sofie og Kathrine. Særlig de første årskullene av barn etter krigen lærte antagelig lite om hva foreldrene hadde opplevd. Kirsti Riesto, datter til Harald Riesto, skriver i et brev: ” Vi som er barn av barn som opplevde krigen, har vokst opp med historier om hva som skjedde her, men vi lærte aldri noe om det på skolen, og slett ikke fra lærebøkene.”³⁰⁹ Stikkprøver i skolens lærebøker gjennom etterkrigstiden bekrefter dette. I Aksel Skrettings historiebok fra 1948 er Finnmark og Telavåg omtalt i samme avsnitt, og Telavåg er nevnt først.³¹⁰ I senere lærebøker står det normalt en side, av og til med bilder, om ødeleggelsen av Finnmark i 1945. Etter Kunnskapsløftet har det ikke blitt bedre.³¹¹ Når lærebøkene og skolen svikter sin oppgave, kan barns egne leseopplevelser

³⁰⁶ Jacobsen 2004: 250

³⁰⁷ Jacobsen 2004: 112

³⁰⁸ Sør-Varanger Avis, 4.11.2004

³⁰⁹ Brev fra Kirsti Riesto datert 11.1.2008

³¹⁰ Skretting 1948: 249

³¹¹ Skjønsberg 2007, Hellerud 2007, Ingvaldsen 2007

gjennom bøker være med å gi viten, vekke nysgjerrighet og stille spørsmål om de dramatiske hendelsene i landsdelen for noen tiår tilbake. Haagenruds fem bøkene om Sofie og Kathrine er også utgitt som lydbøker, og det har vært lest fra dem i Barnetimen for de minste på NRK-Radio.

Haagenrud ble født i Vardø i 1938. To år gammel flyttet hun med sine foreldre til Vadsø. Etter den sovjetiske bombingene av Vadsø 23. august 1944 flyttet familien først til Tana, men ble om høsten tvangsevakuert med det tyske skipet "Karl Arp" til Narvik. Deretter havnet familien i Lillesand, der de ble boende de neste to årene. Da hun etter krigen kom tilbake til Finnmark, bosatte familien seg i Kirkenes. Hun bor nå på Røros. Før hun ble forfatter arbeidet Haagenrud som lærer, noe hun utdannet seg til i voksen alder. I 1991 fikk hun Kulturdepartementets debutantpris. For den femte boken om Sofie og Kathrine, *Det gror i brent jord*, ble hun i 1995 nominert til Brageprisen. I 2005 fikk hun Teskjekjerringprisen, som tildeles kunstnere som har fremhevet seg med virksomhet rettet mot barn.

Da Haagenrud begynte å skrive, hadde hun ikke i tankene at det skulle bli bøker av det.³¹² Hun skrev ned episoder hun husket fra sin barndom om seg selv og søsteren. For å få distanse til stoffet, kalte hun de to jentene Sofie og Kathrine, etter sitt eget og søsterens mellomnavn. Sofie er bøkens jeg-figur. Haagenrud prøver å skildre barndommen og krigen sett med barneøyne. Som barn kjente hun ikke til en tilværelse uten tyske soldater og russerfanger. Hun forteller at tanten lo høyt en gang hun spurte om hvem som reparerte veiene etter bombeangrep før krigen hvis ikke russerfangene gjorde det. De utmagrede russiske krigsfangene gjorde et uutslettelig inntrykk på barnet: "Jeg likte meg godt hos russerfangene for de sang så pent om Volga (...) Volga var en stor elv som de kunne bade i. Jeg visste at russerfangene hadde vært lenge i krigen, og man kunne godt se det på dem at det var lenge siden de hadde badet i Volga."³¹³

Bombingen av Vadsø den 23. august 1944 satte varige spor hos den senere forfatteren. Hun var i kjelleren under familiens hus da et bombenedslag sprengte vinduene. I panikk prøvde hun å løpe ut, men ble holdt tilbake med makt av de voksne. Opplevelsen var så traumatisk at den lenge fortrenget mange av de andre barndomsopplevelsene. Men i løpet av skriveprosessen dukket litt etter litt minnene opp igjen. Først de nære opplevelsene sammen med søsteren, og så forholdet til russerfangene og de tyske soldatene. Haagenrud skriver at det tok henne to år å bearbeide redselen fra bombeangrepet.³¹⁴

Etter bombingene flyttet familien til Tana, som da enda ikke var rammet av krigshandlinger. Etter en tid begynte det å gå rykter om husene skulle brennes og alle skulle

³¹² <http://www.skrift.no/haagenrud/> (lest 4. mai 2000)

³¹³ Haagenrud: 1991: 47

³¹⁴ Nordisk blad, 2003 s. 32

tvangsevakueres. Barnet Sofie kunne ikke forstå at de tyske soldatene, som var voksne mennesker ville tenne på husene med vilje.

Ved siden av den skremmende opplevelsen under bombingene av Vadsø var det minnet om reisen med ”Karl Arp” som lenge vanskeliggjorde skrivingen. I minnene fra denne reisen kommer det frem at barn ofte husker andre ting enn voksne fra samme hendelse. Den virkelige store katastrofen: å se eget hjem brenne og miste alt man eier og bli drevet bort fra hjemstedet, klarer ikke Sofie å forholde seg til. Om bord på ”Karl Arp” opplever hun utrolig nok varme og trygghet. De to jentene laget seg et rede av medbrakt sengetøy som de søkte tilflukt i. Den store ”katastrofen” var da dukken Petter til storesøster Kathrine ved et uhell ble ødelagt.³¹⁵

I det som skjedde senere, har særlig den snille familien Vik i Narvik, der de fikk bo og ble tatt godt hånd om, festnet seg i barnets minne. Det samme gjelder gjensynet med faren i Bodø, og den lange reisen til Lillesand, der jentene bodde helt frem til de kunne vende tilbake til Finnmark i 1947. De voksnes snakk om den kommende freden opplevde Sofie som noe abstrakt. Hun forsto ikke helt hva den innebar - om den kom på en onsdag eller torsdag. Men når den endelig kom, fikk hun hviteboller og alt skulle bli bra. Husene i Vadsø skulle bygges opp igjen. Men Sofie kunne ikke forestille seg Vadsø uten russerfanger og tyskere. De hadde jo alltid vært der. Tanken på hjemkomsten til Vadsø ble også problematisk. Hun hadde ikke et eneste bilde av seg selv fra tiden i Vadsø, fra huset de bodde i eller av venninnene. Hun var nærmest uten fortid.

5.2.0 Avisenes fremstilling

I denne perioden kommer ikke avisene med så mye nytt i forhold til de tidligere periodene, og de fremtrer oftest mer som referenter enn som en selvstendig erindringsarena. Dette gjelder særlig i forhold til minnemarkeringene. Noen slike avisartikler er det naturlig å plassere i kapittel 5.3.0 nedenfor om erindringssteder. Avisdelen blir derfor kortere enn for de to foregående periodene.

Alta bataljons innsats i 1940 får også i denne perioden bred omtale. I 1984 hadde Altaposten en artikkel om daværende bataljonsjef, general A.D. Dahl, som da fylte 90 år. Bataljonen blir fremhevet som en viktig del av den styrken som drev tyskerne tilbake mot svenskegrensen ved Bjørnefjell. Tyskerne ble ifølge Altaposten imponert, og samtidige tyske kilder fremstilte bataljonen som en eliteavdeling. Avisen siterer også general Fleischers innberetning til Kongen om Dahl og bataljonen:

³¹⁵ Nordisk blad, 2003 s. 34

Oberstløytnant A:D. Dahl har under felttoget i Nord-Norge vist stor dristighet og dyktighet med sin bataljon – Alta Bataljon – og har nådd uventet store taktiske resultater. Det er ikke for meget sagt at bataljonen – og et par andre nord-norske bataljoner – har kunnet sidestilles med berømte avdelinger i andre lands hære. Bataljonens chef har først og fremst hatt æren for dette.³¹⁶

I Stortinget ble et forslag fra Senterpartiet om at de gjenlevende veteraner fra Alta bataljon skulle få erstatning som gruppe, nedstemt i 1994.³¹⁷ Forslaget fikk støtte av Fremskrittspartiet og Sosialistisk Venstreparti, men ble nedstemt av Arbeiderpartiet, Høyre og Kristelig folkeparti, med den begrunnelse at krigspensjon blir gitt på individuelt grunnlag, og ikke er en alminnelig veteranpensjon for krigsdeltakere. Noe av premissene for denne avgjørelsen var lagt av Eitinger-utvalget. I et leserbrev i Altaposten ble Eitinger³¹⁸ sterkt kritisert.:

Den gode Leo Eitinger mente at de ikke var utsatt for større fysiske og psykiske skader enn den de levde med dagliglivet på sine respektive hjemsteder. Hvordan kunne han nedverdige mennesker på en slik måte? Krig er noe ganske annet enn fred! (...) Denne generasjonen menn måtte være MENN, og disse menn skulle ikke gråte og vise seg svake. (...) Det er det de straffes for i dag, de tidde til deres samfunnsøkonomiske verdi hadde nådd bunnen.³¹⁹

Selv om saken ble nedstemt i Stortinget, fortsatte kampen. I april 1995 skrev formannen i Alta forsvarsforening, Trygve Andersen, et harmdirrende leserbrev i Altaposten, der han angrep både Rikstrygdeverket og Eitinger-utvalget for den negative holdningen til bataljonens veteraner. Men det som opprørte ham mest, var nedleggelsen av Alta bataljon: ”Historieløse offiserer har anbefalt og fått departementets og Stortingets vedtak på å legge ned Norges mest berømte bataljon - Alta bataljon, som kjempet og vant ry selv hos fienden ved Narvikfronten i 1940. Det er en helt utrolig skamplott på den norske offisersstand.”³²⁰ Den 31. juli 1995 ble bataljonens hovedkvarter på Altagård stengt og fanen sendt til Porsanger.

Et viktig tema i denne siste perioden, særlig i den samiske avisen *Sagat*, er den manglende skolegang for barna under krigen og de første årene etter. Dette kom opp fordi mange som var barn den gangen nå begynte å søke erstatning. I oktober 1986 ble Foreningen for utdanningsskadde etter den annen verdenskrig (USKAV) stiftet i Finnmark. I et intervju sa et medlem av foreningen, Margrethe Teigmo Guttorm, at det var de som var født i 1930-31, som var hardest rammet. At de som hadde lidd under mangelfull skolegang følte det svært vanskelig, ble synliggjort ved at foreningen ikke ville oppgi navnene på medlemmene av frykt for at de

³¹⁶ Altaposten, 24. mai 1984

³¹⁷ Finnmark Dagblad, 28.10.1994

³¹⁸ Leo Eitinger satt selv i Auschwitz under krigen.

³¹⁹ Altaposten, 3.11.1994

³²⁰ Altaposten, 31.7.1995

skulle bli mobbet. I ettertid ville det ikke bli for hardt for de fleste å ta igjen tapt skolegang. Hun mente at det beste var at de som hadde blitt rammet, fikk utbetalt en engangserstatning. Margrethe Guttorm viste også til manglende forståelse blant politikerne. Selv hadde hun søkt Karasjok kommune, der hun arbeider som kokk i en barnehage, om permisjon med lønn for å ta niårig grunnskole. Hun fikk avslag.³²¹

Sagat vektla først og fremst situasjonen for samene, men ifølge skolesjefen i Porsanger, Helmer Mikkelsen, gjaldt dette i like høy grad kvensk/finsktalende barn på denne tiden. Selv hadde han også lidd under manglende skolegang, men han ga aldri opp. Realskolen tok ham som privatist, finansieringen skjedde blant annet med rypefangst. Helt opp i voksen alder var det norsk han strevde mest med.³²²

Andre mente problemet neppe var så stort som USKAV hevdet, siden myndighetene etter krigen hadde satt i gang etterutdanningstilbud blant barn og unge. Denne saken vakte stor debatt i avisen. Flere uttalte at de aldri fikk noe slikt tilbud, eller at tilbudet var forfattet på norsk, noe mange foreldre ikke kunne lese. Thor With, som tidlig på 1950-tallet var rektor ved den samiske folkehøgskolen, skrev at han i samtaler med ansvarlig byråsjef for folkehøgskolene i departementet ikke klarte å vinne forståelse for hvor stort dette problemet var.³²³ En tidligere ansatt ved arbeidskontoret for Karasjok og Porsanger, Peder A. Persen, hevdet at mange barn på etterutdanning ikke forsto hva læreren sa fordi de ikke kunne norsk. I arbeidslivet senere måtte de ta til takke med de dårligste jobbene, og oftere enn andre ble de rammet av langtidslidighet.³²⁴

Sommeren 2004 åpner Bondevik II-regjeringen i Stortingsmelding 44 (2003/04) for billighetserstatning til samer og kvener som fikk mangelfull skolegang under og rett etter krigen. Regjeringen godtok da at de som ikke kunne norsk kom dårligst ut. Tidligere var flere hundre søknader om billighetserstatning fra eldre samer blitt avslått. Argumentet hadde vært at myndighetene ikke kunne svare for skader som var en følge av at landet var i krig, eller at fornuksningspolitikken måtte forstås ut fra datidens rådende syn på nasjonale minoriteter. Samme stortingsmelding åpnet også for erstatning til krigsbarn, dvs. barn med norsk mor og tysk far som ble behandlet på en urimelig måte.³²⁵

³²¹ Sagat áviisa sámiide, 20.5.1987

³²² Sagat áviisa sámiide, 25.1.1989

³²³ Sagat áviisa sámiide, 22.2.1989

³²⁴ Sagat áviisa sámiide, 20.5.1989

³²⁵ Finnmark Dagblad, 3.7.2004

Finnmarken hadde 24.10.84 et ti siders jubileumsbilag om nedbrenningen og frigjøringen i 1944. Avisen intervjuer flere eldre personer som opplevde høsten 1944. Selv om tyskernes ødeleggelse og herjinger skildres i all sin gru, så gir jubileumsbilaget et noe mer nyansert bilde av okkupasjonsmakten. Redaktør Erling Arvola skrev at en tysk soldat i Sør-Varanger advarte ham om de kommende ødeleggelsene før tyskerne trakk seg ut. Han lot til og med Arvola og et par kamerater forsyne seg med flere sekker havre fra et tysk lager. En annen finnmarking fortalte at begge parter tok hensyn til sivilbefolkningen. Under de harde kampene i Neiden ble han liggende i en grop mellom frontlinjene. Først en tysker og deretter en russer gjorde tegn til ham at han måtte bli liggende der han lå hvis han ville berge livet.³²⁶

Ti år senere skrev Finnmark Dagblad at en tidligere tysk soldat som var med å brenne ned Kautokeino under krigen hadde testamentert 10 % av sin formue til den kommunen han var med å legge øde. Avisen kaller det et testament til forsoning. Kautokeino tok imot gaven og ordfører Klemet Erland Hætta ba om forslag om hva pengene kunne brukes til.³²⁷

I en lederartikkel i 2004 pekte Sør-Varanger Avis på at det var i nord krigens realiteter var hardest, fra kampene om Narvik til bombingene og frigjøringen. Krigen i Norge var derfor noe langt mer enn "Gutta på skauen". Lederen trakk også frem behandlingen de norske soldatene fra Skottland ga de kvinnene som hadde hatt forbindelser med tyske soldater, og mente at også dette måtte frem i lyset.³²⁸

5.3.0 Erindringssteder og museer

5.3.1 Minnemarkeringer

I august 1983 besøkte kong Olav Vardø for å foreta den offisielle åpningen av den undersjøiske tunnelen som forbinder byen med fastlandet. Før kongen returnerte til Oslo, besøkte han Kiberg. Der la han ned en krans ved Partisan-monumentet. Det var første gang dette monumentet over nordmenn som falt i sovjetisk tjeneste under krigen, ble gitt en slik ære. Høytidligheten ble innledet med Kongesangen og en tale av varaordfører Willy Pedersen, som sa at de som er minnet her, ofret livet, det dyreste de eide, i de alliertes kamp mot en felles fiende. Deretter la kongen ned kransen og gjorde militær honnør.

Kibergs befolkning satte stor pris på at partisanenes innsats nå ble hedret, selv om det stramme programmet gjorde at kongen ikke fikk tid å hilse på folk. Etter høytidligheten uttalte

³²⁶ Finnmarken, 24.10.1984

³²⁷ Finnmark Dagblad, 4.11.1994

³²⁸ Sør-Varanger Avis, 23.11.2004

partisanen Torleif Utne: ” Dette var virkelig en oppreisning, en anerkjennelse av innsatsen våre falne kamerater gjorde i frigjøringskampen.” Utne mente at anerkjennelsen førti år etter krigen ikke kom for sent, og ekstra hyggelig var det at det var kongen selv som la ned kransen. Utne understreket at dette var en anerkjennelse både til de overlevende og de etterlatte.³²⁹

Samme høst hadde filmatiseringen av Kjell Fjørtofts bok *Lille Moskva*, premiere. Fjørtoft uttalte da at han ikke trodde kongen visste hva han gjorde da han la ned krans ved minnebautaen i Kiberg. Det offisielle Norge hadde aldri godkjent partisanene. Fjørtoft mente at kongehuset enten hadde blitt lurt eller at de hadde gått ut fra opplysninger om at bautaen var reist over falne og omkomne fra Kiberg og distriktet.³³⁰ Noen dager senere utrykte ordfører Tora Høgestøl i Berlevåg sin forargelse over Fjørtoft, og hevdet at kong Olav var fullt klar over hva han gjorde. Året før hadde Kongen lagt ned en krans ved minnesmerket over de falne i Berlevåg. På forhånd hadde kommunen sendt en lengre redegjørelse til Slottet, også om partisanene som mistet livet i Berlevåg, og forholdene rundt den såkalte Berlevågstragedien under krigen. Kongen var derfor bevisst sin handling, og ” de som påstår noe annet serverer tøv.”³³¹

Etter dette ble det stille om den kongelige heder til partisanene, ikke bare stille, den ble glemte. Stillheten varte til 1992 da kong Harald på sin signingsferd kom til Finnmark. Den 3. august 1992 var kongeparet i Kiberg og kong Harald la i likhet med sin far ni år tidligere ned krans ved partisanmonumentet. Denne gangen holdt kongen også en kort tale og innledet med ordene: ” Det kan være smertelig å se historien i et nytt lys. Jeg har en spesiell følelse av dette når jeg står ved et monument over en del av vår historie som til dels har vært tiet ihjel.”³³² Talen vakte voldsom oppsikt, og fikk en langt bredere mediemessig omtale enn kong Olavs kransenedleggelse i 1983. Kongeparet ga seg god tid og pratet med veteranene og deres etterlatte. Finnmarken gjengav begivenheten under overskriften ” Full oppreisning til partisanene.” Finnmark Dagblad skriver på lederplass om seremonien i Kiberg: ” Da fremførte Kong Harald det norske storsamfunnets unnskyldning for den behandling partisanene har fått opp gjennom store deler av etterkrigstiden. Mange års mistenkeliggjøring – noen kaller det trakassering – ble omgjort til takk.”³³³

40-årsmarkeringen i 1984 for frigjøringen av Sør-Varanger ble i Kirkenes feiret på tradisjonelt vis, og på omtrent samme diplomatiske nivå som ved jubileet i 1974. Det var kransenedleggelse ved

³²⁹ Finnmarken, 18.8.1983

³³⁰ Finnmarken, 14.11.1983

³³¹ Finnmarken, 16.11.1983

³³² Finnmark Dagblad, 5.8.1992

³³³ Finnmark Dagblad, 5.8.1992

russermonumentet og deretter ved monumentet over de falne fra Sør-Varanger. Fra sovjetisk side deltok utenriksministeren fra sovjetrepublikken Ukraina og den sovjetiske ambassadør i Norge, fra norsk side statssekretær Kjell Colding fra statsministerens kontor og fylkesmann Anders Aune. Deretter la russiske krigsveteraner, kommunistpartiet i Murmansk og NKP i Finnmark ned blomster ved russermonumentet. Etterpå var det en offisiell middag.³³⁴

50-årsmarkeringen i 1994 var det første store jubileum etter at Sovjetunionen var brutt sammen og oppløst. Fra Norge var begivenheten denne gangen løftet opp på det høyest mulige nivå idet kong Harald, to år etter sin signingsferd, igjen kom til Finnmark og kastet glans over begivenheten. I Kongens følge var utenriksminister Bjørn Tore Godal, forsvarsminister Jørgen Kosmo, stortingspresidenten, sametingspresidenten, biskopen i Hålogaland, fylkesmannen og fylkesordføreren i Finnmark, samt flere ambassadører. Sør-Varanger Avis skrev at dette kunne tolkes som et skille i den norske offisielle holdningen. Ikke siden avdukingen av monumentet i 1952 hadde en statsråd fra den norske Regjering vært tilstede.³³⁵

Kongen understreket i sin tale at frigjøringen i Sør-Varanger utvilsomt var en av de viktigste milepæler i vårt lands krigshistorie, og at monumentet ble reist for å uttrykke Norges takk til dem som ga folket her friheten tilbake etter tunge okkupasjonsår. Ikke bare den hardt prøvede befolkningen og deres etterkommere her nord, men hele nasjonen følte en dyp og ekte takknemlighet overfor de tapre soldatene og den røde armé. For femti år siden sto nordmenn og russere sammen i kampen mot en felles fiende. Siden skiltes veiene for en tid. Men nå stod igjen nordmenn og russere sammen i fredelig samarbeid for en bedre fremtid. Tradisjonsrike norsk-russiske forbindelser kunne gjenopplives og nye samarbeidsformer utvikles mellom landene i Barentsregionen. Intet av dette hadde vært mulig uten den frihet og fred som ble gjenvunnet for 50 år siden.³³⁶

I forbindelse med 50-årsmarkeringen av frigjøringen av Finnmark ble det også holdt seminarer og foredrag. Tidlig på høsten 1994, var det et krigshistorisk seminarer i Svanvik. En av foredragsholderne var tidligere motstandsmannen og politikerer fra DNA, Alfred Henningsen, som la stor vekt på forsoning:

Nå er det på tide med forsoning. Til neste år bør vi samle både nordmenn, russere og tyskere til krigshistorisk seminar her i Sør-Varanger. (...) Det å skrive historie er stort sett seierherrenes historie. Men også taperne har sin historie. Vi har i helgen hørt den norske og russiske historien i frigjøringen av Sør-Varanger. Men det finnes en tredje part. Jeg synes nå tiden er kommet for forsoning og tilgivelse. La oss

³³⁴ Finnmarken, 24.10.1984

³³⁵ Sør-Varanger Avis, 27.10.1994

³³⁶ Sør-Varanger Avis, 27.10.1994

invitere tyskerne med neste gang det skal holdes et slikt seminar her på Svanvik. (...) Bare ved å ta vare på historien kan vi unngå at nye grusomme kriger bryter ut.³³⁷

På samme seminaret fortalte Hans Kristian Eriksen om sine barndomsopplevelser under krigen: ”Selv ikke da russiske bombefly la Vardø og Vadsø i grus i 1944 hørte vi noen som forbannet de russiske bombeflyene. Vi barna forsto at de måtte bombe oss samtidig med tyskerne.”³³⁸ Barn i Finnmark under krigen ble vant til å møte døden ansikt til ansikt. De så naboer og kjente bli drept. Flyangrepene ble etter hvert en vane for barna. Om forholdet til tyskerne sa han at han ikke husket at barna skjemtes over å ha kontakt med dem.

Noe av det mest oppsiktsvekkende ved 50-årsmarkeringen i 1944 var en artikkel av Birgitte Wisur Olsen om historien bak russermonumentet i Kirkenes. Her bekreftet hun at det var Regjeringen ved kirkeministeren som i 1951 ga billedhogger Stinius Fredriksen ordre om å dra til Kirkenes og fjerne den tyske ørnen.³³⁹ Bakgrunnen var opprettelsen av Forbundsrepublikken Tyskland, som hadde valgt den tradisjonelle tyske ørn i sitt riksvåpen. Norge ville ikke krenke en mulig fremtidig alliert gjennom å la en russisk soldat trakke på den tyske ørn. Fredriksen var sterkt imot dette, men lystret Regjeringen og fjernet ørnen i dypeste hemmelighet. Et forslag om å erstatte ørnen med hakekorset ble forkastet. At monumentet ble redusert i høyden med en tredel, mente Olsen også at regjeringen trolig sto bak. Den ønsket å gjøre monumentet mindre fremtredende. Steinblokkene for å få monumentet opp i full høyde var allerede hugget. En blokk ble senere brukt til å lage et monument over partisanen Harald Utne, resten ble fyllmasse under Kirkenes rådhus. Olsen viste til en begrunnelse i Morgenbladet i august 1951 om at det ble bygd så mange høye hus i nærheten av Haganes at monumentet måtte reduseres. Dette avviste hun, og mente dette snarere skulle medføre at monumentet ble bygd enda høyere.³⁴⁰

Ti år senere ble det trykt et leserbrev i Sør-Varanger Avis under overskriften ”Den kalde krigens monument”. Her fikk fjerningen av den tyske ørnen sterk kritikk: ”Den norske regjering 1945-51, uten å konferere med Sovjet, hadde besluttet fjernet den tyske ørn fra monumentet! Norske servile politikere hadde funnet det upassende at den sovjetiske soldat holdt den tyske hitlerørna i sjakk med en fot.”³⁴¹ For å gjenopprette noe av skaden, mente vedkommende Norge burde sørge for at en kopi av den amputerte ørnen ble støpt og plassert der den hørte hjemme

Høsten 2004 holdt ordføreren i Sør-Varanger, Tone Hatle, en tale ved russermonumentet der hun trakk frem monumentet som et symbol på det gode forholdet som har hersket mellom

³³⁷ Sør-Varanger Avis, 6.9.1994

³³⁸ Sør-Varanger Avis, 6.9.1994

³³⁹ Sør-Varanger Avis, 20.10.1994

³⁴⁰ Sør-Varanger Avis, 20.10.1994

³⁴¹ Sør-Varanger Avis, 26.10.1994

nordmenn og russere, at man her nord tenkte litt annerledes enn på høyere politisk plan. Selv om politiske systemer var forskjellig og språket en barriere, var det en ukuelig vilje til samkvem og forståelse til stede. Hun mente at dagens Barents-samarbeid ikke hadde vært mulig uten de bånd som ble knyttet for 60 år siden.³⁴²

5.3.2 Museer

I Finnmark er det etter krigen blitt opprettet flere museer som enten er viet krigen, eller i sine utstillinger og samlinger har innslag om krigshendelsene. I de første gjenreisningsårene var det naturlig nok andre bygninger enn museer som hadde prioritet. Men allerede kort etter freden ble det etablert en krigsminnesamling ved Vardøhus festning.

I 1955 ble kommandanten på festningen, major Willoch, anklaget for å ha fjernet tyske torturredskaper fra museets samling på festningen etter et besøk av en tysk offiser.³⁴³ Majoren innrømmet senere å ha brent disse gjenstandene, etter å ha konferert med sin overordnede, oberst Bertelsen i Harstad. De to offiserene mente at det var for brutalt å ha slike ting utstilt, og avviste at motivet var å vise hensynsfullhet overfor tyske tilreisende. Museet på Vardøhus var imidlertid en sivil institusjon som lå utenfor kommandantens myndighet. Saken vakte stor oppsikt med mange avisinnlegg, og den fikk konsekvenser for majoren. En ting var at han ble fratatt nøkkelen til museet. Verre var det at han ble politianmeldt og i Vardø byrett funnet skyldig i å ha ødelagt museale gjenstander. For dette ble han dømt til en bot på kr. 200.³⁴⁴

Det såkalte Grenselandsmuseet, en avdeling av Sør-Varanger museum, er at av de muséene som har de største samlingene om krigen. Sør-Varanger museum ble grunnlagt i 1964, og den nye bygningen med Grenselandsmuseet sto ferdig i Kirkenes i 1997. Grenselandsmuseets krigsutstilling er viet tysk okkupasjon, krigens ødeleggelser og den sovjetiske frigjøringen i 1944. Andre tema som gruvedriften i området, livet langs Pasvikelven og kunsten til Kaare Espolin Johnson er også representert i bygget.

Krigsutstillingen er bygget opp rundt et enmotors sovjetisk militærfly av typen Iljushin 2 Sturmovik.³⁴⁵ Flyet, som er utstillingens store blikkfang, nødlandet under et tokt den 22. oktober 1944 på Sennagressvatnet på Jarfjordfjellet. Alt i 1947 ble flyet funnet, men først i 1984 lyktes det å få maskinen hevet. I glasnosts ånd ble så flyet i 1988 transportert til Russland og restaurert gratis, for året etter å bli sendt tilbake til Norge. Denne enmotors flytypen er legendarisk. Ikke

³⁴² Sør-Varanger Avis, 26.10.2004

³⁴³ Finnmarken, 20.8.2004

³⁴⁴ Finnmark Tidende, 24.8.1955

³⁴⁵ Taylor 1969: 571

noe annet kampfly under andre verdenskrig ble bygd i flere eksemplarer enn dette. Til sammen produserte Sovjet mer enn 36000 slike fly.³⁴⁶ Det var russernes motstykke i luften til den berømte stridsvognen T-34 på bakken, en flygende tank, godt pansret og bygd for angrep i lav høyde mot bakkemål. I Finnmark er dette flyet både et symbol for den russiske frigjøringen av Øst-Finnmark og på de mange sovjetiske bombeangrepene som særlig Kirkenes ble utsatt for.

Russerne må ha vært bevisst både på flyets sterke symbolverdi og på den positive signaleffekten de ga ved å sette flyet i utstillingsmessig stand uten kostnad for Norge. Bare syv eksemplarer skal være bevart, og flyet i Kirkenes er visstnok det eneste i et vestlig land. Det er også det eneste militærflyet fra vår sovjetiske allierte under krigen som er utstilt på et norsk museum. For museet ble flyet ble en brekkstang for å få finansiert den nye bygningen som i dag rommer Grenselandsmuseet. Etter at russerne sjenerøst hadde restaurert flyet og kostnadsfritt sendt det tilbake til Norge, måtte man ”for skams skyld” få et skikkelig utstillingslokale til flyet. (De første årene sto det bortgjemt på et lager i Kirkenes). Den nye bygningen som rommer Grenselandsmuseet, sto ferdig sommeren 1997, og flyet har en svært sentral plassering i bygningen.

Et annet innslag i krigsutstillingen til grenselandsmuseet er billedtablåer eller ”titteskap” med motiver fra krigen i Finnmark beregnet på barn. Ved å lytte på høretelefoner får man nærmere opplysninger om det man ser på tablåene. Det spesielle er at det er den skjønnlitterære forfatteren Grete Haagenrud som leser høyt fra de av sine barneromaner om Sofie og Kathrine, der handlingen er lagt til krigens dager (se s. 105).

Med mer enn 300 flyangrep under andre verdenskrig var det overraskende få drepte blant sivilbefolkningen i Kirkenes. Noe av forklaringen er Andersgrotten, et stort tilfluktsrom i sentrum av Kirkenes. Det er sprengt inn i solid fjell og rommet store deler av stedets befolkning ved flyalarm. I dag er anlegget museum og åpent for besøkende. Det vises også en video om Kirkenes krigshistorie. Flertallet av de besøkende er turister.³⁴⁷

Gjenreisningsmuseet i Hammerfest er som navnet sier primært viet gjenreisningen etter krigens ødeleggelser. Dette er et relativt nytt museum, som først sto ferdig i 1998. I tillegg til gjenreisningen gir museet et bredt bilde av bakgrunnen for det som skjedde: krigen, okkupasjonen og frigjøringen med de fryktelige ødeleggelsene. Museet ligger sentralt plassert i sentrum av Hammerfest. Museet har en god hjemmeside som illustrerer både museets tilbud og profil. Der legges det ut bibliografi med henvisning til litteratur om krigen og gjenreisning.

³⁴⁶ Opplysningene er hentet fra museets utstillingstekst.

³⁴⁷ Opplysning gitt av guiden den 29.9.2006.

Museet tilbyr artikler og foredrag om gjenreisningen. På hjemmesiden finnes også tematisk ordnete artikler i regi av museet, rikt illustrert med fotografier og filmklipp. Temaene er gruppert under ”Krig og Frigjøring”, ”Evakuering”, ”Hjemkomst” og ”Gjenreisning”.

Ifølge avdelingsleder Per Edgar Nordmo ved museet er flertallet av de besøkende turister, men de har også et opplegg for skoleklasser. De fleste kommer fra grunnskolen og i mindre grad fra den videregående skole. Museumspedagogene kan ”skreddersy” egne opplegg for de enkelte klassene. Museet har som målsetning å spre kunnskap ikke bare om krig og gjenreisning, men også om Finnmarks historie.

6.0.0 Drøfting og konklusjon

De erindringshistoriske teoretikerne jeg kommer til å drøfte oppgavens funn i lys av, er Pieter Lagrou, Anne Eriksen, Jan Assmann og i noen grad James E. Young. Lagrou og Eriksens teorier vil bli behandlet sammen fordi det er mange likhetstrekk mellom Lagrous funn av en patriotisk minnekultur i Frankrike, Belgia og Nederland og den kollektivtradisjon om krigen i Norge som Anne Eriksen beskriver.

6.1.0 Erindringen om krigen i Finnmark i lys av erindringshistoriske teoretikere

6.1.0 Pieter Lagrou og Anne Eriksen

Historikeren Pieter Lagrou teser om etableringen av en *patriotisk minnekultur* de første årene etter krigen bygger på undersøkelser i Frankrike, Belgia og Nederland. Å fokusere på motstandskamp gjorde det lettere å tone ned andre sider og mindre flatterende sider ved okkupasjonen. At befolkningen solidarisererte seg med motstandsbevegelsen virket styrkende på det nasjonale samholdet. Samtidig gjorde en slik ”autorisert” versjon om hva som hendte under krigen, gjenreisningen av samfunnet lettere. Staten var således en sentral aktør i etableringen av denne patriotiske minnekulturen. Minnekulturen ble blant annet manifestert ved reising av monumenter over motstandskjemperne. Etter at samfunnet var rekonstruert, kunne litt etter litt andre versjoner av krigsbegivenhetene lanseres (se kapittel 2, s 17 ff.).

Pieter Lagrou teser om etableringen av en patriotisk minnekultur de første årene etter krigen kan også anvendes for Norge. For Norges vedkommende er det likevel et klart skille mellom den nasjonale minnekulturen innen nasjonen som helhet og den minnekulturen som etter hvert utviklet seg i Finnmark.

I det nasjonalt perspektiv oppsto det i Norge etter krigen, i likhet med Frankrike, Nederland og Belgia, en patriotisk bølge der nasjonen solidarisererte seg med krigens motstandskjemper. Særlig gjaldt dette hjemmefronten og ”gutta på skauen”, men også de som var med utefronten i eksilstyrkene i Storbritannia og i noen grad handelsflåten. I enkelte tilfeller kunne det nærmest virke som om Norge alene beseiret Tyskland. Løslatte konsentrasjonsleir-fanger, både de fra Grini og andre fangeleire i Norge og tysklandsfangene, ble mottatt som helter da de kom hjem.

Folk må også ha vært bevisst kommunistenes aktive motstandskamp. I alle fall hadde Norges Kommunistiske Parti stor oppslutning ved valgene like etter krigen. Men etter forholdsvis kort tid kommer denne innsatsen i skyggen av den offisielle hjemmefronten og sabotasjeaksjonene til lingekarere som Max Manus og Gunnar "Kjakan" Sønsteby. Dette stemmer med Lagrous funn om at kommunistene langt på vei falt ut av etterkrigsårenes patriotiske minnekultur. Fremveksten av den kalde krigen var utvilsomt en medvirkende årsak.

De arresterte norske jødene plass i minnekulturen stemmer også med Lagrous funn. Etter å ha fått en del oppmerksomhet like etter frigjøringen, kommer de helt i skyggen av de politiske konsentrasjonsleirfangene.

Hva så med minnekulturen i Finnmark? Her samlet man seg også om en patriotisk minnekultur som fokuserer på motstand. De som unndro seg evakuering, og selvfølgelig partisanene, er heltene. Det finnes også klare paralleller til det Lagrou skriver om den tidlige planlegging av monumenter for å hedre de som gjorde motstand. I Nederland ble det planlagt et monument i hovedstaden allerede før krigen var slutt mens tyske tropper ennå sto i landet. I Finnmark startet innsamling og planlegging av partisanmonumentet i Kiberg kort etter frigjøringen, etter et lokalt initiativ. Planene for russermonumentet i Kirkenes forelå også tidlig, og her var den norske stat en viktig aktør i planleggingen. På grunn av den kalde krigen ble dette monumentet endret etter krav fra sentrale myndigheter i Oslo. Dette erindringspolitiske grepet førte til at monumentet ble mindre dominerende ved å redusere høyden på sokkelen, samtidig som den falne tyske ørn ble fjernet. Et annet erindringspolitisk grep fra de norske myndigheter var flyttingen av de sovjetiske krigsgravene til Tjøtta.

I den overordnede, nasjonale minnekulturen delte finnmarkingene i den første etterkrigstiden jødene skjebne og fikk en svært underordnet rolle i det nasjonale epos. I trebindsverket *Norges krig* (1947-1950) på til sammen 2390 sider ble frigjøringen og ødeleggelsen av Finnmark avspist med 44 sider (se kapittel 3, s. 29) Det samme gjelder lærebøker. I en lærebok i historie for folkeskolen fra 1948 ble ødeleggelsen av hele vår nordlige landsdel såvidt nevnt³⁴⁸

Ifølge Lagrou vil den bastante minnekulturen og dermed historien om krigen litt etter litt nyanseres og bli mindre monolittiske når samfunnet har reetablert seg. For jødene historie under krigen i Norge stemmer dette. Der er situasjonen radikalt forbedret. Jødene har således fått en mye bredere plass i den nasjonale minnekulturen om krigen enn tidligere. Noe tilsvarende har ikke skjedd for Finnmarks krigshistorie. Selv om det har vært et noe økt fokus på landsdelen,

³⁴⁸ Skretting 1948: 249

blant annet gjennom bøkene til Alf R. Jacobsen og Morten Jentoft, har Finnmark ennå ikke fått noen sentral plass i den norske fortellingen om krigen.

I et lokalt perspektiv derimot, samsvarer utviklingen i Finnmark med Lagrous teser om at historiefremstillingen etter hvert blir mer nyansert når samfunnet har reetablert seg. En typisk eksponent for dette skiftet er Harald Riestos bok *Den lille byen og krigen* (2000), der synet på okkupanten er langt mer moderat sammenlignet med tidligere fremstillinger.

Folkloristen Anne Eriksen mener i likhet med Lagrou at minnet om krigen hadde en nasjonsbyggende og samlende funksjon etter krigen. I Norge oppsto en kollektivtradisjon som Eriksen deler i to såkalte tradisjonslinjer, *motstandslinjen* og *hverdagslinjen*. Motstandslinjen med fremveksten av hjemmefronten var en naturlig følge av krigen. Hverdagslinjen med vareknapphet representerte samhold og holdningskamp i en vanskelig tid. Begge linjene knyttes sammen gjennom den tause motstand og det oppstår en motstandsbasert kollektivtradisjon (Kapittel 2, s. 18ff).

Tar man utgangspunkt i Anne Eriksen sin bok *Det var noe annet under krigen* fra 1995, så fremstår innholdet i de strukturene hun trekker opp som en sørnorsk kollektivtradisjon. Fortellingen om krigen, der den narrative strukturen overfall – okkupasjon – frigjøring utgjør hovedfasene, gir seg andre utslag i Finnmark enn i Syd-Norge. Finnmark opplevde ikke et 9. april 1940 som lengre sør. Man våknet ikke opp denne dagen med tyske soldater i gatene. Selv etter den norske kapitulasjonen 9. juni tok det uker før de første tyske militære ankom Finnmark.

De største motstandsheltene i Finnmark var som allerede nevnt de fåtallige partisanene. Men de var etter krigen helter med pletter i manges øyne. De gjorde en stor innsats, men var de etter krigen å stole på? Den tidligere allierte i øst var jo nå blitt en fiende i den kalde krigen. Partisanene fikk av den grunn ikke den hyllest som Max Manus, Gunnar Sønsteby og andre opplevde i syd. Den kalde krigen preget i flere tiår synet på og fremstillingen av krigen i Finnmark. Partisanene og medlemmer og sympatisører av Norges Kommunistiske parti ble mistenkt for spionasje og satt under overvåkning. Partisanmiljøet oppfattet dette som trakassering, og etterlyste den heder av storsamfunnet som de etter sin krigsinnsats mente at de fortjente.

På 1950-tallet brukte Arbeiderpartiet spionmistankene og beretninger fra Sovjet som et våpen mot kommunistene. Særlig gjaldt dette historiene til Otto Larsen, Emil Isaksen og Osvald Harjo, som satt i sovjetiske fangeleire til ut på 1950-tallet. For Arbeiderpartiet var det viktig å bekjempe NKP, som var DNAs viktigste politiske konkurrent i Finnmark. Dette ble begynnelsen til slutten for NKP som politisk maktfaktor, ikke bare i Finnmark, men også i resten av Norge.

Frigjøringen i syd i mai 1945 med jublende mennesker og tusenvis av flagg passer heller ikke inn. Ikke bare skjedde frigjøringen i Finnmark året før, men prisen var at hele landsdelen samtidig ble nesten totalt ødelagt. Allerede før dette hadde særlig Øst-Finnmark gjennom flere år ligget i en krigssone med stadige, sovjetiske flyangrep.

I Finnmarks historiekultur inntar frigjøringen og ødeleggelsen av fylket høsten 1944 fortsatt den plassen som 8. mai 1945 har i resten av landet. To tredeler av befolkningen ble tvunget ut av sine hjem og sendt sydover på kort varsel. Med Anne Eriksen kan vi si at de som klarte å skjule seg og dermed unngikk denne skjebnen, forflytter seg i kollektivtradisjonen over fra hverdagslinjen til motstandslinjen. Gjennom dette blir de nærmest frontsoldater, som jaktes på av tyske patruljer. De inntar helterollens plass bare overgått av partisanene. De øvrige fra hverdagslinjen, de som ble evakuert i 1944, forsvinner stort sett ut i historiens mørke etter at de har forlatt Finnmark. Etter høsten 1944 har vi med andre ord bare en motstandslinje og ikke en hverdagslinje i Finnmark.

Anne Eriksen mener at den skrevne historie og historier ikke er så forskjellig som de i vår tid ofte oppfattes som. Hun skriver om historikerne at tatt i betraktning om hvor mye som er skrevet om krigen, er det stor enighet om hva som skal regnes som begivenheter og hva som skal tillegges betydning. For Finnmarks vedkommende stemmer dette i den forstand at de faghistoriske miljøene har ofret Finnmark svært liten oppmerksomhet i de nasjonale historiefremstillingene. Det er andre, særlig folk med journalistisk bakgrunn, som først og fremst har skrevet landsdelens krigshistorie.

Fortsatt er det mye vi ikke vet om det som skjedde under krigen i Finnmark. Blant annet er det uklart hvor mange sivile som egentlig mistet livet høsten og vinteren 1944-1945. Ved Holocaust-senteret på Villa Grande i Oslo er det ifølge hjemmesiden tre stipendiatstillinger som arbeider med norske frivillige til Waffen SS.³⁴⁹ Noen tilsvarende forskningsinnsats for å avdekke Finnmarks krigshistorie er ikke gjort. Det er fristende å si at det er en nord/syd eller sentrum/periferi dimensjon i de etablerte forskningsmiljøene, der Finnmark faller utenfor det som regnes for å være det sentrale i Norges krigshistorie. De større museene i Finnmark publiserer gjennom sin formidling en del publikasjoner om krigen, men noen stor, samlet og koordinert forskningsinnsats er det ikke snakk om.

³⁴⁹ <http://www.hlsenteret.no/Forskning> (lest 5.5.2008)

6.1.2 Jan Assmann

Ifølge Jan Assmans teorier så har den *kommunikative erindringen*, dvs. minnet til den gruppen personer som opplever en hendelse, begrenset levetid. Når denne gruppen minker og etter hvert opphører, så kan erindringen endre seg. Assmann mener at dette skjer etter omkring 40 år og litt etter litt blir den kommunikative erindringen borte. Deretter overtar nye generasjoner og da blir den *kulturelle erindringen* viktigere, dvs. den måten minnet om fortiden blir ivaretatt av dem som ikke selv opplevde hendelsene (se kapittel 2, s. 16).

I Finnmark er det åpenbart at det fra og med 1980-tallet skjer store endringer i erindringen om hva som hendte i denne landsdelen under krigen. I tid sammenfaller dette med bedringen i forholdet mellom øst og vest, og Sovjetunionens sammenbrudd noen få år senere. Ifølge Assmann ville det uansett ha kommet en erindringsendring 40 år etter krigen, men den kalde krigens opphør kan utvilsomt ha forsterket denne utviklingen. Det samme kan spores i de russiske fremstillingene av krigen i senere år. Den typiske sovjetiske, heroiske måten å skrive om krigen på tones ned, og et mer nyansert bilde trer frem.

Særlig etter 1990 er det en gjenganger blant annet i avisreportasjene at de som opplevde krigen i Finnmark sier at det som hendte den gangen ikke må bli glemt. Nye generasjoner må lære av erfaringene fra den gangen, før den generasjonen som opplevde krigen begynner å dø ut. Utviklingen i Finnmark stemmer også med Assmanns teori om at den kulturelle erindringen som avløser den kommunikative, mer ivaretas gjennom minnefester, monumenter og ritualer. Den økende vekten på bekransninger og taler ved monumentene over krigens ofre, og ikke minst gjennom enkelthandlinger som kong Haralds tale ved partisanmonumentet i Kiberg i 1992, er eksempler på dette.

En særegenhet i Finnmark er de ritualer som manifesterte seg ved Russermonumentet i Kirkenes. Dette monumentet ble tidlig, og etter streng diplomatisk etikette, tatt i bruk for å minnes krigen og hedre en tidligere alliert. Gjennom måten dette skjedde på, markerte norske myndigheter samtidig avstand til den samme stormakt, som nå ble sett på som en fiende. Etter Sovjetunionens fall endrer dette bildet seg. Fra å være fiende gikk Sovjet/Russland over til å være aktuell samarbeidspartner og god nabo. Sovjetunionens fall førte således til at de negative erfaringene fra den kalde krigen ble tonet ned, og ikke lenger formørket minnet om andre verdenskrig. Dette ”reviderte” minnet styrket samtidig forventningen om en bedre, felles fremtid.

Assmanns tese om at det kommunikative erindringsfellesskap har en mindre ensartet kollektiv erindring enn det kulturelle, kan ha mye for seg på individplanet. Men for den kollektive, kulturelle erindring som er behandlet i denne oppgaven, er det mer diskutabelt. Frem til

begynnelsen av 1980-årene fremsto Finnmark i de flestes erindring som en landsdel som ble ødelagt under krigen. I likhet med resten av Norge var det også en forestilling om en nesten samlet og fast avstandstakende holdning overfor den tyske okkupanten.

Senere, da den kulturelle erindringen begynte å overta etter den kommunikative, ble fremstillingen av krigen i erindringsarenaer som aviser og bøker mye mer nyansert. Da fokuseres det på det tette forholdet som befolkningen måtte ha til de tyske okkupasjonstroppene for at dagliglivet skulle gå sin gang, at tyskerne også kunne vise omsorg og ikke bare var onde torturister, at forholdet til den norske militærmisjonen til å begynne med var problematisk osv. Dette gjør det nødvendig å skille mellom de høytidlige, ensartede og seremonielle uttrykksformene ved minnemarkeringene og den mye mer nyanserte fremstillingen av krigen i Finnmark som på samme tid kommer til uttrykk på andre erindringsarenaer. Dette skillet synes Assmann å ha oversett. I alle fall kommer det ikke frem i hans teoretiske utlegninger.

6.1.3 James E. Young

Young forkaster begrepet kollektiv erindring fordi det ikke klarer å fange opp de individuelle variasjonene i erindringen. Han introduserer i stedet begrepet *unified memory*, dvs. mange adskilte erindringer i et felles erindringsrom. Videre skjelner Young mellom *forente erindringer* og *forent mening*. Selv om erindringen skjer på de samme erindringsstedene, kan den enkeltes erindring ha forskjellig meningsinnhold (se kapittel 2, s 16.).

Det er ikke vanskelig å si seg enig med Young i at begrepet kollektiv erindring er problematisk. Anvendt på Finnmark er det likevel ingen tvil om at alle i landsdelen, både etnisk norske, samer og kvener har hatt en felles erindring om at landsdelen deres ble brent ned og ødelagt under krigen. Et slik samlende felles erindring om en viktig hendelse hadde de ikke før krigen. Dette kan tyde på Young går for langt når han helt forkaster begrepet kollektiv erindring. Young kan ha rett i at mennesker som opplevde krigen kan minnes forskjellige ting når de i ettertid står foran et monument over krigen. Noen erindrer flukten innover fjellet med tyskerne i hælene og overvintringen i en gamme, andre minnes grufulle evakueringstransporter og et langt opphold et sted sør i Norge. Men mye av kjernen i erindringen om Finnmark, står de likevel sammen om.

Et annet spørsmål er om Finnmark og Nord-Troms er et for stort område til at man kan snakke om ett, felles erindringsrom. De erindringsarenaene som er gjennomgått i denne oppgaven, viser at det er forskjeller i erindringen mellom den østlige og vestlige delen av fylket. I øst står erindringen om den russiske frigjøringen og også luftkrigen mye sterkere enn i vest. I vest

vektlegges sterkere enn i øst minnet om Alta bataljon sin store innsats på Narvikfronten i 1940. Historien om Alta bataljon gir samtidig den vestlige del av fylket innpass i den nasjonale, sydnorske kollektivtradisjonen om krigen, der kampene i 1940 har en viktig plass. De britiske aksjonene mot de tyske slagskipene "Scharnhorst" og "Tirpitz" med base i Altafjord drar i samme retning. Noen av disse forskjellene kan selvsagt forklares med at avisene i Finnmark først og fremst har vært lokalaviser med konsentrasjon om de nære ting.

Avisenes betydning som erindringsarena må understrekes. På 1940-, 1950- og delvis på 1960-tallet var avisene nærmest enerådende som massemedium når man ser bort fra radiosendingene fra NRK. Arbeiderpressen, og særlig Finnmarken, brukte sin stilling til å føre en voldsom kampanje mot Norges Kommunistiske Parti, som de anså som sin farligste politiske motstander. På 1950-tallet ble det særlig fokusert på de partisanene som Sovjet holdt fengslet i mange år etter krigen, og på spionsaker der blant annet motstandsfolk som under krigen samarbeidet med russerne, var tiltalt. Dette medførte, tilsiktet eller utilsiktet, at det ble kastet spionmistanker mot partisanmiljøet. Språkbruken og måten stoffet ble presentert på, forsterket utvilsomt denne tendensen. I mange tilfeller var den borgerlige pressen mer moderat enn Arbeiderpartiets aviser.

6.2.0 Konklusjon

De erindringshistoriske teoriene som er brukt her, må klassifiseres som samfunnsfaglige. Samfunnsforskerne prøver enkelt sagt å generalisere, finne fellestrekk med hendelser og fenomener i samfunnet og ut fra det lage en teori til å beskrive fenomenet. Historikeren prøver i større grad å finne hva som er det spesielle med hendelser og fenomener i fortiden. "Hvordan det virkelig var". Derfor vil man sjelden finne en samfunnsvitenskapelig teori, i dette tilfelle om kollektiv erindring, som "stemmer" helt. Ofte vil det være er fruktbart å relatere problemstilling og empiri til ulike teorier, og så trekke ut de elementene som synes mest relevante. Det er dette jeg har forsøkt å gjøre i denne oppgaven.

Pieter Lagrous patriotiske minnekultur synes å ha mye for seg også i Norge, og samsvarer godt med Anne Eriksens kollektivtradisjon. Men i nasjonal sammenheng faller krigen om Finnmark stort sett utenfor den nasjonale og patriotiske minnekulturen om annen verdenskrig i Norge. Dette til tross for at det som skjedde i Finnmark var de mest dramatiske og ødeleggende krigshandlingene i Norge. Finnmarkingene delte lenge jødernes skjebne når det gjaldt manglende oppmerksomhet. Disse to gruppene var gjemt bak et glemselens slør både innen den patriotiske minnekulturen og i realhistoriske fremstillinger. Forskjellen er at jødernes skjebne i de senere

årene har møtt stadig økende interesse både blant forskere og allmennheten. Dette er en internasjonal trend, i Norge synliggjort ved åpningen av Holocaust-senteret i Oslo. Noen tilsvarende nasjonal interesse kan ennå ikke spores angående krigen i Finnmark.

Anne Eriksens påstand om at det blant historikerne i Norge har vært stor enighet om hva som skal regnes som viktige begivenheter, og hva som skal tillegges betydning, stemmer for Finnmarks vedkommende. Landsdelens skjebne har fått en beskjedne plass, ikke bare i den patriotiske minnekulturen, men også i norsk krigshistorie. De som først og fremst har æren av å ha forsøkt å løfte Finnmarks krigshistorie ut av periferien og ut til et bredt publikum, er journalistene og populærforfatterne.

Hans Kristian Eriksen og Kjell Fjørtoft synliggjorde allerede på 1970 og 1980-tallet partisanenes innsats for et bredt publikum. I nyere tid har særlig Alf R. Jacobsen, Harald Riesto, og Morten Jentoft brakt frem mye nytt om krigen i denne landsdelen. Barnebokforfatteren Grete Haagenrud har formidlet denne delen av historien for barn, og et stykke på vei kompensert der skolens historieundervisning har sviktet. Nevnes må også Sigbjørn Hølmekvakk, som med sin dokumentarroman *Fimbulvinteren* (1964) og filmversjonen *Brent jord* (1969), skildret krigen i Finnmark på en måte som finnmarkingene kjente seg igjen i.

I tid har faghistorien og erindringshistorien for Finnmark vært samkjørte når tidligere tabubelagte emner er blitt tatt opp. Det var på 1980-tallet både faghistorikerne, populærhistorikerne og beretningene i erindringsarenaer som aviser for alvor begynner å skrive om det til tider svært tette forholdet mellom okkupasjonsmakten og sivilbefolkningen mange steder i Finnmark. Det samme gjaldt det dårlige forholdet det var mellom den norske militærmisjonen og innbyggerne i Sør-Varanger i begynnelsen.

Jan Assmanns teori om at den kommunikative erindring etter omtrent 40 år erstattes av en kulturell erindring, der de som selv ikke opplevde krigen, ivaretar minnet gjennom minnefester og formaliserte ritualer på erindringstedene, stemmer også i Finnmark. Det skjer et skifte på 1980-tallet og fremover som sammenfaller med opphøret av den kalde krigen, som tidligere var med å prege skildringen av krigen i Finnmark. En av de mest betydningsfulle begivenheter i minnet om krigen i Finnmark, fant sted i 1992 da kong Harald ved partisanmonumentet i Kiberg, ba partisanene om unnskyldning for den behandlingen de hadde fått etter krigen.

I Finnmark og Nord-Troms har man utvilsomt hatt en felles eller kollektiv erindring om krigen, særlig om evakueringen og ødeleggelsen av landsdelen, som påførte befolkningen så store lidelser. Helt å forkaste begrepet kollektiv erindring, slik James E. Young gjør seg til talsmann for, virker i den sammenheng noe overilt. Riktignok kan det påvises forskjeller i den kollektive

erindringen i ulike deler av fylket, særlig da mellom Øst- og Vest-Finnmark. Men dette må sees i lys av variasjonen i de krigshistoriske erfaringene i den østlige og vestlige delen av fylket. I stedet for å forkaste begrepet vil det derfor trolig være mer riktig å snakke om flere kollektive erindringer, alt etter hvor i fylket man har sitt bosted.

Bibliografi

- Agnell, S. (1947). Finnmark : på kryss og tvers i landet tyskerne brente [videogram]. [S.l.], Norsk Film.
- Altaposten. Alta, 1969-
- Andersen, H., T. I. Bjørklund, et al. (2006). Magnus og krigen lydopptak. Oslo, Fono forl. : NRK radioteatret.
- Andersen, T. (1997). Varanger bataljons historie 1898-1995. Porsangmoen, Finnmark regiment.
- Andresen, A. (1989). Sii'daen som forsvant østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826. Kirkenes, Sør-Varanger museum.
- Arntzen, J. G. (1994). Hvem er hvem?
- Assmann, J. (1992). Das kulturelle Gedächtnis : Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München, C. H. Beck.
- Avisa Nordland. Bodø, 2002- .
- Backer, O. F., P. Waage, et al. (1946). Øya i ingenmannsland. Oslo, Aschehoug.
- Balsvik, R. R. (1989). Vardø : grensepost og fiskevær 1850-1950. Vardø, Vardø kommune ; Stavanger : Dreyer Bok.
- Beddari, O. (2002). Fra vår grense mot Finland og Russland : historie, minner og meninger. [Pasvikdalen] Rovaniemi, [O. Beddari] Lapin yliopistopaino.
- Beddari, O. (2005). Fra vår grense mot Finland og Russland : historie, minner og meninger. [Svanvik] Rovaniemi, [O. Beddari] University Press.
- Beevor, A. (2006). Berlin nederlaget 1945. [Oslo], Damm.
- Bertelsen, O. A. (1994). Kjære søster : to søstres opplevelser av krig og frigjøring i Finnmark. [Bjørnevatn], Kirsten Jochimsen.
- Björgo, N., Ø. Rian, et al. (1995). Selvstendighet og union fra middelalderen til 1905.
- Bjørnstad, E. (1995). Legepraksis og brakkeliv i nord : dagligliv i et krigsherjet Finnmark 1946-1950. Rendalen, Skaugum forl.
- Bokvennen bladet for bokelskere (1989-). Bokvennen bladet for bokelskere. Oslo, Bokvennen forlag.
- Boland, T. R. og Hæren Garnisonen i Porsanger (1995). Jubileumsbok for Garnisonen i Porsanger. [Porsanger], Garnisonen.

- Boligdirektoratet (1947). Gjenreisningens skissebok 1947 : hustyper for Finnmark og Nordtroms. [Oslo] ,, Boligdirektoratet.
- Borchgrevink, N. og Hæren . Staben (1968). Polititroppene i Sverige : 1943-1945. Oslo, Hærens stab.
- Borgen, P. H. F., T. Hofsbro, et al. (2006). Norske polititropper i Sverige/Norge 1943-1945 : operasjonene i Norge 1944-1945. Oslo, Veteranforeningens historielag.
- Borgersrud, L. (2005). Vi ville ikke ha dem statens behandling av de norske krigsbarna. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Borgersrud, L., Nordsjøfartmuseet, et al. (2002). Overlatt til svenske myndigheter de norske krigsbarna som ble sendt til Sverige i 1945. [Oslo] [Telavåg] [Oslo], Institutt for kulturstudier. I samarbeid med Nordsjøfartmuseet. I samarbeid med Unipub.
- Borgersrud, L., Oppvekstvilkår for krigsbarna, et al. (2004). Staten og krigsbarna en historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene. [Oslo], Institutt for kulturstudier.
- Bottolfsen, Ø. og M. Birkeland (1990). Finnmark fylkeskommunes historie 1840-1990. <Vadsø>, Finnmark fylkeskommune.
- Brandt, W. (1945). Krigen i Norge. Oslo, Aschehoug.
- Breivik, R. (1993). Finnmark krigsvinteren 1944/45 : en "huleboer" forteller. Inndyr, R. Breivik.
- Bryld, C. (1999). At formidle historie : -vilkår, kendetegn, formål. Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Bugge, A. og S. Steen (1939). Bind 2. Fra tunet til bystredet. Oslo, Cappelen.
- Bull, E. (1979). Klassekamp og fellesskap 1920-1945.
- Bunkan, A. M. og Universitetet i Oslo Historisk institutt (1976). Motstandskamp og radiosamband forholdene omkring de første ekspedisjonene SOE sendte til Norge med radiosendere og arbeidet med å knytte 2-veis radiosamband med Norge-U.K. 1940-42. Oslo, [A.M. Bunkan].
- Bøe, J. B. (2002). Bildene av fortiden : historiedidaktikk og historiebevissthet. Kristiansand, Høyskoleforl.
- Calmeyer, B. og S. Andersen (1999). Svensk-ongan. Oslo, Falken.
- Christensen, C. A. R. (1961). Okkupasjonsår og etterkrigstid.
- Christensen, P., O. Åsheim, et al. (2003). Flammende budbringer : Nordlys gjennom 100 år. Tromsø, Nordlys.
- Christie, N. (1972). Fangevoktere i konsentrasjonsleire en sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i "serberleirene" i Nord-Norge i 1942-43. Oslo, Pax.

- Clausen, H. P. og Institut for Presseforskning og Samtidshistorie (1962). Aviser som historisk kilde. Århus, Institut for presseforskning og samtidshistorie.
- Dagbladet. Oslo, 1869- .
- Dahl, A. D. (1945). Med Alta bataljon mot tyskerne. Stockholm, Bokförlaget Natur och Kultur.
- Dahl, A. D. (1948). Nord-Norges forsvar fra vikingtiden til i dag. Trondheim, Brun.
- Dahl, N. K. (1948). Stormaktenes kamp om Norge og Skandinavia 1939-40 1 det tyske angrep på Norden : en militærpolitisk studie. Oslo.
- Dancke, T. M. E. (1986). Opp av ruinene : gjenreisningen av Finnmark 1945-1960. Oslo, Gyldendal.
- Derry, T. K. (1953). Det britiske felttog i Norge 1940. Oslo, Gyldendal.
- Det Kgl. forsynings- og gjenreisningsdepartement (1946). Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk tilråding fra Forsynings- og gjenreisningsdepartementet 27 september 1946, godkjent ved kongelig resolusjon samme dag. [Oslo].
- Det Kgl. forsynings- og gjenreisningsdepartement (1948). Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk tilråding fra Forsynings- og gjenreisningsdepartementet 4. november 1948, godkjent ved kongelig resolusjon samme dag. [Oslo].
- Det Kgl. forsynings- og gjenreisningsdepartement (1949). Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk i 1948 tilråding fra Forsynings- og gjenreisningsdepartementet 10. juni 1949, godkjent ved kongelig resolusjon samme dag. [Oslo].
- Eikli, G. (1996). Fra flukt til Sverige til krig i Finnmark. [Hamar], G. Eikli.
- Eikli, G. (2005). Fra flukt til Sverige til krig i Finnmark. [Hamar], Eikli media.
- Eitinger, L., O. Vold, et al. (1995). Krigsskader og senvirkninger krigspensjonering gjennom 50 år. [Oslo], Rikstrygdeverket.
- Ekberg, H. (2003). Uppslagsverket Finland. Esbo, Schildts förlag.
- Ellingsen, D. (2004). Krigsbarns levekår en registerbasert undersøkelse elektronisk ressurs. Oslo, Statistisk sentralbyrå.
- Eriksen, A. (1995). Det var noe annet under krigen : 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon. Oslo, Pax.
- Eriksen, A. (1999). Historie, minne og myte. Oslo, Pax.
- Eriksen, H. K. (1969). Partisaner i Finnmark. Oslo, Tiden.
- Eriksen, H. K. (1972). Partisanenes død. Oslo, Tiden.

- Eriksen, H. K. (1979). Partisaner i nord. [Oslo], Tiden.
- Eriksen, H. K. (1983). Barnet og krigen. [Oslo], Tiden.
- Eriksen, H. K. (1993). De kuer oss aldri! Jørgun[d] Sivertsen og partisanene : en kvinnesaga om krig og tortur, smerter, sorg og lidelse. Stonglandseidet, Nordkalott-forl.
- Eriksen, H. K., Berlevåg, et al. (1995). "Triumf og tragedie" : Løkvika/Kirkenes 1942-43 : partisanvirksomheten i nord. [Berlevåg], [Berlevåg kommune] ; [Vadsø] : [Finnmark fylkeskommune].
- Eriksen, K. E. (1979). Finsk fare i Storfjord : et førkrigsminne. Tromsø ,.
- Eriksen, K. E. og T. Halvorsen (1987). Frigjøring.
- Eriksen, K. E. og E. Niemi (1981). Den finske fare : sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940. Oslo, Universitetsforlaget.
- Eriksen, K. E. og E. Niemi (1995). Den finske fare.
- Evang, H., A. Holmesland, et al. (1968). Aschehougs konversasjonsleksikon. Oslo, Aschehoug.
- Falch, A. (2006). Blåkammerset roman. Alta, Nordnorsk forl.
- Finland Ulkoasiainministeriö (1940). Blå-vit bok om utvecklingen av relationerna mellan Finland och Rådsunionen hösten 1939 i belysning av officiella dokument. Stockholm, Kooperativa förbundets bokförlag.
- Finmarksposten. Honningsvåg, 1945-
- Finne, Ø. (2005). Krigen som aldri slutter : krigstraumer i et livstidsperspektiv : eksemplet Finnmark 1940-46. [Karasjok], Davvi girji.
- Finne, Ø. (2005). Krigstraumer i et livstidsperspektiv : eksemplet Finnmark : 1940-1946. [Tromsø], Ø. Finne.
- Finmarksposten 100 år : 1866-1966. (1966) Honningsvåg, A/S Finmarksposten.
- Finmark Dagblad (1956-). Hammerfest, [s.n.].
- Finmark Tidende. Vardø, 1947-1966
- Finmarken. Vadsø, 1945-
- Finstad, B.-P. (2002). ""De kom fra nesten alle himmelstrøk"." Ottar(nr 4 = nr 242): 17-24.
- Fjørtoft, J. E. (1983). Tyske kystfort i Norge. Arendal, Agder presse.
- Fjørtoft, K. (1981). Dramaet på Arnøy. Oslo, Gyldendal.
- Fjørtoft, K. (1983). Lille-Moskva den glemte krigen. Oslo, Gyldendal.

- Fjørtoft, K. (1984). Vi fikk vår frihet : Finnmark høsten 1944. Oslo, Gyldendal.
- Fjørtoft, K. (1986). Spionfamilien. Oslo, Gyldendal.
- Fjørtoft, K. (1995). De som tapte krigen. Oslo, Gyldendal.
- Fløtten, F. (1993). Festung Kirkenes : okkupasjon og frigjøring av Sør-Varanger. Bjørnevatn, Kirsten Jochimsen.
- Fløtten, F. (2004). Den tause fronten, en fortsettelse av "Festung Kirkenes". [Høvik], [Kolofon].
- Forsvarsdepartementet . Presse- og informasjonsavdelingen (1983). De Norske polititroppene i Sverige 1943-1945. Oslo, Forsvarsdepartementets presse- og informasjonsavdeling.
- Fosnes, W. (1974). Evakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944 : planlegging og gjennomføring. Oslo ,, <W. Fosnes>: 120 bl.
- Fossen, A. (2006). Nord-øst i Finnmark : liv eller død? [Oslo], Memoria bok og forl.
- Furre, B. (2000). Norsk historie 1914-2000 : industrisamfunnet - frå voksterville til framtidstil.
- Galschiødt, E. og S. H. Sørensen (1986). "Høyest opp i nord" : artikler og taler. Kirkenes, [s.n.].
- Gamst, T. (1984). Finnmark under hakekorset : "Festung Finnmark". Arendal, Agdin.
- Gebhardt, J. F. (1990). The Petsamo-Kirkenes operation : Soviet breakthrough and pursuit in the Arctic, October 1944. Fort Leavenworth, Kan., Combat Studies Institute.
- Giæver, J. (1964). Fra Little Norway til Karasjok : glimt fra krigens år. Oslo, Tiden.
- Gjenreising eller nyreising? (1986) Tromsø, Universitetet i Tromsø.
- Gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms. (1948) Oslo, Cammermeyer.
- Goffman, E. (1986). Frame analysis : an essay on the organization of experience. Boston, Northeastern University Press.
- Gorter, A. A., M. N. Suprun, et al. (2005). Frigjøringen av Øst-Finnmark 1944-45. Arkhangelsk, Arkhangelsk Pomor.
- Gotaas, B. (1945). Fra 9. april til 7. juni episoder og opplevelser fra krigen i Norge. Oslo, Dybwad.
- Grimnes, O. K. (1984). Overfall.
- Gurandsrud, E. (2005). Telavåg i tid og rom : erindringer om et krigsherjet fiskerisamfunn. Bergen, [E. Gurandsrud].
- Hage, I. (1999). Som fugl føniks av asken? : gjenreisningshus i Nord-Troms og Finnmark. [Oslo], Ad notam Gyldendal.

- Hagen, E. og H. F. Dahl (1995). Norsk krigsleksikon 1940-45. [Oslo], Cappelen.
- Halbwachs, M. (1980). The collective memory. New York, Harper & Row.
- Halbwachs, M. og L. A. Coser (1992). On collective memory. Chicago, University of Chicago Press.
- Halle, F. (1972). Fra Finland til Kaukasus Nordmenn på Østfronten 1941-1945 : litt av deres historie fortalt av dem selv. Oslo, Dreyer.
- Hansen, B. G. (1987). Radio i krig og strid : fra verdensbegivenhet og medierevolusjon til "Hallo fiskeflåten" : Finnmark kringkaster gjennom historien. [Tromsø], [B. G. Hansen].
- Hansen, B. G. og J. D. Hansen (1994). Fra djelvelemaster til Hallo fiskeflåten : Finnmark kringkaster gjennom historien 1934-1994. Vadsø ,, NRK Finnmark.
- Hanssen, E. R. (1994). From war to peace : the Second World War at Nordkapp. Honningsvåg, Nordkapp litteratur.
- Hansson, P. og J. O. Jensen (1983). Den farlige våren. Oslo, Gyldendal.
- Harjo, O. (1956). Moskva kjenner ingen tårer. Oslo, Tiden.
- Hartmann, S. (1958). Spillet om Norge. Oslo, Mortensen.
- Hartmann, S. (1965). Nytt lys over kritiske faser i Norges historie under annen verdenskrig. Oslo, Fabritius.
- Hartmann, S. (1971). Søkelys på 1940 : var Sovjet farligere enn fienden? Oslo, Pax ; i kommisjon for Danmark: Borgens forl.
- Hauge, T., A. O. Hauglid, et al. (1995). De brente våre hjem : krig - brenning - nytt håp : en bildefortelling. [Sørkjosen] ,, Nord-Troms museum.
- Hauglid, A. O., H. Westrheim, et al. (1985). Til befolkningen! brannhøsten 1944 : gjenreisningen etterpå. Tromsø, Universitetsforlaget.
- Hegdalstrand, K., Norsk vegmuseum, et al. (1991). Vegminner fra Finnmark : mellomkrigsår : vegfolk i krig. [Etterstad], Museet ; [Vadsø] : Vegvesenet.
- Hegdalstrand, K. og Statens vegvesen Finnmark (1986). Vegminner fra Finnmark. [Vadsø], Statens vegvesen, Finnmark.
- Heitmann, O. (2004). I skyggen av Tirpitz roman. Alta, Nordnorsk forl.
- Helle, K. og J. G. Arntzen (1999). Norsk biografisk leksikon. Oslo, Kunnskapsforl.
- Hellerud, S. V., S. Moen, et al. (2007). Historie.
- Hellesnes, B. R. (1949). Finnmark i flammer : fortalt av den brente jords egne kvinner og menn. Trondheim, F. Brun.

- Helskog, A. (2004). Det er bombevær i natt- : fire år i Festung Kirkenes. Kirkenes, Bealljecohkka Innovation.
- Helskog, A. (2006). Det er bombevær i natt- : fire år i Festung Kirkenes. Kirkenes, Bealljecohkka Innovation.
- Hennig, J. M. og B. Nøkleby (2002). Ein tysk soldats dagbok frå krigen i Nord-Norge. Oslo, Samlaget.
- Henningsen, A. og H. C. Finstad (1989). Partisan og politiker fortalt til Hans Chr. Finstad. Oslo, Tiden.
- Henriksen, H. Murmansk-konvoiene videogram. [Oslo?], Forsvarets rekrutterings- og mediesenter.
- Henriksen, H. (2004). Murmansk-konvoiene, mennesker i et arktisk krigsdrama. Oslo, Orion.
- Henriksen, H. og Grenselandmuseet (1997). "Murmansk-konvoiene" om konvoifarten til Nordvest-Russland 1941-1945 ; [[utgitt i samarbeid med] Grenselandmuseet]. Kirkenes, Sør-Varanger museums forl.
- Herstad, J. (1980). "Folkevekst, åkerbruk og kornimport i Norge tidlig på 1800-tallet." Historisk tidsskrift 59(4): 355-388.
- Heyerdahl, T. (1998). I Adams fotspor : en erindringsreise. Oslo, Stenersens forl.
- Hirsti, R. (1979). Finnmark. Oslo ,, Gyldendal.
- Hirsti, R. (1983). Tirpitz. Oslo, Gyldendal.
- Hirsti, R. (1990). Partisanen. Oslo, Gyldendal.
- Hirsti, R. (1996). Den siste proletar. Oslo, Tiden.
- Huitfeldt, T. (1997). De norske partisanene i Finnmark 1941-1944 : i skyggen av den kalde krigen. Oslo, Institutt for forsvarsstudier.
- Husby, E. D. og Hasvik (1995). Krigen på Sørøya 1940-45. [Breivikbotn] ,, Hasvik kommune.
- Hølmebakk, S. (1964). Fimbulvinteren : roman. Oslo, Gyldendal.
- Høyland, T. (1946). Lærernes Kirkenesferd. Oslo, Høvik bokhandel.
- Haagenrud, G. (1991). Sofie og Kathrine. Oslo, Gyldendal.
- Haagenrud, G. (1992). Sofie og Kathrine 2 Ritsj, ratsj, fillibom-bom-bom. Oslo, Gyldendal.
- Haagenrud, G. (1993). Sofie og Kathrine 3 Med humørdrops i bagasjen. Oslo, Gyldendal.
- Haagenrud, G. (1994). Sofie og Kathrine 4 Tre ord på snei, glem meg ei. Oslo, Gyldendal.

- Haagenrud, G. (1995). Sofie og Kathrine 5 Det gror i brent jord. Oslo, Gyldendal.
- Haagenrud, G. (1995). Sofie og Kathrine 5 Det gror i brent jord lydopptak. Melhus, Lydbokforl.
- Haave, P., L. Borgersrud, et al. (1999). Fiendens barn? Oslo, Norges forskningsråd.
- Immonen, I. (1999). Sykepleie i Finnmark : krig, evakuering og gjenreisning. [Alta], Høgskolen i Finnmark, Avdeling for helsefag.
- Ingvaldsen, B. og I. Kristensen (2007). Historie 9.
- Iversen, K. og Hammerfest (1989). Krise, utslettelse og nytt liv : Hammerfest etter 1914. <Hammerfest>, Hammerfest kommune.
- Jacobsen, A. R. (1996). Fra brent jord til Klondyke historien om Findus i Hammerfest og norsk fiskeripolitikks elendighet. Oslo, Universitetsforl.
- Jacobsen, A. R. (2001). Scharnhorst. Oslo, Aschehoug.
- Jacobsen, A. R. (2003). Banesår. Oslo, Aschehoug.
- Jacobsen, A. R. (2004). Til siste slutt : skjebnedrama i krigens avsluttende fase. Oslo, Aschehoug.
- Jacobsen, A. R. (2005). Banesår. Oslo, Aschehoug.
- Jacobsen, A. R. (2005). Rød august : den virkelige historien om partisanenes skjebne. Oslo, Aschehoug.
- Jacobsen, A. R. (2005). Til siste slutt : skjebnedrama i krigens avsluttende fase. Oslo, Aschehoug.
- Jacobsen, A. R., R. Rautio, et al. (2006). Nikkel, jern og blod : krigen i nord 1939-1945. Oslo ,, Aschehoug.
- Jaklin, A. (2006). Historien om Nord-Norge. [Oslo], Gyldendal.
- Jaklin, A. (2006). Nordfronten : Hitlers skjebneområde. [Oslo], Gyldendal.
- Jaklin, A. og O. Åsheim (2004). Historien om Nord-Norge. [Oslo], Gyldendal.
- Jenssen, O. D. (2005). Minerydding i Finnmark : noen minner fra Andre verdenskrig og de nærmeste månedene etter krigen. Melhus, Snøfugl.
- Jentoft, M. (2005). Mennesker ved en grense : en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama. [Oslo], Gyldendal.
- Jentoft, M. (2006). Mennesker ved en grense : en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama. [Oslo], Gyldendal.

- Johansen, K. E. (2002). "Proletar eller småborgar fiskarane i politikk og samfunn." Historisk tidsskrift(2/3): 347-380.
Engelsk sammendrag
- Johansen, N. H. (1996). Krigen i nord : fra Murmansk til Arnøy. Kirkenes, [N.H. Johansen].
- Johansen, N. H. (2004). Evakuering og frigjøring. [Kirkenes], [N.H. Johansen].
- Johansen, S. (1998). Magnus og krigen. Oslo, Solum.
- Journalisten (1917-). Journalisten medlemsblad for Norsk journalistlag og Norsk redaktørforening. Oslo, Laget.
- Järv, H. (2004). Oavgjort i två krig. Avesta, Samfundet Sverige Finland.
- Kjendsli, V. (1986). Skammens barn dokumentarroman. [Oslo], Metope.
- Kjendsli, V. (2001). Skammens barn. [Oslo], Egmont bøker.
- Klemetsen, J. og A.-L. Haabeth (2004). "For tiden har vi nesten ingenting-" utdrag av 69 brev fra Sør-Varanger skrevet under og like etter 2. verdenskrig. Kirkenes, [A.-L. Haabeth].
- Knudsen, A. M. (1995). Flyktninger i eget land. [Alta], Alta museum.
- Knudsen, A. M. (1995). Huleboerne i Finnmark.
- Knutsen, B. (2001). Erindringen omkring de østeuropeiske krigsfangene i Norge : en drøfting av realhistorie versus erindringshistorie med vekt på historisk bevissthet og kollektiv erindring. Bergen, [B. Knutsen].
- Kommunister som spioner. (1955) [Oslo], Det Norske Arbeiderparti.
- Krohn-Hansen, W. (1945). Den brente jord : dagbokfortegnelser fra krigen og kirkekampen i Nord Norge. Oslo, Aschehoug.
- Kvam, R. (2005). Thor Heyerdahl : mannen og havet. Oslo, Gyldendal.
- Kvammen, O.-H. (1999). Gjenreisningen av A/S Sydvaranger 1945-1952 : en studie av ytre betingelser og forhold. Trondheim, [O.-H. Kvammen].
- Kvasbø, A. (1995). Rått farvel : da Finnmark ble brent høsten 1944. Namsos, Pedagogisk psykologisk forl.
- Kverndokk, K. og Universitetet i Oslo . Institutt for kulturstudier (2000). "De kjempet, de falt, de gav oss alt" : om den rituelle bruken av norske krigsminnesmerker. Oslo, [K. Kverndokk].
- Køste, R. Telegrafverket - krig og gjenreisning i nord
ill.

- Lagrou, P. (2000). The legacy of Nazi occupation elektronisk ressurs : patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lande, I. L. (1999). Vi evakuerer. [Hammerfest], I.L. Lande.
- Lange, E. (1998). Samling om felles mål : 1935-1970.
- Lange, E. (2005). Samling om felles mål : 1935-1970.
- Larsen, O. (1954). Jeg var Sovjet-spion. Oslo, Cappelen.
- Larsen, S. U. (1999). I krigens kjølvann nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid. Oslo, Universitetsforl.
- Larsen, E. B. (1946). Rutefart og krig i Nord-Norge : hurtigruteselskapenes erstatningsrutefart Tromsø-Finnmark, oktober 1941-oktober 1944. Trondheim, Bruns bokhandels forl.
- Liddell Hart, B. H. (1948). The other side of the hill. Germany's generals, their rise and fall, with their own account of military events 1939-1945. London, Cassel.
- Linder, J. (2004). Finlands fyra krig. [Stockholm], Infomanager.
- Lund, E. (2003). Historiedidaktikk for klasserommet : en håndbok for studenter og lærere. Oslo, Universitetsforl.
- Lunde, A., P. Simonsen, et al. (1979). Sør-Varangers historie. [Kirkenes], Sør-Varanger kommune.
- Mauseth, G., R. Sørensen, et al. (1997). Brent av frost videogram. Norge, Barentsfilmm AS.
- Mellem, R. (1998). Så jaga dem oss fra heiman våres. Stamsund, Orkana.
- Mikkelsen, M. (1966). Ved det siste fjell. Oslo, Cappelen.
- Moe, O. W. og E. Gandrud (1945). Små glimt fra felttoget i Finnmark. [Høvik], Høvik bokhandel.
- Mykland, K. (1976). Norges historie. Oslo, Cappelen.
- Nielsen, R. (1976). Folket i hulene : en beretning om de dramatiske hendingene på Sørøya 1944/45. <Oslo>, Tiden.
- Nielsen, R. (1998). Brennende vinter. Hammerfest, G. Hagens forl.
- Nielsen, R., Hasvik, et al. (1996). Øyfolket i hulene : evakueringshøsten 1944 : Nordsandfjordhula. [Vadsø] [Breivikbotn], Finnmark fylkeskommune. I samarbeide med Hasvik kommune.
- Nora, P. (1984). Les Lieux de mémoire. Paris, Gallimard.

- Nordhus, H. (1948). Kirkenes i krigsåra 1940-1945 : Kirkenes brannvesens og det sivile luftverns beretning. <Kirkenes> ,.
- Nordhus, H. og Sør-Varanger museum (1980). Kirkenes i krigsåra 1940-1945 Kirkenes brannvesens og Det sivile luftverns beretning. Kirkenes, [Sør-Varanger museum].
- Nordisk blad "Nordisk blad tidsskrift for de nordiske seksjoner av IBBY."
- Nordland Arbeiderblad. Narvik, 1945-
- Nordlys. Tromsø, 1902-
- Nordnorsk forfatterlag Nordnorsk magasin. Stonglandseidet, Nordnorsk forfatterlag.
- Norge og Utenriksdepartementet (1967). Norges traktater 1661. Oslo, Grøndahl.
- Norges kommunistiske parti (1975). Hvitboka om 1940. Oslo, Norges kommunistiske parti.
- Nyström, S. (2005). Hangö 1940-1941. Stockholm, Svensk militärhistorisk bibliotek.
- Ohrvik, A., B. Hodne, et al. (2006). Ritualer : kulturhistoriske studier. Oslo, Universitetsforl.
- Olsen, H. H. (1965). Bygdebok for Hasvik. Hasvik, [s.n.].
- Olsen, K. (1998). Krigens barn de norske krigsbarna og deres mødre. Oslo, Forum Aschehoug.
- Opdahl, S. (2006). Skogens blod : minner - tilbakeblikk fra 1920-årene til 2000 : erindringer fra Porsanger og Karasjok. Skoganvarre, [S. Opdahl].
- Oterholm, A. (1985). Attersyn : på barneheim i Finnmark under krigen. Trondheim, Sámi varas.
- Ottosen, R., H. Østbye, et al. (2002). Norsk pressehistorie. Oslo, Samlaget.
- Owren, N. (1964). Klar til å åpne ild. Oslo, Hjemmenes forl.
- Pedersen, G. (1982). Militær motstand i nord 1940-45 jakten på Tirpitz, Arnøytragedien, operasjon MARTIN og SEPALS. Tromsø, Universitetsforlaget.
- Petterson, A. (1984). Finnmark i krig. Vadsø, Skoledirektøren i Finnmark.
- Petterson, A. (1989). Gjenreisninga av Porsanger 1945-1952 : lokal eller sentral styring? Tromsø, <A. Petterson>.
- Petterson, A. (1994). Finnmark i flammer : et 50-års minne. Tromsø, Tromsø museum.
- Petterson, A. (1997). Lidelse og lindring: den 2. verdenskrig 1940-1945 : lasarettmoen i Skoganvarre. [Lakselv], Finnmark fylkeskommune.
- Pryser, T. (2001). Hitlers hemmelige agenter : tysk etterretning i Norge 1939-1945. Oslo, Universitetsforl.

- Pryser, T. (2004). I varm og kald krig : tyske hemmelige tjenester i Norden 1930-1950 : Sverige. Lillehammer, Høgskolen i Lillehammer.
- Ramberg, S. E. L., T. Andersen, et al. (1996). Alta bataljons historie 1898-1995. Alta, Alta bataljon.
- Rendulic, L. (1952). Gekämpft, gesiegt, geschlagen. Heidelberg, Welsermühl.
- Riesto, H. (2000). Den lille byen og krigen : Vadsø 1940-1945. [Stamsund], Orkana.
- Ringdal, N. J. (1987). Mellom barken og veden: politiet under okkupasjonen. Oslo, Aschehoug.
- Riste, O. og Forsvarets krigshistoriske avdeling (1973). "London-regjeringa" Norge i krigsalliansen 1940-1945. Oslo, Det Norske samlaget.
- Rudfalk, R. (1951). Jeg har arbeidet i Sovjet. Oslo, Fram.
- Ruge, O. og O. Riste (1989). Felttoget : general Otto Ruges erindringer fra kampene april-juni 1940. [Oslo], Aschehoug.
- Rørholt, B. A. og B. W. Thorsen (1990). Usynlige soldater nordmenn i Secret Service forteller. Oslo, Aschehoug.
- Sagat áviisa sámiide. Lakselv, 1956-
- Salmon, P. (1995). Britain and Norway in the Second World War. London, HMSO.
- Sandvik, H. og Forsvarets krigshistoriske avdeling (1975). Frigjøringen av Finnmark 1944-45. Oslo, Gyldendal.
- Scandia (1928). Scandia tidskrift för historisk forskning. Lund, Stiftelsen Scandia.
- Schwarz, J., I. Nystrøm, et al. (1982). Finnmark 1940. [Oslo], Gyldendal.
- Simonsen, E., K. Ericsson, et al. (2004). Krigsbarn i fredstid sosialpolitiske og profesjonelle føringer i synet på tysk-norske krigsbarn 1945-1947. Oslo, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Avdeling for kriminologi. Unipub.
- Simonsen, G. (2002). Brannhøst. [s.l., G. Simonsen?]
- Skarpnes, O. og Justis- og politidepartementet (1997). Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig : utredning fra utvalget som har kartlagt hva som skjedde med jødernes eiendeler i Norge under den 2. verdenskrig og oppgjøret etter krigen : avgitt til Justis- og politidepartementet juni 1997. Oslo, Statens forvaltningstjeneste, Statens trykning.
- Skjønsberg, H. (2007). Historie 9.
- Skodvin, M. (1984). Norge i krig : fremmedåk og frihetskamp 1940-1945. Oslo, Aschehoug.
- Skodvin, M. (1990). Krig og okkupasjon 1939-1945. Oslo, Samlaget.

- Skogheim, D. (1989). Portretter av en fiende. Oslo, Tiden.
- Skogheim, D. (1998). Med slukte lanterner. Hammerfest, Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms.
- Skogrand, K. (2004). Alliert i krig og fred : 1940-1970.
- Skretting, A. (1948). Historie fedrelandet og verden : for barn. Oslo, Norli.
- Soleim, M. N. (2004). Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945 antall, organisering og repatriering. [Tromsø], Institutt for historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet.
- St. meld. 44(2003-2004) Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanfolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener. [Oslo], Justis- og politidepartementet,.
- Statistisk årbok "Statistisk årbok for Norge." Norges offisielle statistikk.
- Steen, S. (1950). Norges krig 1947. Oslo, Gyldendal.
- Steen, S. (1950). Norges krig 1947. Bind. Oslo, Gyldendal.
- Stugu, O. S. (2000). Frå undervisningslære til teori om historiemedvit og historiekultur : nokre nyare utviklingslinjer i historiedidaktikken. Trondheim, Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Stugu, O. S. (2000). Frå undervisningslære til teori om historiemedvit og historiekultur nokre nyare utviklingslinjer i historiedidaktikken. Trondheim, Historisk institutt.
- Søder, R., K. Andersen, et al. (1969). Brent jord videogram. Oslo, Det norske filminstituttet.
- Söderman, H. (1946). Polititroppene i Sverige : skandinavisk mellomspill. Oslo, Gyldendal.
- Sør-Varanger Avis. Kirkenes, 1949-
- Sør-Varanger under 2. verdenskrig arena i stormaktskonflikt. (1997)
- Tannvik, A. (1989). Minner fra krigstiden i Øst-Finnmark 1944/45. [Oslo], Postmuseet.
- Taylor, J. W. R. (1969). Combat aircraft of the world. London.
- Thomassen, P. (1986). Barneår i krig. [Oslo], Cappelen.
- Thorban, F. W. (1989). Der Abwehrkampf um Petsamo und Kirkenes 1944 : Operationen "Birke" und "Nordlicht" : die letzte Schlacht an der Eismeerfront im Oktober 1944 : die Absetzbewegungen nach Nordnorwegen und das Kriegsende im Raum Lyngen-Narvik. Friedbergh, Podzun-Pallas.
- Thoresen, U. (1999). Norsk historie. Oslo, Samlaget.

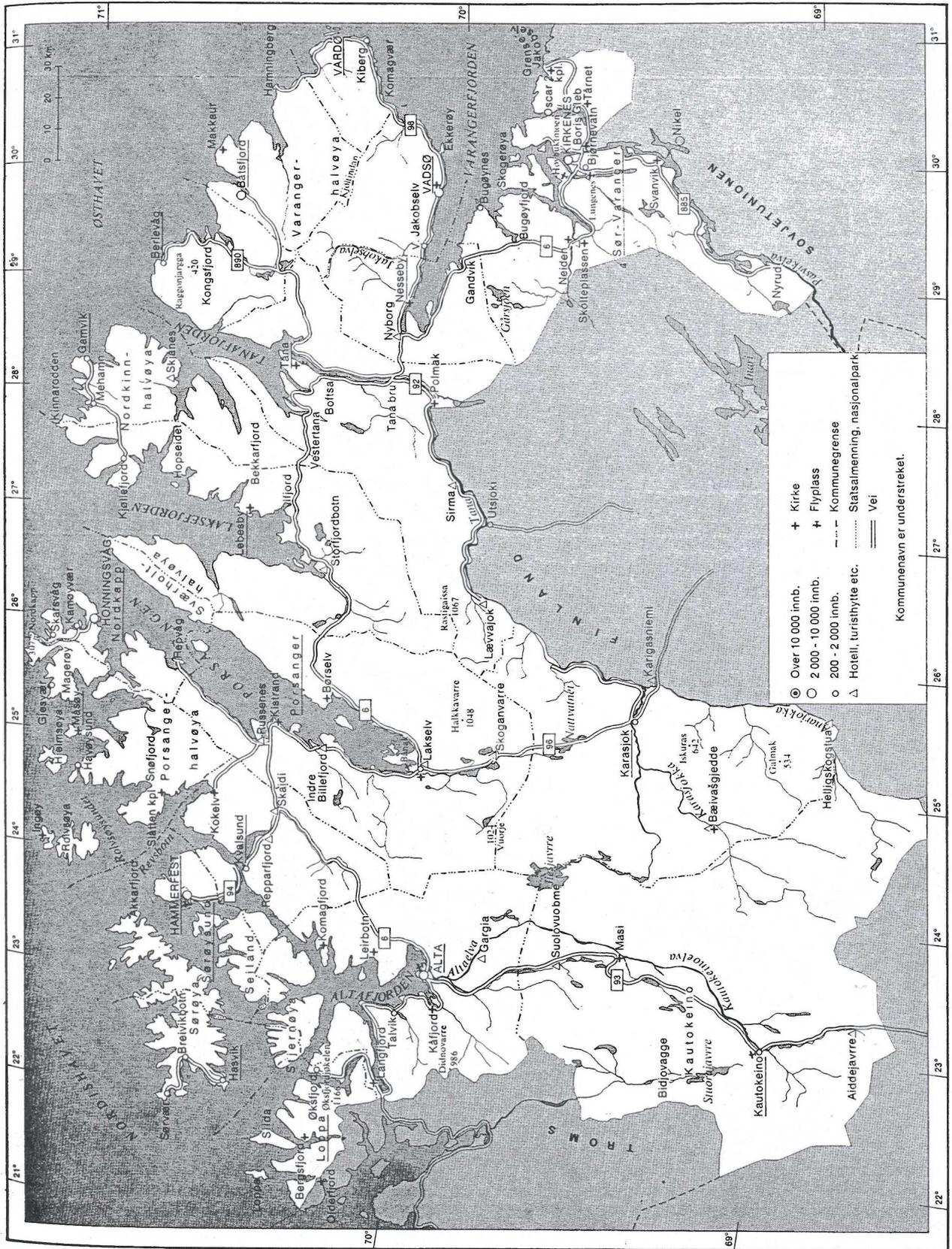
- Thorsen, L. (1981). Finnmark brenner : minner og dagboksnotater fra 1944-45. [Oslo], Tiden.
- Torgersen, R. N. (1987). Ordener. Oslo, Nye Atheneum.
- Troms . Fylkeskonservatoren, Finnmark . Fylkeskonservatoren, et al. (1985). Den Brente jord hva kom etterpå? : gjenreising og nyreising : gjenoppbyggingen av Nord-Norge etter 2. verdenskrig. Tromsø ,, Reklame Plan A/S.
- Tromsø museum Ottar populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø museum. Tromsø, Museet.
- Ulstein, R. (1989). Etterretningstjenesten i Norge 1940-45. Oslo, Cappelen.
- Vardø framtid. Vardø, 1951-1952
- Vestfinmarken. Honningsvåg, 1915-1958
- Vestfinnmark Arbeiderblad. Hammerfest, 1946-1960
- Veteranforeningens historielag og Veteranforeningen polititroppene i Sverige/Norge 1943-45 (2005). Norske polititropper i Sverige/Norge 1943-1945 : operasjonene i Norge i 1944-1945. [Oslo], Veteranforeningens historielag.
- Voksø, P. og J. Berg (1984). Krigens dagbok : Norge 1940-1945. Oslo, Det Beste.
- Waldahl, R. (1999). Mediepåvirkning. Oslo, Ad notam Gyldendal.
- Wara, K. (1984). Nordpå : okkupasjonsminner fra Kirkenes-traktene. Oslo, Falken.
- Wara, K. (1994). Kirkenes-Litsa tur-retur krigen i bilder. Oslo, Falken.
- Wara, K. (2004). Det tiende slaget Petsamo-Kirkenes-operasjonen oktober 1944 : en antologi. Oslo, Falken.
- Wasberg, G. C. (1965). Norge 1940-45 : dokumenter i utvalg. Oslo, Norli.
- Weinreich, T., B. E. Jensen, et al. (1996). Erindringens og glemslens politik. Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Westrheim, H. (1978). Landet de brente : tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944. [Bodø], Nordnorsk forfatterlag.
- Westrheim, H. (1982). Landet de brente : tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944. [Oslo], NKLS forlag/Tiden.
- Wiese, O. M. og E. Gandrud (1945). Små glimt fra felttoget i Finnmark, Høvik bokhandel.
- Wigert, E., A. Otto, et al. (1995). Vi var i Rikspolitiet 1943-1945 : om utdannelsen i Sverige og innsatsen i Norge. [Oslo], Rikspolitiets tiltaksnemnd.

Young, J. E. (1993). The texture of memory : Holocaust memorials and meaning. New Haven, Conn., Yale University Press.

Ziemke, E. F. (1959). The German northern theater of operations 1940-1945. Washington D.C. .,

Ørvik, N. og Forsvarets krigshistoriske avdeling (1960). Sikkerhetspolitikken 1920-1939 fra forhistorien til 9. april 1940. Oslo, Tanum.

Øygard, K. og Sosial- og helsedepartementet (1998). Alta bataljon : rapport fra et utvalg nedsatt av Sosial- og helsedepartementet januar 1997 : avgitt til Sosial- og helsedepartementet 3. juni 1998. Oslo, Statens forvaltningstjeneste, Statens trykning.

FINNMARK FYLKE